
الغنم
١٣٠٤

SULTAN
II. ABDÜLHAMİD HAN'IN YILDIZ ALBÜMLERİNDE

Balkanlar

EDİTÖR **ZÜLGAİP AKKUŞ**

YTB
T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA
TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

YTB YAYINLARI: 20
Sultan II. Abdülhamid Han'ın Yıldız Albümlerinde Balkanlar
ISBN 978-975-17-5214-7
Ankara, 2022

© TÜM HAKLARI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI'NA AİTTİR.

Editör
Zülgaip Akkuş

Makaleler
Prof. Dr. Mehmet İnbaşı
Prof. Dr. Azmi Özcan
Orhan M. Çolak

Fotoğraf Albümü
İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı
Nadir Eserler Kütüphanesi

QR Kodlu Maddeler
Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Tasarım Hazırlık: Evren Türkmen
Tasarım Uygulama: Muhammed Nur Anbarlı
Baskı Hazırlık: Yüksel Yücel
Baskı ve Cilt: Optimum Basım

YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI
Oğuzlar Mahallesi, Mevlana Bulvarı No: 145, 06520 Balgat, Çankaya, Ankara
Tel: 0(312) 218-40-00 Faks: 0(312) 218-40-49

ytb.gov.tr
info@ytb.gov.tr
kep adresi: ytb@hs01.kep.tr

İçindekiler

5
RECEP TAYYİP ERDOĞAN Türkiye Cumhurbaşkanı

7
Takdim
MEHMET NURİ ERSOY Kültür ve Turizm Bakanı

9
Ön Söz
ABDULLAH EREN YTB Başkanı

11
Sunuş
ZÜLGAİP AKKUŞ

13
Osmanlı'nın Balkanları
PROF. DR. MEHMET İNBAŞI

Coğrafî Konum 14
Siyasî Tarih 14
Balkanların Yeni Hâkimleri; Osmanlılar 14
Rumeli'ye Geçiş ve İlk Fetihler 15
Zor Yıllar; Balkanlardaki Bağımsızlık Faaliyetleri 27

35
II. Abdülhamid Han ve Dönemi
PROF. DR. AZMİ ÖZCAN

57
Yıldız Koleksiyonu'nda Balkanlar
ORHAN M. ÇOLAK

A . Osmanlı Fotoğraf Tarihi ve Yıldız Koleksiyonu ~·~·~·~· 57
B . Balkan Ülkelerinde Fotoğraf ~·~·~·~· 59
C . Albüm Fotoğrafçıları ~·~·~·~· 62

~·~·~·~· 71 ~·~·~·~·
Fotoğraf Albümleri

1 . Arnavutluk ~·~·~·~· 73
2 . Bulgaristan ~·~·~·~· 89
3 . Karadağ ~·~·~·~· 121
4 . Kosova ~·~·~·~· 145
5 . Kuzey Makedonya ~·~·~·~· 159
6 . Romanya ~·~·~·~· 199
7 . Sırbistan ~·~·~·~· 243
8 . Yunanistan ~·~·~·~· 253

~·~·~·~· 321 ~·~·~·~·
İndeks

SULTAN II. Abdülhamid, altı asırlık Osmanlı Devleti'nin son döneminde 33 yıl süreyle ülkeyi yönetirken, tarihe çok önemli izler bırakmış bir padişahtır. Osmanlı Devleti, bölgesinde ve dünyada çok önemli çalkantıların yaşandığı bu dönemi, cennetmekân Abdülhamid-i Sânî Han'ın başarılı yönetimi sayesinde daha az kayıpla geçirmiştir. Bu muhâtaralı dönemde sergilenen yönetimin kıymeti, Abdülhamid-i Sânî Han'ın tahttan indirilmesinin ardından devletin kısa sürede darmadağın olmasıyla daha iyi anlaşılmıştır.

Hayatının büyük bölümünü Yıldız Sarayı'nda geçiren, devleti buradan idare eden Abdülhamid-i Sânî Han, devrinin en yeni ve etkili iletişim araçlarından biri olan fotoğraflar vasıtasıyla dünyayı ve ülkesini takip etmiştir. Bu fotoğraflar, kamu binalarından sivil yapılara, yerleşim yerlerinin genel görünümlerinden ülke sınırları içindeki toplulukların günlük hayatlarına kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Yıldız Fotoğraf Koleksiyonu olarak günümüze ulaşan yüzlerce albüm ve on binlerce fotoğraf, dönemin görsel arşivi olarak ülkemizle birlikte dünya için de paha biçilmez bir hazine mahiyetindedir. Hâlâ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde muhafaza edilen bu albümlerdeki fotoğraflar, tıpkı Osmanlı arşivlerindeki diğer belgeler gibi, coğrafyamızın geçmişiyle geleceğini birbirine bağlayan önemli birer köprüdür.

Balkanlar coğrafyası da, bu albümde görsel kayıtlarıyla genişçe yer tutan bölgelerden biridir. Arnavutluk, Bulgaristan, Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya, Sırbistan, Romanya ve Yunanistan'ı konu alan bu eserle önemli bir bölümü artık yok edilmiş camilerin, tekkelerin, köprülerin, hamamların; insanların şehir, kasaba ve köylerdeki günlük hayat biçimlerinin kalıcı bir kitap haline getirilmiş olmasını takdirle karşılıyorum.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığımızca yapılan ve "II. Abdülhamid Han'ın Yıldız Albümlerinde Balkanlar" adı verilen bu çalışma, hem içindeki resimleri hem de makaleleriyle tarihe iz bırakacak kıymetli bir eserdir. Bu eserin hazırlanmasında emeği geçen herkesi tebrik ediyorum.

RECEP TAYYİP ERDOĞAN
Türkiye Cumhurbaşkanı

Takdim

MEHMET NURİ ERSOY
Kültür ve Turizm Bakanı

BALKANLARIN her karış toprağı atalarımızın aziz hatıralarıyla bezenmiş, bu coğrafyaya onlar tarafından emanet edilen somut yahut somut olmayan kültürel mirasla tezyin edilmiştir. Bu büyük tarihi birikim Türk milletinin bu bölgeye verdiği önemin en mühim göstergelerindendir. 6. asırdan itibaren Türklerin yerleşip devletler kurduğu Balkanlar bu mânâda, kökleri uzun geçmişe sahip kadim bir Türk coğrafyası olarak telakki edilmektedir.

Tam anlamı yla Osmanlılarla ayağa kaldırılıp canlandırılan Balkanlar, Orhan Gazi'den itibaren bilinçli bir fütuhat programı çerçevesinde fethedilip vatan edinilmeye başlanmıştır. Osmanlılar; Selanik'ten, Sofya'ya, Üsküp'ten Ülgün'e, Belgrad'tan Berat'a, Saraybosna'dan Prizren'e, Budapeşte'den Köstence'ye kadar Balkan Yarımadası'nın dört bir yanını barış ve huzur içerisinde asırlarca idare etmişler, yine bu kadim coğrafyada inşa ettikleri cami, medrese, han, hamam, köprü, çeşme, kervansaray, tekke ve imaretlerle maddî ve manevî refahı sağlamayı ihmal etmemişlerdir. 14. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başına kadar "Pax Ottomana" yani Osmanlı barışının gölgesi altında sükûnet içerisinde olan Balkanlar, Osmanlı Devleti'nin giderek zayıflaması, ortaya çıkan milliyetçilik akımının yıkıcı etkisi ve diğer sebepler nedeniyle istikrarsızlıklara ve isyanlara sahne olmuştur.

Ünlü tarihçi İbn Haldun'un: "Devletler de tıpkı insanlar gibi doğar, büyür, yaşlanır ve ölür" dediği gibi Osmanlı da neşvünema bulduğu topraklar olan Balkanlar'daki varlığını 19. yüzyıl itibarıyla hızlı bir şekilde kaybetmeye başlamıştır. Özellikle 19. ve 20. asırlar Balkan coğrafyası için bir felaket, zulüm ve göç asrı olmuştur. Büyük toprak kayıpları, tek tek bağımsızlığını ilan eden azınlıklar, 93 Harbi mağlubiyeti ve buradan Anadolu'ya olan göçler bir Balkan devleti olan Osmanlı'nın bu topraklardan çekilmesine sebep olmuştur.

Bu zorlu süreçte tahta çıkan II. Abdülhamid Han, Balkanlarda meydana gelen bu kötü gidişi durdurabilmek için eğitim, sağlık, ulaşım, sosyal, askerî ve iktisadî alanlarda birçok yeniliğe imza atmış, buna bağlı olarak bu coğrafyada tesis ettirdiği kurumlarla bu menfi halin izalesine gayret etmiştir. Bütün bunların yanında dünyaya bakış açısı çağının ötesinde olan, geniş bir perspektif ile olaylara ve coğrafyaya vakıf olmak isteyen II. Abdülhamid Han, bu noktada kendisi için bir kontrol, bir iletişim aracı ve bir takip metodu olarak döneminin en önemli teknolojik aracı olan fotoğrafa çok önem vermiş, sadece Osmanlı coğrafyasıyla yetinmeyerek dünyanın dört yanını da fotoğraflatmıştır. Bu sayede Yıldız Sarayı içerisinden ileri de "Yıldız Fotoğraf Albümleri" olarak adlandırılacak ve alanının en büyük koleksiyonlarından biri olacak albümler ortaya çıkmıştır.

Buradan hareketle soydaş ve akraba topluluklarımızla sosyal ve kültürel bağımızı sağlamlaştıran ve bu minval üzere faaliyetler gerçekleştiren Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığımız, elinizde bulunan bu kıymetli eseri Yıldız Albümleri'nden derlenen Balkan şehirleri ve tarihî eserlerinin fotoğrafları ve alanının uzmanı akademisyenler tarafından kaleme alınan makaleleri meczederek meydana getirmiştir. *"II. Abdülhamid Han'ın Yıldız Albümleri'nde Balkanlar"* adıyla hazırlanan bu eserin içeriğinde bulunan makale ve o döneme ait hazine değerindeki Balkan fotoğrafları, 19. asırdan 20. asra geçiş sürecine ışık tutmaktadır. II. Abdülhamid Han'ın penceresinden Balkanlar olarak da yorumlayacağımız bu çalışma ile 100 küsur yıl öncesinin Balkanlarına yolculuğa çıkılabilecek ve o dönemin sosyal, siyasî ve kültürel atmosferine nazar kılınabilecektir. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığımızın klasikleşen kültür yayınları içerisinde gönül coğrafyamızın müstesna köşesi olan Balkanlar'ın ele alındığı bu nadide eserin bu noktada büyük bir kültür hizmeti olduğuna inanıyorum.

Bu değerli eserin meydana gelmesinde emeği geçen herkesi kutluyor, iyi okumalar diliyorum.

Ön Söz

ABDULLAH EREN
YTB Başkanı

BALKANLAR, Türk-İslam medeniyetinin hamuruyla yoğrulmuş, her haliyle bizden olan bir diyarın adıdır. Tarihçilerin bir Balkan devleti olarak nitelendirdikleri Osmanlı Devleti bu toprakları almadan önce gönülleri fethetmiş, bu hususiyeti evlad-ı fatihandan üstad Yahya Kemal Beyatlı şu veciz beyitle ifade etmiştir:

"Geldikti bir zaman Sarı Saltık'la Asya'dan,
Bir bir Diyar-ı Rum'a dağıldık Sakarya'dan."

Diyar-ı Rum'a yani Balkanlara gönül erleriyle yayılıp gönüller kazanan ve onların attığı manevi temel üzerine akıncı beylerinin tesis ettiği huzur, barış, adalet ve güvene dayalı atmosfer yaklaşık 550 yıl boyunca bu coğrafyada varlığını sürdürmüştür. Ecdadımız bu topraklara farklı bir gözle bakmış: "Balkanları al gülzâr eyle." anlayışı ile her köşesini bir halı ustası edasıyla ilmek ilmek işlemiştir. Balkanlar adımlanmaya başlandığında görülecektir ki bu coğrafya Türkiye'nin aynasıdır, bu ayna karşısındakine Anadolu coğrafyasından farklı bir yüz göstermeyecektir. "Üsküp ki Şar Dağı'nda devamıydı Bursa'nın" dizesi Balkan coğrafyasının, Anadolu'nun suyun öte yanında kalan devamı olduğunu ne zarif bir tarzda vurgulamaktadır.

19. asrın son çeyreğinde tahta çıkan Sultan II. Abdülhamid, Balkanlar özelinde bu yüzyılın bitmek bilmeyen isyan, savaş ve göç haline bir nebze de olsa dur diyebilmek için sosyal, siyasî ve iktisadî alanlarda büyük projeler hayata geçirmiştir. Hükûmet konaklarından modern okullara, kışlalardan sanayi kuruluşlarına, demiryollarından hastanelere kadar birçok eserle Balkanları süsleyen II. Abdülhamid Han hayata geçirilmesine muvaffak olduğu yüzlerce projeyi yakından takip edilebilmek için döneminin son teknolojisi olan fotoğrafçılığı kullanma yoluna gitmiştir.

Fotoğrafın kendi döneminde yaygın ve etkin kullanıldığını bilen Sultan II. Abdülhamid, fotoğrafı önemli bir araç olarak kullanarak özellikle Osmanlı şehirlerini ve şehirlerde inşa ettirdiği eserlerin fotoğraflarını çektirmiştir. Böylelikle dışına çıkmayı pek tercih etmediği Yıldız Sarayı'ndan Osmanlı coğrafyasını fotoğraflar üzerinden gözlemleme imkânını bulmuştur. II. Abdülhamid Han fotoğrafa önemli bir belge, bir tespit yöntemi, tanıma, tanıtma yolu ve bir iletişim aracı olarak bakmış, bu yolla 36 bin küsur fotoğraftan oluşan "Yıldız Fotoğraf Albümleri" adı altında nadide bir koleksiyonun oluşmasına vesile olmuştur.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı olarak II. Abdülhamid Han'ın kültür tarihimiz açısından müstesna öneme sahip bu fotoğraf koleksiyonundan istifade ederek faaliyet ve projelerimizin önemli bir durağı olan gönül coğrafyamızın nadide köşesi Balkanlara yönelik bu eseri yayımlamanın sevincini yaşıyoruz. *"II. Abdülhamid Han'ın Yıldız Albümlerinde Balkanlar"* adını verdiğimiz bu değerli eserde değerli akademisyenlerimizin makaleleri ve hâli hazırda 8 Balkan ülkesini kapsayan fotoğraflar yer almaktadır. Bu fotoğraflar içerisinde II. Abdülhamid Han'ın; Gümülcine'den Varna'ya, Mecidiye'den Manastır'a, Yakova'dan Bar'a, Yenipazar'dan Draç'a kadar Balkanların dört bir köşesini fotoğraflatıp bugüne emanet ettiği mirasın küçük bir numunesi bulacaksınız.

Bu mânâda Başkanlığımızın tüm proje ve faaliyetlerinde Balkanlara farklı bir önem atfettiğini özellikle ifade etmek isterim. Elinizde bulunan bu kıymetli eser de Balkanlara yönelik yaptığımız çalışmalardan sadece birisini teşkil etmektedir. 19. yüzyıl Balkan kültür tarihi açısından da önemli bir çalışma olan bu eserin meydana gelmesini hassaten bir Balkan evladı, bir Batı Trakya Türkü olarak gönülden istediğimi de belirtmek isterim. Balkanlara ve ecdadımıza olan vefamızın bir nişanesi olarak gördüğüm bu eserin editörü Zülgaip Akkuş başta olmak üzere makale sahibi hocalarımıza, fotoğrafların temininde kolaylık gösteren İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ne, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ne ve emeği geçen herkese şükranlarımı sunuyorum.

II. Abdülhamid Han'ın ruhu şâd, Balkanlara ve evlad-ı fatihana selam olsun.

Sunuş

ZÜLGAİP AKKUŞ
Editör

BALKANLAR yahut Rumeli, Osmanlılar tarafından gönüller fethedilerek vatan edinilen, gözbebeği kabul edilip muhafaza edilen, âdeta üzerine titrenilen diyar-ı nazenin adıdır. Osmanlılar bu güzel diyarın her karış toprağını, taşını, dağını ve suyunu aziz bilmiş; özünü Anadolu'dan aldıkları irfan, imar, iskân ile Balkanları bir Türk-İslam yurdu haline getirmişlerdir. Osmanlılar adalet ve hoşgörüyü tesis etmek, şenlendirme şuuruyla bölgeyi imar etmek için beş asırdan ziyade Balkan topraklarında kalmıştır. 1354'te Gelibolu'ya, Rumeli Fatihi Gazi Süleyman Paşa tarafından Bolayır'da dikilen "Fetih Çınarı" daha sonra Edirne'nin, Filibe'nin, Sofya'nın, Üsküp'ün, Selanik'in, Berat'ın, Prizren'in, Belgrad'ın, Saraybosna'nın ve daha nice Rumeli şehrinin fethiyle kök salmış ve bu kutsi ağaç; Tuna, Sava, Neretva, Tunca, Meriç, Vardar nehirlerinin âb-ı hayat olan aziz ve nezih sularıyla neşvünema bulmuştur.

14. asrın ikinci yarısından itibaren atalarımız tarafından iskân edilip vatan kılınan Balkanlardaki varlığımızı iki mühim hususa dayandıran tarihçilerimiz bu hususları şöyle izah ederler: Osmanlı Devleti bir Balkan devletidir. Bu devletin Balkanlarda kökleşmesinin iki önemli temel taşı bulunmaktadır. İlki Sultan II. Süleyman'ın tarifi ile "Öteden beri Devlet-i Aliyye'nin güzide ve cengâver askerlerinden olup küffar ile yapılan harplerde nice kahramanlıklar göstermiş yüz akları olan evlad-ı fatihan," ikincisi ise bir Balkan aşığı olan Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in deyimiyle: "Balkanlarda bıraktığımız medeni eser bakiyeleri olan külliyeler, köprüler, hanlar, hamamlar, tekkelerimiz." Bu iki mühim emanet yani evlad-ı fatihan ve medeni eser bakiyelerimiz bizim bu kadim coğrafyadaki tutan elimiz, gören gözlerimizdir.

Evlad-ı fatihan; Anadolu'dan Rumeli'ye iskân edilmiş, Türk-İslam medeniyetini yaymak suretiyle o aziz coğrafyayı vatan kılmış, âdeta fetih çınarının etrafını bir halka misali çevrelemiş, onun çürüyüp yıkılmaması için gönlüyle, nefesiyle, iman ve şecaatiyle gayret etmiş zümrenin adıdır. Rumeli'ye medenî bir boyut kazandıran vahdetin sembolü, göğe doğru sivrilen elifî minarelerin gölgesindeki camiler, ilim meclisi medreseler, irfan ocağı tekkeler, yolcuya kol kanat geren kervansaray ve hanlar, temizliğin simgesi çil çil kubbelerle süslenmiş hamamlar, gönülleri birleştiren köprüler, susamışların kana kana su içtiği çeşme ve sebiller ise medeni eser bakiyelerimizdir.

Osmanlı devrinde hoşgörü, adalet, saadet dönemini yaşayan Balkan coğrafyası 19. asrın getirdiği isyan ve savaşlarla huzurunu yitirmiş buna bağlı olarak evlad-ı fatihanın büyük bir kısmı kan ağlayarak doğup büyüdüğü Balkan şehirlerinden anavatanları olan son kale Anadolu'ya göç etmiş, onlarca parçaya bölünen Balkanlardaki yüzyılların mahsulü ecdâd yadigârı eserler de harap olmuştur. Bu durumu tek cümle ile şöyle açıklıyor büyük ilim adamı Ord. Prof. Dr. Mükrimin Halil Yinanç: "Tarihimizin en büyük ve en acı kaybı, Rumeli'yi elden çıkarmamızdır."

Bu hususta kendisi de bir Balkan evladı olan istiklâl şairimiz Mehmed Akif Ersoy'un gönlünden kalemine akan hissiyat ise şu şekilde dörtlüklere yansımıştır:

Balkan'ı bildin mi nedir, hemşeri?
Sevgili ecdâdının en son yeri,
Bir sıla isterdin a çoktan beri,
Şimdi tam vakti... Uğurlar ola!
Balkan'ın üstünde sızan her pınar,
Bir yaradır, durmaz içinden kanar!
Hangi taşın kalbini deşsen: Mezar,
Gör ne mübarek yer... Uğurlar ola!

19.yüzyılda hızlanan toprak kayıpları ve buna bağlı olarak başlayan göçler bu asrın Osmanlılar için en trajik sonuçları arasında yer almaktadır. Bu yüzyılın son çeyreğinde kötüye giden gidişata dur diyebilmek için Osmanlıların var olma mücadelesini ortaya koyan II. Abdülhamid Han, Balkanlara özel bir ihtimam göstermiş, birçok

alanda hayata geçirdiği plan ve projelerle bu toprakların bir kısmının elimizde kalmasını sağlamıştır. Bu noktada bölgeyi imar ve inşa ederken aynı zamanda meydana çıkan eserlerle bizzat ilgilenmiştir.

Sultan II. Abdülhamid tahtta bulunduğu 33 yıl boyunca dönemin hassas şartları, emniyet endişesi ve mizacından kaynaklanan sebeplerle yurt içi ve yurtdışı gezilere çıkmamış, bundan ötürü Yıldız Sarayı'nda geçen devrinde zamanın en etkili görsel iletişim araçlarından biri olan fotoğrafı dünyayı ve Osmanlı coğrafyasını yakından takip etmek, tespit, tanıma, kontrol etme ve bir tanıtma aracı olarak kullanmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in çektirdiği fotoğrafların içeriğinde; sivil, askerî ve dinî binalar başta olmak üzere köy, kasaba ve şehirlerin genel görünümleriyle ile bölge halkları yer almaktadır. Kendi asrı içerisinde dünyanın en geniş görsel arşivi olarak kabul edilen ve Yıldız Fotoğraf Koleksiyonu olarak adlandırılan bu fotoğraflar 918 adet albüm ve bunların içinde yer alan 36.585 adet fotoğraftan oluşmaktadır. Dünya çapında ilgi gören, döneminin en zengin ve önemli görsel hazinelerinden biri olan Yıldız Fotoğraf Albümleri 1924 yılında İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne devredilmiş, hali hazırda da İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nden muhafaza edilmektedir.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı soydaş ve akraba topluluklara yönelik sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesine önem vermekte ve bu noktada birçok faaliyeti hayata geçirmektedir. Hiç şüphesiz Balkan coğrafyası da tarihî ve kültürel bağlarımızın en derin ve samimi olduğu bölgedir. Elinizde bulunan bu kıymetli eser de Yıldız Fotoğraf Albümleri'nden seçilen bir kısım Balkan fotoğraflarını ihtiva etmektedir. *"II. Abdülhamid Han'ın Yıldız Albümlerinde Balkanlar"* adını verdiğimiz bu eser hem Sultan II. Abdülhamid'in perspektifinden Balkan coğrafyasına nazar kılmamıza vesile olacak hem de asırlara sâri köklü geçmişimizin bulunduğu bu topraklarda bulunan evlad-ı fatihan, tarihî eserlerimiz ve akraba topluluklarımız ile ilmî ve kültürel bağımızı kuvvetlendirecektir.

İki bölümden oluşan kitabımızın ilk bölümünde "Osmanlının Balkanları", "Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi" ile "Yıldız Albümünde Balkanlar" başlıkları altında eserin muhtevası ile ilgili derinlikli makaleler bulunmaktadır. İkinci bölümde ise Arnavutluk, Bulgaristan, Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya, Sırbistan, Romanya ve Yunanistan'ı ihtiva edip ana temayı oluşturan ve Yıldız Fotoğraf Koleksiyonu'ndan seçilen 222 adet fotoğraf bulunmaktadır. Bu eserdeki fotoğraflar kısa açıklamalar ile tanıtılmaya çalışılmış, fotoğraflar üzerindeki osmanlıca ibareler latinize edilmiştir. Bunun yanında TDV İslam Ansiklopedisi'nin fotoğrafların içeriğine uygun olan şehir ve tarihi eserler ile ilgili maddeleri fotoğrafların altına QR kodu şeklinde yerleştirilmiştir. Okuyucularımız herhangi bir şehir yahut tarihî eserin fotoğrafını incelerken aynı zaman fotoğrafın altında bulunan QR kodunu telefonundan taratarak fotoğraf ile ilgili detaylı bilgiye erişim sağlayabilecektir.

Bu eserin ortaya çıkmasında beni teşvik eden ve Balkanlara olan muhabbetini her daim izhar eden Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanımız sayın Abdullah Eren'e şükranlarımı arz ediyorum. Bunun yanında kitabı kıymetli makaleleri ile zenginleştiren Prof.Dr. Azmi Özcan, Prof.Dr. Mehmet İnbaşı ve Orhan M. Çolak hocalarıma ve fotoğraf arşiviyle bizi destekleyen Adem Mermerkaya ağabeyime teşekkürü bir borç bilirim. Yine Yıldız Fotoğraf Albümleri'ne yaklaşık bir asırdır ev sahipliği yapıp bugünlere gelmesine vesile olan İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ile maddelerinden yararlandığımız Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi ve İSAM'a gönülden teşekkür ediyorum.

Balkanlarla bağımızın mine'l-ezel ile'l-ebed devam edeceğinin aziz bir nişanesi olacak olan bu prestij kitabın kültür dünyamıza da önemli katkılar sunacağını düşünüyor, eserimizin yeni çalışmalara da kaynaklık etmesini temenni ediyorum.

Osmanlı'nın Balkanları

PROF. DR. MEHMET İNBAŞI*

OSMANLI Balkanları ile ilgili II. Dünya Savaşı'na kadar yapılan araştırmalar, çoğunlukla askerî ve siyasî olayları içermektedir. Batı tarihçiliğine hâkim olan genel eğilimde Osmanlılar, Avrupalılar için öncelikle askerî bir saldırıyı simgeliyor, buna karşı yapılan Haçlı seferleri, Batı'nın hafızasından silinmiyordu. Ancak Osmanlı arşivlerinin araştırmacılara açılması, batıdaki çalışmaların da sosyal ve iktisadî tarihe kayması ile 1945'ten itibaren Osmanlı Balkan tarihinin sosyo-iktisadî boyutları ortaya çıkarılmaya başlanmıştır[1]. Buna rağmen Balkanlarda artan milliyetçiliğin şekillendirdiği tarihî bakış açısı, Osmanlı dönemi Balkan tarihini "Osmanlı boyunduruğunda geçen asırlar" olarak değerlendirmiştir. Bu söyleme karşı Balkanlardaki Osmanlı mimarîsini ve şehirleşmeyi doğal sürecin bir uzantısı ve Osmanlı medeniyetinin bir parçası olarak gören çalışmalar az da olsa vardır[2]. Bu doğrultuda son dönemde daha ziyade mimarî yapı ve şehir tarihleri ile alakalı eserler araştırmacıların ilgisine sunulmuştur[3]. Toplumların birbirlerine daha da yakınlaşmaları, XX. yüzyıl tarihçilerini de etkilemiştir. Her ne kadar farklı bakış açılarına sahip olsalar da geçmişi doğru bir şekilde okuma ve geleceği bu çerçevede değerlendirme eğilimleri, Balkanlar üzerine yapılan çalışmaların artmasına neden olmaktadır.

Balkan ülkeleri tarafından geçen yüzyılda Balkanlarla ilgili yapılan çalışmalarda milliyetçi duygular genelde ön plandadır. Buna karşılık Türkiye'de Balkanlarla ilgili bilimsel ve objektif çalışmalar son dönemlerde yoğunluk kazanmıştır. Arşivlerimizde bulunan tahrir defterlerinin, Osmanlı idaresinde yaklaşık beş asır kalan Balkan ülkeleri ve şehirleri için ana kaynak olması, tarihçileri bir noktada buluşturmuştur. Yapılan ikili antlaşmalarla belgelerin bazılarının birer kopyaları Kuzey Makedonya, Bulgaristan, Kosova, Bosna-Hersek vb. gibi devletlerin arşivleri ile paylaşılmış, bu sayede Osmanlı idaresindeki Balkan şehirlerinin sosyal ve iktisadî yapıları bu ülkelerin tarihçileri tarafından da incelenmiştir.

Balkan şehirlerinin tarihinin ortaya konmasında Osmanlı tahrir sisteminin[4] büyük bir katkısı vardır. Fethedilen toprakları kaydetme, toprağın mülkiyet ve tasarruf sistemi ile alınacak vergi nispetini tayin ve tespit etmek maksadıyla hazırlanan tahrir defterleri, Osmanlı Devleti'nin idarî taksimatı, tarihî coğrafyası ve demografik yapısı bakımından çok kıymetli bilgiler vermektedir. Bu defterlerdeki veriler kullanılarak yapılan çalışmalar, Osmanlı idaresinde yaşamış Balkan milletlerinin bakış açılarının kısmen de olsa değişmesine neden olmaktadır.

* Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Melikgazi / Kayseri, minbasi@erciyes.edu.tr

1 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, I, çev. H. Berktay, İstanbul 2000, s.40-41.

2 Fatma Sel Turhan, "Bir Osmanlı Balkan Tarihçisi Machiel Kiel", *TALİD*, c.III, S. 6, İstanbul 2005, s.589.

3 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, c. III, İstanbul 1981; Nikolai Todorov, *The Balkan City (1400-1900)*, London 1983; Micheal Kiel, *Studies On The Ottoman Architecture Of The Balkans*, Variorum 1990; Machiel Kiel, *Arkitektura Osmane Ne Shqiperi 1385-1912*, Tirane 2012; Amir Paşiç, *Islamic Arcitekture in Bosna and Hercegovina*, İstanbul 1994; Raif Virmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, c. I, Ankara 1999; Ömer Turan-Mehmet Z. İbrahimgil, *Balkanlarda Türk Mimarî Eserlerinden Örnekler*, Ankara 1999; Nusret Çam, *Yunanistan'daki Türk Eserleri*, Ankara 2000; Altan Araslı, *Avrupa'da Türk İzleri*, c. I-II, Ankara 2001; İsmail Bıçakcı, *Yunanistan'da Türk Mimarî Eserleri*, İstanbul 2003; M. Z. İbrahimgil-N. Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, c. I-II, Ankara 2006; A. Kuş-F. Şimşek-İ. Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası: Arnavutluk-Makedonya*, İstanbul 2007; *Hellenic Ministry Of Culture's Directorate Of Byzantine and Post-Byzantine Antiquities: Ottoman Architecture in Greece*, ed. Ersi Brouskari, Athens 2009; Heath W. Lowery, *Osmanlıların Ayak İzlerinde Kuzey Yunanistan'da Mukaddes Mekânlar ve Mimari Eserleri Arayış Yolculukları*, İstanbul 2009.

4 Dündar Günday, "Tahrir Defterleri ile Mukataa Defterleri Arasında Bir Mukayese", *POF*, c. XXVII, Sarajevo 1979, s.277; Ömer L. Barkan, *Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri*, c. I, Ankara 1988, s.3; Halil İnalcık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara 1988, s. XIX; H. İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, II (1952), s.110-111; Feridun M. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri (28-29 Mayıs 1990)*, İstanbul 1991, s.145-146; Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, Ankara 2014, s.19.

COĞRAFÎ KONUM

Adını batıdan doğuya uzanan ve Bulgaristan'ı ikiye bölen dağ silsilesinden alan Balkan yarımadasının doğu, güney ve batı sınırları hakkında mevcut görüş birliğine rağmen kuzey sınırları tartışmalıdır. Bazı coğrafyacıların bölgenin kuzey sınırını Tuna ve Drava nehirleri olarak kabul etmeleri yanında bu sınırı Karpat Dağları'nın doğusundan geçirenler de vardır. Böylece bu ikinci sınırlamaya göre Balkan yarımadası 1.000.000 km^2 kadar bir yüzölçümünü kaplamaktadır[5]. Buna göre Balkan ülkeleri; Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya, Romanya, Sırbistan, Slovenya, Yunanistan ve Türkiye (Doğu Trakya) olmak üzere on iki ülkeden oluşmaktadır.

SİYASÎ TARİH

Roma, Bizans ve Slavların egemenliğinde kalan bölgeye, IV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Karadeniz'in kuzeyinden Bulgaristan coğrafyasına Avrupa Hunları, Avarlar, Ogurlar, Tuna Bulgarları, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar ve Tatarlar akınlar yapmıştır. 378'deki büyük savaşı kazanan Hun kuvvetleri, Belgrad-Niş-Sofya-Filibe-Edirne ve Belgrad-Niş-Üsküp-Selanik yolu üzerinden Edirne'ye ulaşmışlardır. Hun hükümdarı Attila ise 447'de kalabalık bir orduyla Vardar-Morova vadisine kadar gelmiştir[6]. V. yüzyılın ilk yarısında Balkanlarda güçlü bir askerî birlik oluşturan Hunların hücumlarına karşı, İmparator II. Theodosios tarafından 410-442 yılları arasında yaklaşık 19 km uzunluğundaki İstanbul surları inşa edilmiştir. Ayrıca Hunların Balkanlar'a göçü Türkleri Balkanlar'ın kadim kavimlerinden birisi hâline getirmiştir. Peçenek, Uz ve Kuman Türklerinin Bizans askerî sisteminde görev aldıkları bilinmektedir[7]. 1050'den itibaren Tuna'yı geçip Bizans'ın müttefiki olarak Balkanlara yayılan Peçeneklerle, 1065'e doğru Balkanlara gelen Uzlar, Bizans Devleti tarafından Moglena olarak adlandırılan Vardar Ovası bölgesine, Makedonya ve Bulgar topraklarına yerleştirilmişlerdi[8].

Tarih boyunca Balkan topraklarına sadece Karadeniz'in kuzeyinden değil Anadolu'dan da göç gerçekleşmişti. Selçuklular döneminde Anadolu'dan Bulgaristan'a yapılan ve kalıcı olan göç, II. İzzeddin Keykavus'un göçüdür. 1261'de kardeşi IV. Rükneddin Kılıçaslan'a karşı giriştiği taht mücadelesini kaybeden II. İzzeddin Keykavus, İstanbul'a Bizans İmparatoru XIII. Mihail Paleologos'a sığındı. Keykavus ve ona bağlı 12.000 Türk, imparatorun izni ile Dobruca bölgesine yerleştirildi. İmparator Mihail tarafından İzzeddin Keykavus ve Sarı Saltuk önderliğinde Dobruca'ya yerleştirilen Türklerin bir kısmının Bulgaristan'ın değişik kısımlarına gittiği de bilinmektedir. Bundan başka sayıları 5.500'ü geçen Halil liderliğinde Karesi ve Aydınoğlu Beyliklerine bağlı Türkler, Katalanlarla birlikte hareket ederek 1305-1311 yılları arasında Rodop Dağları ve Trakya'da faaliyet gösterdiler.[9] Böylece Osmanlı öncesi Anadolu'dan Balkanlara özellikle de Bulgaristan taraflarına göç edenler de olmuştu.

Balkanların orta kısmında Sırbistan taraflarında ise XII. yüzyılın sonunda bağımsızlık kazanarak bölgenin yeni hâkimi olan Sırp Devleti'nin kurucusu olan Stephan Nemanja (1167-1196) topraklarını güneye ve batıya doğru genişletmişti. Sırplar, I. Uroş (1243-1276) zamanında kuzey Makedonya'ya hâkim olmuştu. Stephan Duşan (1331-1355) zamanında en muhteşem devrini yaşayan Sırp Devleti'nin toprakları Balkan yarımadasında oldukça genişlemişti[10].

Bizanslıların Balkanlardaki hâkimiyetleri 900'den 1204'e kadar devam etmiş, IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul'u işgal eden (1204-1261) Latinler, Bizans'ın üstünlüğüne son vermişlerdi. İznik'te (Nicea) oturan İmparator VIII. Michael Paleologos 1261'de İstanbul'u tekrar ele geçirmişse de Balkanlar'da Haçlılar tarafından kurulan çeşitli feodal devletlere karşı bir şey yapamamış ve böylece Frank, Katalan ve Germen unsurlar buralarda yerleşip kalmışlardır. Çoğunluğu Slav ve Yunan kökenli olan yerli halkın büyük bir kısmı bu feodal devletler arasında paylaşılmış ve Türklerin Balkanlara gelmesine kadar hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir[11].

BALKANLARIN YENİ HÂKİMLERİ: OSMANLILAR

Osmanlıların bölgede bir güç olarak ortaya çıkmasında, İran ve Anadolu'da hâkim İlhanlı Devleti'nin gücünü kaybetmesi, Latin koloni devletlerinin 1204–1320 döneminde siyasî-ekonomik baskı-

5 Kemal Karpat, "Balkanlar, *DİA. 5,* İstanbul 1992, s. 25.

6 Yusuf Hamza, *Balkan Türklüğü (Makedonya-Hırvatistan-Osmanlı Öncesi Balkan Müslümanlığı)*, Üsküp 2010, s.36.

7 Levent Kayapınar, "Bulgaristan'ın Osmanlılar Tarafından Fethi ve Türk Varlığının Oluşumu", *1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı,* Ed. A. Kayapınar, L. Kayapınar, vd, İstanbul 2020, s. 41-67.

8 Ömer L. Barkan, "Balkan Milletlerinin Toprak Meseleleri Tarihine Bir Bakış", İFM, c. IV, s.481; M. Tayyib Gökbilgin, Rumeli'de Yürükler Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan, İstanbul 1957, s.9-10, Karpat, "Balkanlar", s. 27-29.

9 L. Kayapınar, "Bulgaristan'ın Osmanlılar Tarafından Fethi", s. 41-22

10 George Christos Soulis, *The Serbs And Byzantium During The Reign of Tsar Stephan Dusan (1331-1355) And His Successors*, Washington 1984, s.43; Jovan Pavlovski- Mishel Pavlovski, *Macedonia Yesterday and Today*, ed. Jovan Pavlovski, Skopje 2004, s.56-57; Risto Iljovski, "Makedonien Im Dritten Jahrzent Des 14. Jahrhunderts", *Macedoine,* Skopje 1981, s.74-85; Friedrich Kari Kienitz, *Büyük Sancağın Gölgesinde*, çev. S. H. Kakınç, s.166-167; Aleksandar Apostolov, "Le Sericiculture En Macédoine Dans Le Années De L'Avant Querre Et Aprés Elle", *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990)*, c.IV, Ankara 1994, s.1408.

11 Karpat, "Balkanlar", s. 28-30.

sı sonucu Bizans'ın çöküşü ve Rumlar arasında Kantakuzenos gibi Türklerle işbirliği yapmak isteyenlerin ortaya çıkması, Bizans'taki saltanat mücadelesi, 1396'ya kadar Batı Hıristiyan âleminde Haçlı Seferi düzenlenememesi, Batı Anadolu'daki Türkmen Beyliklerinin yükselişi, Orhan Bey'in Marmara sahillerine hâkim olması, Balkanlarda Sırp ve Bulgar devletlerinin parçalanması ve Osmanlıların 1352'den itibaren Venedik ve Latinlere karşı Cenevizlilerle ittifak kurmaları etkili olmuştur.

Özellikle Moğol etkisinin çok az hissedildiği Antalya-Sinop hattının batısındaki bölgede bulunan ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin etkisini kaybetmesiyle filizlenen Türkmen Beylikleri içinde, Osmanlıların müstesna bir yeri vardır. Nitekim fütuhat bölgesine açık olması nedeniyle, Anadolu'da bulunan gaziler, öncelikle geçimlerini temin etmek, arkasından gaza hareketlerinde bulunmak maksadıyla, Marmara uç bölgesine yoğun bir şekilde göç etmeye başladılar. Bu durum yeni fetih bölgeleri aramalarına sebep olmuştur.

RUMELİ'YE GEÇİŞ VE İLK FETİHLER

Osmanlı kuvvetleri, ilk defa 1321'de Mudanya'yı aldıktan sonra, Marmara Denizi kıyılarına ulaşarak Rumeli ile karşı karşıya gelmişlerdir[12]. Zaman zaman Bizans'ı tazyik maksadıyla küçük gruplar hâlinde Rumeli'ye geçiş yapmaları, Türklerin Rumeli'yi görmelerine ve tanımalarına imkân sağlamıştır[13].

Osmanlıların Balkanlar'daki devletlerle ilişkileri, 1340'lı yıllara kadar dayanmaktadır. Bu tarihte Bizans İmparatoru'na rakip olarak çıkan Sırp kralı Stephan Duşan, Makedonya'yı elde ettikten sonra İstanbul'u ele geçirmek için Orhan Bey'e bir heyet göndererek anlaşma teklifinde bulunmuştu[14]. Orhan Bey, menfaatlerine ters düştüğü için bunu dikkate almamıştı. Hatta Bizans'taki taht mücadelelerinde Stephan Duşan, çıkarlarına uygun olarak Bizans İmparatoru V. Paleiologos'u, Osmanlılar ise tahtı elde etmek isteyen Kantakuzenos'u desteklemişlerdir.

1341 yılında Bizans İmparatoru III. Andronikos'un ölümü ile tahta geçecek olan oğlu V. Ionnes Paleologos'un çok küçük yaşta olması sebebiyle, kendisine vasi olarak tayin edilen Domestik Kantakuzenos, kısa bir süre sonra iktidarı ele geçirebilmek için faaliyete girişmişti. Kantakuzenos ile meşru vâris Ionnes arasında başlayan saltanat mücadelesinden Türkmen Beylikleri, özellikle de Osmanlı Beyliği istifade etmiştir. Çeşitli beyliklere mensup Türkler, paralı asker veya müttefik sıfatıyla Bizans'ın saltanat mücadelesinde tam anlamıyla taraf oldular. Kantakuzenos, önce Aydınoğlu Umur Bey, onun da tavsiyesi üzerine Orhan Bey ile temasa geçerek rakiplerine karşı üstünlük elde etmiştir. Osmanlılarla olan bu dostluk ve ittifak, Kantakuzenos'un kızı Theodora'nın Orhan Bey ile evlenmesiyle daha da artmıştır[15]. 1345 baharından beri Osmanlılar, Kantakuzenos'un müttefiki olarak Balkanlarda faaliyette bulunmaya başlamışlardır. Bu dönemde 1345'te Karesi Beyliği'nin ilhakı, Osmanlı Devleti'ne Edremit Körfezi ve Kapıdağı arasındaki bölgeyi kazandırınca, Osmanlılar Rumeli toprakları ile karşı karşıya gelmişlerdir. Süleyman Paşa, Rumeli'ye geçiş sırasında Karesi Beyliği ümerâsından Ece Bey, Fazıl Bey, Evrenos Bey ve Hacı İlbeyi gibi beylerin yardımlarını görmüştür[16].

Bizans'taki saltanat mücadelesinde Kantakuzenos'un müttefiki olan Cenevizliler, Türk birliklerini gemileriyle Avrupa'ya taşıdılar. Ekim 1352'de Türkler, Edirne'nin güneyindeki Pythion'da Sırpları yenilgiye uğrattılar[17]. Osmanlıların desteği ile savaşı kazanan Kantakuzenos, Bizans tahtını elde etmiştir. Bu olaydan sonra Sırplar, Osmanlılara karşı bir Haçlı Seferi teşebbüsüne girişmişler, ancak 1355'te Kral Duşan'ın ölümü ile bu faaliyet sonuçsuz kalmıştır[18].

Kantakuzenos, Orhan Gazi'nin bu yardımlarına karşılık Rumeli'de bir üs olarak Çimpe, Çimbi (Cinbi) / Tsympe Kalesi ve civarını Osmanlılara vermişti[19]. Böylece 1352'de Kantakuzenos'un müttefi-

12 Feridun Dirimtekin, "Muasır Bizans Kaynaklarına Göre Osmanlıların Rumeli'ye Geçiş ve Yerleşişleri", *VII. Türk Tarih Kongresi (25-29 Eylül 1970) II*, Ankara 1973, s. 577-580.

13 Necdet Öztürk, "Ferecik'in Süleyman Paşa Tarafından Fethine Dair" *Türklük Araştırmaları Dergisi IV,* İstanbul 1989, s.136; N. Öztürk, "Osmanlıların Rumeli'ye Geçişi ve Gelibolu'nun Fethi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı 52,* İstanbul 1991, s.22.

14 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara 1984, s. 133.

15 "Kantakuzen, bundan sonra Umur Bey'in yerini tutacak sadık ve vefakâr bir müttefik arıyordu. Bu müttefik Türk beylerinin en kuvvetlisi olan Orhan Bey olabilirdi. Orhan Gazi, epeyce zamandan beri, kerimesi Theodora'yı kendisine vermek hususundaki vâdini yapması hakkında imparatoru tazyik ediyordu." Enverî, *Düsturnâme*, nşr. M. Halil Yınanç, İstanbul 1928, s.67; Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorlunun Doğuşu*, çev. F. Berktay, İstanbul 1995, s. 59; Elizabeth A. Zachariadou, "Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet", *Osmanlı Beyliği (1300–1389),* İstanbul 1997, s.249, 252.

16 Zerrin G. Öden, *Karası Beyliği*, Ankara 1999, s. 60–62, 74; Zachariadou, "Karesi ve Osmanlı", s.248–251; Yaşar Yücel, "Balkanlar'da Türk Yerleşmesi ve Sonuçları", *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, Ankara 1985, s.69.

17 Anthony Luttrell, "1389 Öncesi Osmanlı Gelişmesine Latin Tepkileri", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, İstanbul 1999, s. 134.

18 Işın Demirkent, "14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hakimiyeti", *I. Kosova Savaşının 600. Yıldönümü Sempozyumu (26 Nisan 1989)*, Ankara 1992, s. 9–11.

19 M. Münir Aktepe, "Osmanlıların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası", *Tarih Dergisi (TD) 1-2,* İstanbul (1949-50) s.283-285; M.M.Aktepe, "Çimbi", *DİA. VIII*, İstanbul 1993, s. 317; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.I, s.133; Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453*), çev. B. Umar, İstanbul 1999, *s.258*; Şerif Baştav, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa", *Osmanlı*, I, İstanbul 1999, s. 171; Mehmet İnbaşı, "Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler*, X, ed. H.C. Güzel vd., Ankara 2002, s.155.

ŞİMDİLERDE KİLİSE OLAN RUMELİ FATİHİ GAZİ SÜLEYMAN PAŞA CAMİİ
FERECİK, YUNANİSTAN

ki olarak Çimpe Kalesi'ne yerleşen Süleyman Paşa, 1-2 Mart 1354 gecesi meydana gelen depremde Gelibolu ve diğer kalelerin surları yıkılınca, süratle Anadolu'dan getirttiği kuvvetleri buraya yerleştirerek Osmanlı Rumelisi'nin çekirdeğini kurmuştu[20]. Süleyman Paşa, Rumeli'ye yerleşince, eski Türk ananesine göre sağ, orta ve sol kolda uçlar teşkil etmişti. Sol kolda Evrenos Bey, İpsala müteakiben de Gümülcine'ye ve Serez'e yerleşmişti. Orta kolda Süleyman Paşa, Edirne, Sofya ve Filibe istikametinde ilerlemiş, sağ kol ucu ise Zağra, Karinovası, Dobruca ve Silistre olarak belirlenmişti[21]. Böylece 1352'de Rumeli'ye adım atan Osmanlılar, Bizans'ın içinde bulunduğu durumdan istifade ile bölgedeki faaliyetlerini genişletmişlerdi.

Kantakuzenos, bu Türk ilerlemesi karşısında, Orhan Bey'e haber göndererek elde ettiği yerleri para karşılığında iade etmesini teklif etti. Orhan Bey ise, ittifak karşılığı verilmiş olan Çimpe Kalesi'ni on bin altın karşılığında iade edebileceğini, ancak Gelibolu ve diğer kalelerin kendi kuvvetleri tarafından fethedildiğini, bu sebeple de iadesinin mümkün olmadığını bildirdi. Bu sırada Süleyman Paşa, Malkara, İpsala ve Vize taraflarını ele geçirdi. Gelibolu yarımadasında kırsal bölgelere yerleşen Türk kuvvetlerinin başın-

20 George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1986, s. 488; Şerif Baştav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461) Osmanlı Türk-Bizans Münasebetleri*, Ankara 1989, s. 57; Feridun M. Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarcaya", *Osmanlı Devleti Tarih I*, İstanbul 1999, s. 12-14; Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara 1998, s. 84-87.

21 H. İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kültür ve Teşkilat", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s.975.

da bulunan Süleyman Paşa ile ilgili olarak Gregoras, "Bir Osmanlı kolonisinde bulunuyormuş veya kendi öz yurdunda imiş gibi davranıyordu." demek[22] suretiyle Osmanlıların yayılmasının çok hızlı ve kolay olduğunu belirtmektedir.

Süleyman Paşa'nın Gelibolu'ya yerleşmesinden sonra, fethettiği yerlerde emniyeti temin etmek maksadıyla Anadolu'dan Türkmenler getirterek iskân ettirdi. Bununla ilgili kaynaklardan Âşıkpaşazâde[23] ve diğerlerinde Süleyman Paşa'nın iskân faaliyeti hakkında önemli bilgiler vardır. İskân hadisesi Hadîdi'de ise manzum olarak verilmiştir[24].

1357'de Süleyman Paşa'nın ölümü üzerine[25] Şehzade Murad, lalası Şahin ile birlikte bölgeye gelmiş, kuzeye doğru uzanan fütuhatı genişletmek için uçlardaki faaliyeti hızlandırmış[26], Bizans'ın ikinci büyük şehri Edirne 1361'de fethedilerek devlet merkezi buraya nakledilmişti[27].

Edirne'nin fethinden sonra uçlarda biriken Türkmenlerin Rumeli'ye geçişleri hızlanmıştı. Balkanlarda merkezi otoritenin yokluğu ve iç karışıklıklar, senyörlerin halk üzerindeki tahakkümü, toprak sistemindeki bozukluklar, bölgenin yeni hâkimi Osmanlıların işine yaramış kendi sistemlerini tesis ederek adil bir toprak rejimi vücuda getirmişlerdi[28].

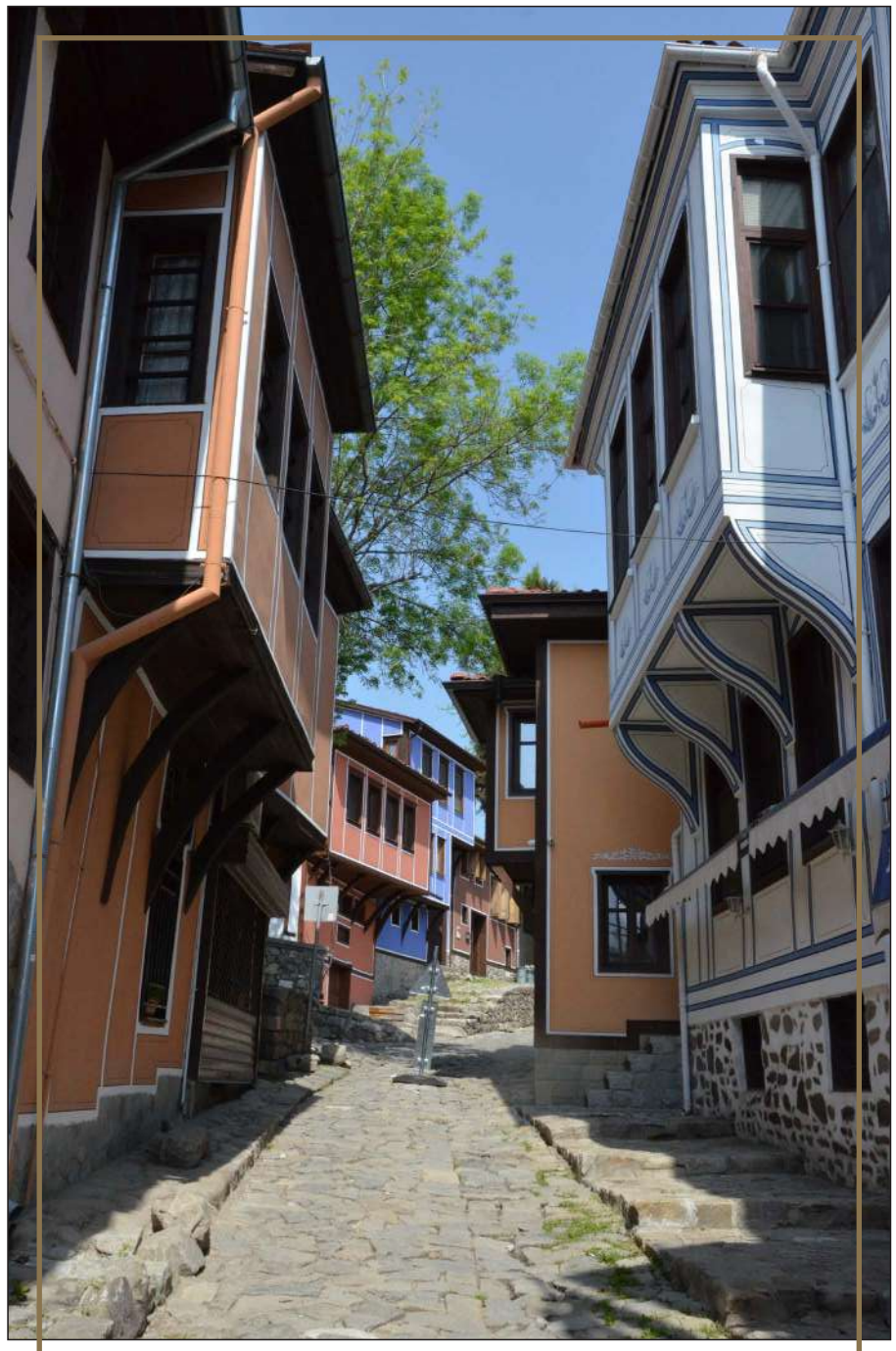

OSMANLI KONAKLARIYLA SÜSLÜ FİLİBE, BULGARİSTAN

Bu fetih siyasetinin bir diğer yönü ise, Osmanlıların Rumeli'de ilk fütûhata başladığı andan itibaren ele geçirilen şehir ve köylerde sistemli bir iskân politikası takip etmesidir[29]. Osmanlı fetihleri de-

22 Elizabeth A. Zachariadou, "İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler", çev. Y. Koç, *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Der. O. Özel-M. Öz, Ankara 2000, s. 379.

23 Bu husus kronikte şu şekilde kaydedilmektedir. *"Atası Orhan Gazi'ye haber gönderdi kim devletinle himmetinle Rum-ili feth olunmağa sebeb olundı. Kâfirler gâyet zebundur. İmdî şöyle ma'lum ola kim, bu tarafdan feth olunan hisarlara vilâyetlere ehl-i islamdan çok âdem gerekdir. Bu feth olan hisarlar içün içine komağa ve hem yarar gaziler gönderin. Orhan Gazi dahi kabul etdi. Vilâyetine göçer Arab evleri gelmiş idi. Anları sürdi Rum-iline geçirdi. Birinci zaman Gelibolı nevâhisine sâkin oldılar..."*, Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1332, s. 49; Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I, yay*. F.R. Unat-M.A. Köymen, Ankara 1987, s.182–183; İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, II. Defter,* yay. Ş Turan, Ankara 1983, s.114–118, 125, 128–134.

24 *"...Bir iki gün içinde daşınub er, İki binden ziyade geçdi leşger, ... Hem alduk Rumeli'nin üç hisârın, Tektur –tağı, Gelibolı diyârın, Gaza içün bize leşger gerekdür, Hisârın hıfzı içün er gerektür..."* Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299–1523),* haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s.74–75.

25 Orhan Bey'in oğlu Süleyman için Bolayır'da yaptırdığı imarete ait 1360 tarihli vakfiyede, bu bölgede Türkçe adlar taşıyan birçok köy ve çiftliğin kurulduğu görülmektedir. Yunan kaynakları da bu göçü doğrulamaktadır. Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı* c. I, Ankara 1999, s. 64.

26 H. İnalcık, "Rice Cultivation and The Çeltükci-Re'âyâ System in The Ottoman Empire", *Turcica, XIV,* 1982, s.10.

27 Şerif Baştav, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yeniden Kuruluşunda Rumeli'nin Katkısı", *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül)*, c.III, Ankara 1994, s.829-830.

28 Mücteba İlgürel, "XIV. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Siyasî Durumu", *I Kosova Zaferinin 600. Yıldönümü Sempozyumu (26 Nisan 1989)*, Ankara 1992, s.18; Yücel, "Balkanlarda Türk Yerleşmesi", s.69.

29 M. Münir Aktepe, "XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", *TM. X*, İstanbul 1953, s. 299–305; Yusuf Halaçoğlu, "XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlarda Bazı Osmanlı Şehirleri", *Belleten,* sayı 207–208, (1989) s.637.

KOSOVA'DA MURAD-I HUDAVENDİGÂR'IN TÜRBESİ

vam ettiği sürece kırsal yörede yaşayan Hıristiyan halk, Balkanların daha iç bölgelerine ve dağlık kesimlerine doğru hareket etmişlerdir[30]. Fütuhat sırasında köy ve kasabalarını terk edenlerin yerlerine, Anadolu'dan Türkmen unsuru nakledilmiştir. Bu göç harekâtı daha ziyade Bulgaristan'a doğru olmuştur. Türklerin bölgeye göçleri ve yerleşmesi, Balkanların nüfus ve ekonomik şartları sebebiyle hızlı bir şekilde gelişmiştir[31].

Sultan I. Murad, saltanatının ilk yıllarında Meriç Vadisi boyunca hareketle 1363'te Filibe'yi zapt etmiş ve Bizans'ı nüfuzu altına almıştır. Aynı zamanda idarî yönden teşkilatlanmayı hızlandırmak için Lala Şahin Paşa'nın idaresine Rumeli Beylerbeyliği kurulmuştu[32]. Balkanlar'daki Türk ilerlemesine karşı Bizans, Papadan yardım istemiş ve 5 Aralık 1366'da Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleştirilmesi ön şartı ile bir Haçlı Seferi teşebbüsüne girişilmişti. Nitekim 1366'da Amadee komutasındaki bir Haçlı donanması Gelibolu'yu elde etmişti. Bu sırada I. Murad, Bizans'a ve Haçlılara karşı Trakya'daki fetihleri korumak için Mart 1366'da Rumeli'ye gelmiş, Bizans ve Bulgar topraklarında birçok fetihte bulunmuştu. Sırp despotu Jovan Uglyeşa, Türkleri bölgeden tamamıyla çıkarmak amacıyla, Bizans ile ittifak tesis ederek 1371 baharında harekete geçti. Sırp ordusu güçlü bir direnişle karşılaşmadan Meriç'in sol kıyısında Çirmen'e kadar ilerledi. 26 Eylül 1371'de yapılan Çirmen Savaşı, Hacı İlbeği idaresindeki öncü Osmanlı kuvvetlerinin zaferiyle sonuçlandı. Savaştan sonra Makedonya'daki Sırp prensleri Kral Marko, Despot Dragaş ve kardeşi Konstantin, I. Murad'a baş eğip haraçgüzârı oldular.

Bizans imparatoru da 1372 kışında, I. Murad'ın haraçgüzârı olmayı ve sultanın seferlerine asker göndermeyi kabul etmesi son derece önemli bir başarı idi. Böylece Gelibolu boğazından Rumeli'ye tehlikesiz geçme imkânı doğuyor ve Osmanlı hâkimiyeti güvence altına alınıyor, Batı Trakya ve Makedonya'nın fethi daha kolay hâle geliyordu[33].

Evrenos Bey, uç itibar edilen Serez'i kendisine merkez yaptıktan sonra, Vardar'ın doğusunu elde etti. 1372'de Köstendil, 1380'de Vardar'ın sol sahilindeki İştib, 1382'de Manastır ve Pirlepe, 1385'te de Ohri fethedildi[34]. Osmanlı fetihleri Makedonya ve Arnavutluk'a kadar genişledi.

Balkanlara adım atan Osmanlıların hızlı ilerlemesini kolaylaştıran sebep, coğrafî olduğu kadar siyasî olaylardı. Bizans'ın zayıflaması, Bulgar kralları arasındaki mücadele ve Sırbistan'ın Balkanlardaki nüfuzunu kaybetmesi, Osmanlı ilerlemesini hızlandırmıştır[35].

Bulgaristan taraflarında 1385'te Sofya, 1386'da Niş'in fethinden sonra artan Türk baskısını önlemek isteyen Sırp despotu Lazar, Ploşnik'te önemli bir Türk kuvvetini mağlup etmişti. Ploşnik başarısı Balkan devletlerini ümitlendirmiş, Sırp, Hırvat, Bosna, Arnavut ve Bulgarlardan oluşan bir ittifak kurulmuştu[36]. Sultan I. Murad,

30 Paul Hehn, "Man and the State in Serbia, From the Fourteenth to the mid-Nineteenth Century: A Study in Centralist and Anti-Centralist Conflict", *Balkan Studies,* vol. 27/1, Thessaloniki 1986, s.10.

31 Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar,* İstanbul 1993, s.20; İ.Şahin-F.M Emecen-Y.Halaçoğlu, "Turkish Settlements in Rumelia (Bulgaria) in the 15th and 16th Centuries: Town and Village Population", *International Journal of Turkish Studies (IJTS) IV/2* (1988) s.24.

32 Mehmet İnbaşı, "XVIII. Yüzyılın kinci yarısında Rumeli Eyaleti ve İdarecileri", *Osmanlı'da Yönetim ve Savaş* Ed. M. Y. Ertaş, H. Kılıçarslan, İstanbul 2017, s. 117-133.

33 Halil İnalcık, "Murad I", *DİA.*, c.31, İstanbul 2006, s.156-158; Halil İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İstanbul 2010, s.87-90; Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul 2015, s.65-67.

34 Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara 1989, s. 5; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.I, s.171-176; Apostolov, "Macedoine", s.1408.

35 Halil İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia İslamica II,* Paris 1954, s.122–123; Halil İnalcık, "Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar", *Tarihte Güney-doğu Avrupa: Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunları,* Ankara 1999, s.21; John V.A. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey From the Late Twelfth Centruy to the Ottoman Conquest,* Michigan 1987, s.604.

36 Demirkent, "Balkan Yarımadasında Bizans Hâkimiyeti", s.10-11; M.Münir Aktepe, "Kosova", İA, c.VI, s.870; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.I, s.200, 249-250.

KARTPOSTALLARDA ÜSKÜP, KUZEY MAKEDONYA

ordusunun başında İhtiman, Sofya, Köstendil ve Kratova yoluyla Priştine'ye hareket etmiş, öncü kuvvetlerin komutanlığına da Gazi Evrenos ile Paşa Yiğit Bey'i tayin etmişti. Tarihlere I. Kosova Savaşı[37] olarak geçen bu harpte, Osmanlı ordusu büyük bir zafer kazanarak Sırp kralı ile müttefiklerini mağlup etmişti. Sultan I. Murad, muharebe alanını gezerken padişahın yanına yaklaşan Miloş Obiliç adlı bir Sırp tarafından şehit edilmişti[38].

Sultan Murad'ın şehadetinden sonra Osmanlı tahtına oğlu I. Bayezid geçmiştir. Kazanılan zaferden sonra başlayan ve güney Balkanlar'da genişleyen Türk fetihleri Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk ve Bosna'ya kadar uzanmıştır[39]. Sultan I. Bayezid, 1390 yılı baharında Timurtaş Paşa'yı Lazarili'nin zaptına göndermiş, Evrenos ve Paşa Yiğit beyleri de bölgede fetih yapmakla görevlendirilmişti[40]. Bu hususta Hadîdî'de[41]; "Cülüs eyledi tahta Yıldırım Han, Atasının yirinde oldu sultan. Paşa Yiğit Beği Üsküp'e saldı, Vidin etrafını Firuz Beğ aldı" şeklinde bilgiler vardır. Buna göre Üsküp şehri, Aziz Teodor Manastırı'ndaki ayin kitabına göre, 6 Ocak 1392'de Paşa Yiğit Bey tarafından fethedilmiş ve bölgeye Müslüman Türkler yerleştirilmiştir[42].

Fethi müteakip Üsküp'e uçbeyi olarak tayin edilen Paşa Yiğit Bey, kendi aşiretine mensup Saruhanlı Türkmenleri Üsküp'e yerleştirerek burasını Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin en önemli uç merkezlerinden birisi hâline getirmiştir[43]. Üsküp, fethedildiği 1392'den Sırbistan ve Bosna'nın Osmanlı hâkimiyetine geçmesine kadar ki devrede, Bosna'ya uzanan Türk bölgelerini idare eden uç beylerinin merkezi olmuştur.

Batı Hıristiyan âleminde, Balkanlardaki Türk ilerlemesine karşılık düzenlenen Haçlı Seferi, 1396'da Niğbolu'da kesin bir mağlubiyetle sonuçlandı[44]. Osmanlılar, 1402 Ankara Savaşı'nda Timur'a karşı koyamayarak mağlup oldular. Bu sırada Venedik ve Ceneviz gemileri, kalan Türk kuvvetlerini Avrupa'ya taşıyarak güvenliklerini sağladılar. 1403'te de Bayezid'in oğlu Emir Süleyman ile ittifak kurmaktan ve onu desteklemekten geri kalmadılar. Latinlerin ve Hıristiyan âleminin duyarsızlığından yakınan Luttrell bu durumu, "Verilen tavizlerin ardından Latinler, Osmanlıları levanten dünyasının ayrılmaz bir parçası olarak görmeye başladılar ve onu sürekli koruma yolunu seçtiler." şeklinde ifade etmektedir[45]. Luttrell'in bu ifadesine rağmen, Osmanlıların elde ettikleri arazinin stratejik konumu, Çanakkale Boğazı'na hâkim olmaları ve Karadeniz'e açılan ticaret kolonilerini kontrol etmeleri sebebiyle, Avrupalı Hıristiyan devletler, özellikle de İtalyan devletlerinden Venedik ve Ceneviz, ticarî menfaatlerini, çoğu defa kurulacak bir Haçlı ittifakına tercih etmişlerdir ki bu durum, Osmanlıların lehine bir gelişme olmuştur.

Bu durum Osmanlıların zaman içinde, güneyde Arnavutluk ve Adriyatik kıyılarına, Yunanistan ve Selanik'e, kuzeyde Bulgaristan ve Sırbistan üzerinden Belgrad'a kadar ulaşmasını sağladı[46]. Yıldırım Bâyezid döneminde Rumeli'nin Türkleşmesi amacıyla büyük ölçüde Türkmen unsuru nakledilmişti. Bu nakil sırasında, devlet tarafından kendilerine zengin topraklar verilmek, bütün akrabalarıyla göçecek olanlara yurtluk, toprak, timar gibi imtiyazlar tanınmak suretiyle muhaceret teşvik edilmiştir[47]. Yıldırım Bâyezid devrine ait ilk iskân kaydı 1400–1401 yıllarında tuz yasağına uymayan aşiretlerin

37 Neşrî 27 Ağustos 1389 tarihini vermektedir. Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihannümâ Neşri Tarihi*, yay. F.R.Unat-M.A. Köymen, Ankara 1987, s.311; Savaşın tarihi 8 Ağustos 1389 olarak verenler de vardır. Feridun Bey, *Mecmua-i Münşeatü's-Selâtin*, c.I, İstanbul 1264, s.114-115; Mehmed Hemdemi Solakzade, *Solakzade Tarihi*, c.I, haz. Vahit Çabuk, Ankara 1989, s.61; Ali Haydar, *Kosova Meydan Muharebesi*, İstanbul 1328, s.41; Yusuf Halaçoğlu, "Kosova Savaşı", *I. Kosova Savaşı'nın 600. Yıldönümü Sempozyumu (16 Nisan 1989),* Ankara 1992, s.31. Sırplar ise I. Kosova Savaşı'nın tarihini 15 Haziran 1389 olarak gösterirler. Miloş Blagojevic, "Military Historical Recontruztions of The Battle of Kosovo", *Kosovska Bitka u Istoriografiyi*, Beograd 1990, s.21.

38 Kâtip Çelebi, *"Sultan Murad harbten sonra kâfirleri seyrederken bir kâfir kıtal arasından kalkub padişaha teveccüh eyledi. Çavuşlar men' etmek istediler, Sultan müsaade etmedi. Kâfir yeni altında sakladığı hançerle sultanı şehid etti"* demektedir. Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul 1145, s.683; Feridun Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, I, s.115; M.M. Aktepe, "Kosowa", *EI*^{2}, IV, s.276; İ H Uzunçarşılı, "Murad I", İA, c.IV, s.595.

39 Feridun M. Emecen, "I. Kosova Savaşı'nın Balkan Tarihi Bakımından Önemi", *I. Kosova Zaferinin 600. Yıldönümü Sempozyumu (26 Nisan 1989)*, Ankara 1992, s.37.

40 Âşık Paşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, haz. Kemal Yavuz-M.A. Yekta Saraç, İstanbul 2010, s.108; Mehmed Hemdemi Solakzade, *Solakzade Tarihi*, c.I, s.71; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihannümâ Neşri Tarihi*, c.I, s.267; Anonim, *Tevarih-i Al-i Osman*, F. Piese Neşir, haz. N. Azamat, İstanbul 1992, s.37.

41 Hadidi, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, s.108.

42 Dragi Gjorgiev-Daniela Nikolova, Üsküp Osmanlı Darphânesi, çev. Mehmet Yunus, Üsküp 2008, s.11; John V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans A Critical Survey From The Late Tuwelfth Century To The Ottoman Conquest*, Michigan 1987, s.412; *Skopje And Its Surrounding*, s.20; A. Stojanovski-I. Kutarciev-D. Zografski-M. Apostolski, *Istoriya Na Makedonskiot Narod*, Skopje 1988, s.77; Herbert W. Duda, *Balkantürkische Studien*, Wien 1949, s.15; Hazim Şabanovic, *O Organizaciyi Turske Uprave u Srbiji u XV i XVI Viyeku*, Beograd 1955.

43 M. İnbaşı, E. Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp; Fetihten XVIII. Yüzyıla Kadar*, Ankara 2018, s. 15.

44 Feridun Emecen, "Niğbolu Savaşı", *DİA*. c. 38, İstanbul 2007, s.91.

45 Luttrell, "Latin Tepkileri", s. 147.

46 Speros Vryonis, "The Conditions and Cultural Significance of the Ottoman Conguest In The Balkans", *Actes Du II*^{e} *Congrés International Des Etudes Du Sud-est Européen (Athenes, Mai 1970), III, Historie,* Athenes 1978, s.13.

47 Orhan F. Köprülü, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesindeki İtici Güçler", *Yeni Türkiye* sayı 31, *701. Osmanlı Özel Sayısı I*, Ankara 2000, s. 41; Nevra Necipoğlu, "Sources for the Social and Economic History of Late Medieval Thessalonike and Their Significance for Byzantine and Ottoman Studies", *Tarihte Güney-doğu Avrupa: Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunları,* Ankara 1999, s. 97, 103.

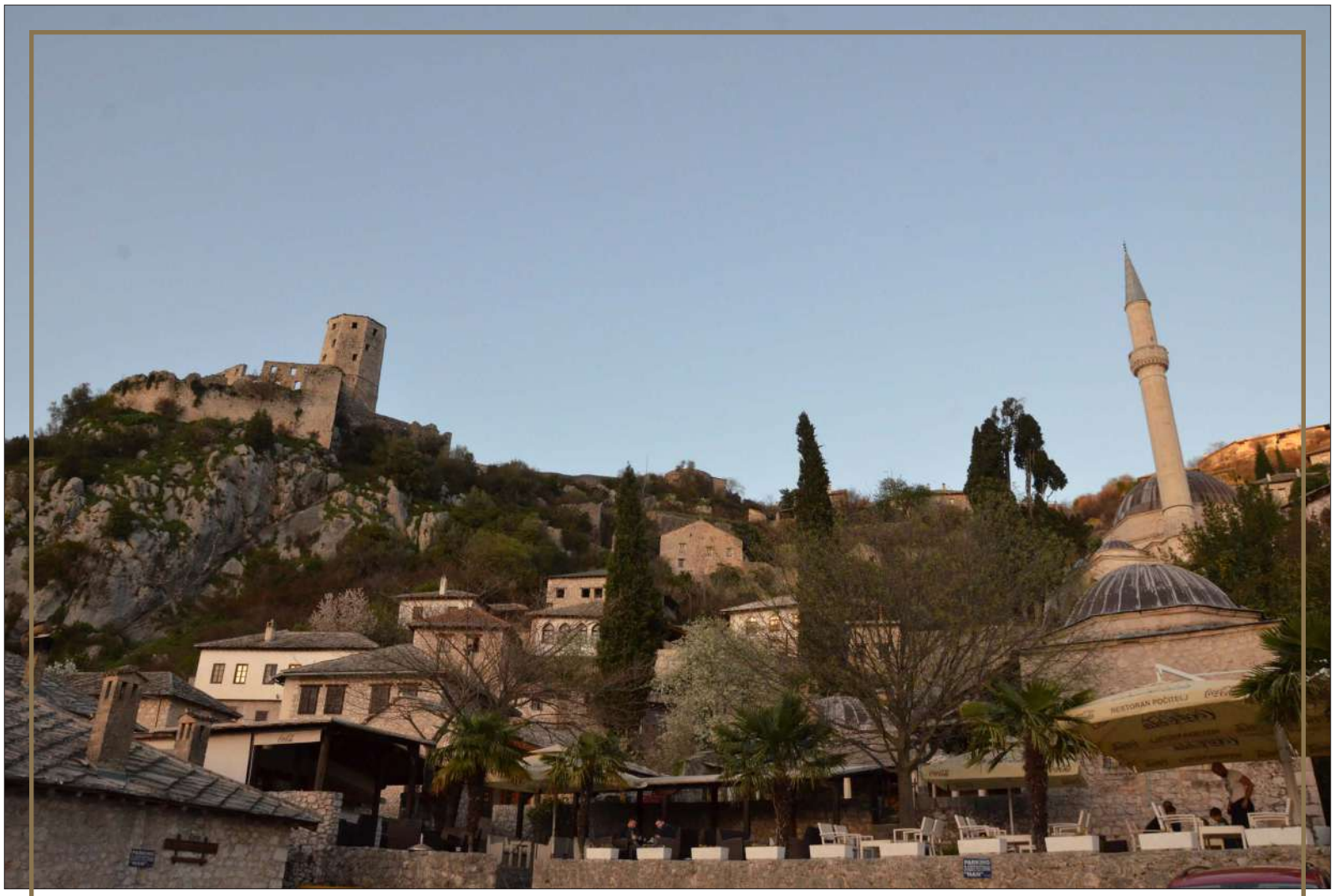

OSMANLILARIN BALKANLARDAKİ UÇ BELDESİ POÇİTEL, BOSNA-HERSEK

nakledilmesi ile ilgilidir[48]. 1397'de Mora'da Argos'un fethinden sonra Anadolu'dan bir kısım Türkmen ve Tatar göçmenleri getirilerek Üsküp ve Teselya civarına yerleştirilmişlerdi. Kırım'da iktidar mücadelesini kaybeden Aktav Han / Aktay Han, kendine tâbi akraba ve kabilesi ile Tuna'yı geçip Sultan Bâyezid'e iltica etmiş ve onun tarafından Filibe havalisine yerleştirilmişti[49]. Speros Vryonis bunu "Tipik bir askerî fetih fakat sayıca oldukça fazla etnik bir göçebe hareketi" olarak yorumlamaktadır[50].

Sultan II. Murad, uç bölgelerini uçlardaki beyler arasında paylaştırmış, Sırbistan taraflarını İshak Bey'e vermişti. İshak Bey ve oğlu İsa Bey, kardeşleriyle birlikte Kosova, Arnavutluk, Makedonya, Sırbistan ve Bosna bölgelerinde mücadele etmişti[51]. Sultan II. Murad Sırbistan ve Arnavutluk'ta pek çok başarılar elde etmiş, Bizans'ın ikinci büyük kenti Selanik, Mart 1430'da yeniden fethedilmişti. Her ne kadar, Hermanştad, Morova ve İzladi Derbendi savaşları Osmanlıların aleyhine sonuçlanmış olsa da 1444 Varna ve 1448'de II. Ko-

48 Âşıkpaşa-zâde'de, "*...Saruhan ilinin göçer halkı var idi. Menemen ovasında kışlarlar idi. Ol iklimde duz yasağı var idi. Anlar ol yasağı kabul etmezler idi. Bâyezid Han'a bildirdiler. Han dahi Ertugrıl'a haber gönderdi kim. Ol göçer evleri her ne kadar var ise iyice düzene alasın. Yarar kullarına ısmarlayasın. Filibe yöresine gönderesin. Ertuğrıl dahi atasının sözlerini kabul etdi. Ol göçer evlerü gönderdi. Geldi Filibe yöresine kondurdular. Şimdiki dem de Saruhan Beğlü dedikleri anlardır. Paşa Yiğit Beğ, o kavmin ulusu idi. Ol zamanda anlarun ile bile gelmiş idi.*" şeklinde bir kayıt vardır. Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman,* neşr. Âli, İstanbul 1332, s.73.

49 C. Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı,* s.103.

50 Halil İnalcık-David Quataert, *An Economic and Social History of The Ottoman Empire 1200-1914*, Cambridge 1994, s.14, 35.

51 Enes Pelidija-Feridun Emecen, "Îsâ Bey", *DİA.*, c. 22, İstanbul 2000, s.475.

sova zaferleri[52] ile Osmanlılar, artık Balkanların en büyük hâkimi olmuşlardı. Macarların mağlup edilmesi ile Türkleri Balkanlar'dan çıkarma düşüncesi akamete uğramıştır[53].

Fatih Sultan Mehmed'in (1451–1481) İstanbul'u 1453'te fethetmesi, Roma Çesarı unvanını alarak kendisini Bizans'ın meşru varisi ilan edip önceki Bizans topraklarını ele geçirmek için faaliyete geçmesi, Balkanlardaki hâkimiyeti daha da kuvvetlendirilmiştir. Fatih Sultan Mehmed zamanında Üsküp uç beyi İsa Bey, 1454'te Vılkıoğlu'nun ölümü üzerine padişaha arzda bulunarak Sırp ülkelerini fethetmeyi teklif etmişti. Fatih, İsa Bey'i akına göndermiş, Novaberde Kalesi fethedilmişti[54]. Sırbistan'ın ilhakından sonra Fatih, Mora seferine katılmış ve kışı Üsküp'te geçirerek toplar döktürmüştü[55].

Fâtih Sultan Mehmed'in 1463 yılında Bosna'yı fethi[56] ile Osmanlı idaresi Dalmaçya sahillerine kadar uzanmış ve İtalya hedef alınarak askerler Otranto ve Trieste üzerine sevk edilmiştir. Fâtih'in ölümünden sonra İtalya seferi ve Balkan fetihleri duraklamış, Cem hadisesi Osmanlıların bir süre sessiz kalmasına neden olmuştu. Kanûnî Sultan Süleyman zamanında yeniden başlayan Balkan fetihleri, Macar tehlikesini yok etmek için orta Avrupa'ya yönelmişti.

Balkanların fethinden sonra bir tarafta doğu Müslüman ve Grek Ortodoks dünyası, diğer tarafta batı Katolik dünyası olmak üzere aralarında çok güçlü bir rekabet vardı. XIV. yüzyılın ikinci yarısından beri, bilhassa bu bölgeleri kontrolleri altında tutan Katolik güçler, Osmanlı yayılması ve yerli halk ile birleşip bütünleşmesi karşısında şaşkına döndüler. Bu şartlara göre Balkan Hıristiyanlarının Osmanlılarla barışı ve yakınlaşması politik bir durumu da ortaya çıkardı. İslamî kurallara göre sadece Müslümanların değil, Batı Hıristiyan dünyasından Ortodoksların da bu birlikte yer alması, Osmanlıların Avrupa'daki yayılmasında etkili olmuştur. Fatih'in kendisini Ortodoksların hamisi ilan etmesi ile bu politika, daha da güç kazandı. Osmanlılar zamanında sadece Ortodokslar değil, Katolikler de önemli bir konuma geldiler. Örneğin Osmanlı hâkimiyetinde olup Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı Üsküp'te Grek Ortodoks kilisesinin yanı sıra, Yahudiler ve Katolikler de bir arada yaşamaktaydılar. Nitekim Bosna'da bulunan Fransisken Papazlarına temel insan haklarını veren ve onların Bulgaristan'da faaliyetine hoşgörü ile yaklaşan Fatih Sultan Mehmed idi[57].

Osmanlı fetihlerinin Balkanlarda bu kadar hızlı yayılmasının diğer bir sebebi de bunun gerçekleşmesinde önemli rol oynayan tarikat şeyhleri ve halkla daha yakın temasta bulunan dervişlerin faaliyetleridir[58]. Bu şeyh ve dervişler, Balkanlarda kurmuş oldukları zâviye ve tekkeler vasıtasıyla bölgenin gayr-i Müslim halkını etkiliyor ve âdeta Osmanlı ordusunun gelip bölgeyi fethetmesinden önce bir anlamda, halkı psikolojik olarak fethe hazır hâle getiriyorlardı[59]. Bu zâviye şeyhleri, dindeki müsamahalı tutumlarından dolayı Hıristiyanların daha kolayca ihtida etmelerini sağladıkları gibi, fetih hareketlerine de katılıyorlardı[60].

Osmanlıların Balkanlardaki faaliyetleri ile ilgili olarak, meşhur Romen tarihçi Iorga'nın "Şaşılacak kadar hızlı tempolu" dediği ilerlemesine, o çağların en önemli toplumsal belirleyicisi olan din açısından bakılacak olursa, devletin topraklarında Avrupa'ya nazaran tercih edilecek bir hoşgörünün bulunduğu görülebilir[61]. Nitekim Osmanlılara esir düşen Selanik başpiskoposu Grigorios Palamas, mektuplarında önde gelen devlet ve din damları ile yapmış olduğu dinî tartışmaları anlatır. Bu tartışmalara hoşgörü ve uzlaşma havasının egemen olduğu görülür. Kaynaklardan anlaşıldığına göre, XIV. yüzyılın ortasından beri Osmanlı Beyliği'nde hüküm süren

52 *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavâtnâme*, yay. Halil İnalcık-Mevlûd Oğuz, Ankara 1989, s.65; İnalcık, "Murad II", s.610; Aktepe, "Kosowa, Kosovo", s.276; Aktepe, "Kosova", İA, c.VI, s.872; H. İnalcık, "Murad", *DİA. 31*, İstanbul 2006, s. 164-172.

53 A. Vacalopoulos, "A Revolt in Western Macedonia: 1444-1449", *Balkan Studies*, 9/2, Thessaloniki 1968, s.377.

54 İbn Kemal, *Tevarih-i Âl-i Osman VII. Defter*, haz. Şerafettin Turan, Ankara 1991, s.116-118; Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s.97; Hadidi, *Tevârih- Al-i Osman (1299-1523)*, s.238; Mevlâna Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ [6.Kısım: Osmanlı Tarihi (687-890/1288-1485)] (Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2008, s.319; Halil İnalcık, "Mehmed II", *DİA. 28*, Ankara 2003, s. 395-407. Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*, Ankara 1985, s.118, 133, 154-155.

55 Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.99; İbn Kemal, *Tevarih-i Âl-i Osman VII. Defter*, s.120, 133; İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt VII. Ketîbe Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, haz. Muhammed İ. Yıldırım, Ankara 2013, s.135.

56 Hatice Oruç, "15.Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *OTAM*, Ankara 1990, s.250.

57 Adnan Kadriç, "Osmanlı Devleti'nde Dini Hoşgörürlüğün Bir Örneği: Osmanlı Döneminde Bosna'da Fransiskenlerin İnsan Haklarına Bir Bakış", *Osmanlı'da İnsan Hakları Uluslararası Sempozyum Bildirileri (Manisa, 25–26 Kasım 1999)*, Manisa 2000, s. 55.

58 Ahmet Y. Ocak, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekler: Tartışma / Panel Bildirileri (Ankara, 19 Mart 1999)*, Ankara 2000, s. 70–71.

59 Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *VD. II,* Ankara 1942, s.279–280; Mehmet İbrahim, "Eski Yugoslavya Sınırları Dâhilindeki Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi", *VD. XXIV* (1994) s.293.

60 Ahmet Yaşar Ocak-Sureiya Farûki, "Zâviye", *İA. XIII*, s. 474; Y. Halaçoğlu, "Şenlendirme", s. 582.

61 Orhan Koloğlu, "Tarihte Balkanlar 1, Osmanlı Döneminde Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul 1994, s. 59.

atmosfer, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında uzlaşmacı ilişkilere bütünüyle elverişlidir ve Palamas tarafından resmedilen ortamı da doğrulamaktadır[62]. Nitekim Balkanlar'daki şehirleşme sürecinin temel faktörünü, büyük Balkan tarihçisi Konstantin Jirecek "Osmanlı İmparatorluk rejiminde, küçük Balkan devletleri arasındaki sınırlar kalkmış, dolaşım ve ticaret kolaylaşmıştır." şeklinde ifade etmektedir. Osmanlının kendi egemenlik iddiası dışında bu milletler için istediği ortak bir din, dil, kültür iddiası olmamıştır. Eğer Balkanlarda Hıristiyan topluluklarda İslamlaşma, kültür bakımından Osmanlılaşma olmuş ise, bu süreç bir zorlama yahut devlet politikası sonucu değildir[63]. Bu hoşgörü, istimâlet olarak isimlendirilmektedir.

Osmanlı yayılışında kılıç kadar, belki ondan da ziyade istimâlet politikası denilen uzlaştırıcı politika, temel bir faktör olarak hesaba katılmalıdır[64]. Osmanlı kaynaklarında siyasî bir terim olarak kullanılan istimâlet, kendine meylettirme, kendi tarafına kazanma anlamına gelir. Osmanlı Sultanları bir memleketi kendi ülkelerine ilhak etmeden önce başlıca iki yöntemle hareket ederlerdi. Bir taraftan uç dedikleri serhat bölgelerinden uç beylerinin önderliğinde yapılan gaza akınları ile hudut ötesi halkını yıldırırlar, direnme gücünü kırarlar, sonra o devlet veya halkı istimâlet yoluyla kendilerine yaklaştırırlardı. Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk, Sırbistan ve Yunanistan'da yerli askerî sınıftan Osmanlı'ya sadık kalmış olan unsurlar, Osmanlı askerî kadrolarına alınır, onların fetih öncesi dönemde tasarruf ettikleri pronia ve baştinaları, Osmanlı idaresince kendilerine timar olarak verilirdi. Böylece yerli askerî sınıf, Osmanlı hizmetine alınırdı. Bu da istimâlet politikasının, idarece askerî sınıflara teşmili anlamına gelirdi[65]. Böylece fethedilmemiş yerlerin askerî sınıfları, bu gibi garantilerle Osmanlı egemenliği altına girmeye teşvik edilirdi. Bu şekilde Osmanlı askerî kadrolarına girmiş olan yerli elemanlar, birçok sancakta Hıristiyan tımar erleri olarak XV. yüzyıl tahrir defterlerinde sık sık rastlanmaktadır[66].

Bir taraftan iskânlar sürdürülürken diğer taraftan fetihler de devam etmiştir. Nitekim Sultan II. Bayezid'in (1481–1512) Boğdan seferi ile bölgedeki hâkimiyet güçlendirilirken Mora'daki Modon, Koron ve İnebahtı gibi önemli limanlar da elde edilmişti.

Avrupa'daki Osmanlı hâkimiyeti, Kanunî Sultan Süleyman'ın (1520–1566) saltanatı zamanında Rodos ve Belgrad'ın fethi ile başlamış, kısa sürede büyük bir mesafe elde edilmişti. Kanunî'nin 29 Ağustos 1521'de Belgrad'ı fethetmesinden sonra hedef, Saint Jean şövalyelerinin üssü olan Rodos adası olmuştu. Rodos'un öncelik kazanması aynı zamanda Akdeniz hâkimiyeti bakımından önemliydi. Kanunî Sultan Süleyman'ın da bizzat katıldığı seferde 20 Aralık 1520'de Rodos'un fethi tamamlandı. Üçüncü büyük seferine çıkan padişah, 29 Ağustos'ta Mohaç ovasında Macar ordusunu mağlup edip, Macaristan'ın büyük bir kısmını ele geçirip 11 Eylül'de Budin'e girdi. Erdel beyi Janos Zapolya (Szapolyai) vasal kral olarak tayin edildi. 27 Eylül 1529'da Viyana kuşatıldı ancak alınamadı. 25 Nisan 1532'de İstanbul'dan ayrılan Kanunî Sultan Süleyman'ın bu defaki hedefi Alaman seferi olup Güns /Köszeg kalesi elde edilmiş, Şarlken ve Ferdinand bölgeden çekildikleri için herhangi bir savaş olmamıştı. Barbaros Hayreddin Paşa'nın 1538 Preveze zaferi, Osmanlıların orta ve doğu Akdeniz'de hâkimiyetlerini güçlendirdi. Denizde mücadele devam ederken Kanunî, aynı tarihlerde Boğdan seferine çıktı ve önemli bir başarı elde etti. 1541'de Budin, 1543'te Estergon ele geçirilerek Budin Beylerbeyliği kuruldu. Kanunî, son seferini yine Balkanları ve Macaristan'ı emniyet altına alabilmek amacıyla Avusturya üzerine yaptı ve Sigetvar kalesinin fethedildiği gün 7 Eylül 1566'da vefat etti[67]. Kanunî'nin vefatından sonra Balkan fetihleri kısmen de olsa azaldı.

XVI. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ekonomik buhranlar, uzun süren harpler, siyasî ve ekonomik yönden Osmanlı Devleti'ni etkilemiş ve bunun sonunda sosyal bir hareketlilik olarak isyanlar başlamıştı. Celalî isyanları olarak isimlendirilen iç karışıklıklar[68] Balkanlardaki bazı şehirlerde de kendisini hissettirmiştir.

XVII. yüzyılda Balkanları etkileyen en önemli olaylardan biri Kara Ölüm olarak da bilinen ve tarih boyunca insanlığı etkileyen önemli hastalıkların başında gelen veba idi. XVI. yüzyılın başından itibaren Akdeniz havzasıyla sınırlı kalmayan veba; Balkan yarımadası, Karadeniz havzası, Kafkasya, Orta Asya, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu gibi geniş bir alana yayılmıştı[69]. Arşiv vesikalarında "tâun-ı ekber" olarak geçen veba[70], Balkanları da önemli ölçüde etkilemişti.

62 Michel Balievet, "Açık Kültür ve 14. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinde Dinler Arası İlişkiler", *Osmanlı Beyliği (1300–1389)*, ed. E.A. Zachariadou, İstanbul 1997, s. 2, 4.

63 İnalcık, "Osmanlı Tarihi Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir", s. 39.

64 Şerif Baştav, "Osmanlı İmparatorluğunun Yeniden Kuruluşunda Rumeli'nin Katkısı", s. 839.

65 H. İnalcık, "Balkan Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar", s. 17–18; Yavuz Ercan, "Balkan Türkleri ve Bulgarlar", *Belleten LIV,* sayı 209, (1990), s. 299.

66 Bu gibi görevlilere Üsküp'te İshak ve İsa Beylerin adamları arasında rastlanmaktadır. M. İnbaşı, E. Kul, Üsküp Şehri, ekler kısmı; Halil İnalcık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 67.

67 Feridun M. Emecen, "Süleyman II", *DİA. 38*, İstanbul 2010, s. 62.73.

68 Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâlî İsyanları"*, İstanbul 2009, s.15.

69 Nükhet Varlık, "Tâun", *DİA.*, c. 42, İstanbul 2011, s.176.

70 *"...Tâun-ı ekber isabet etmekle perakende ve perişan oldukları..."*, *BOA.Maliyeden* Müdevver Defterler MAD. 14680, s.7.

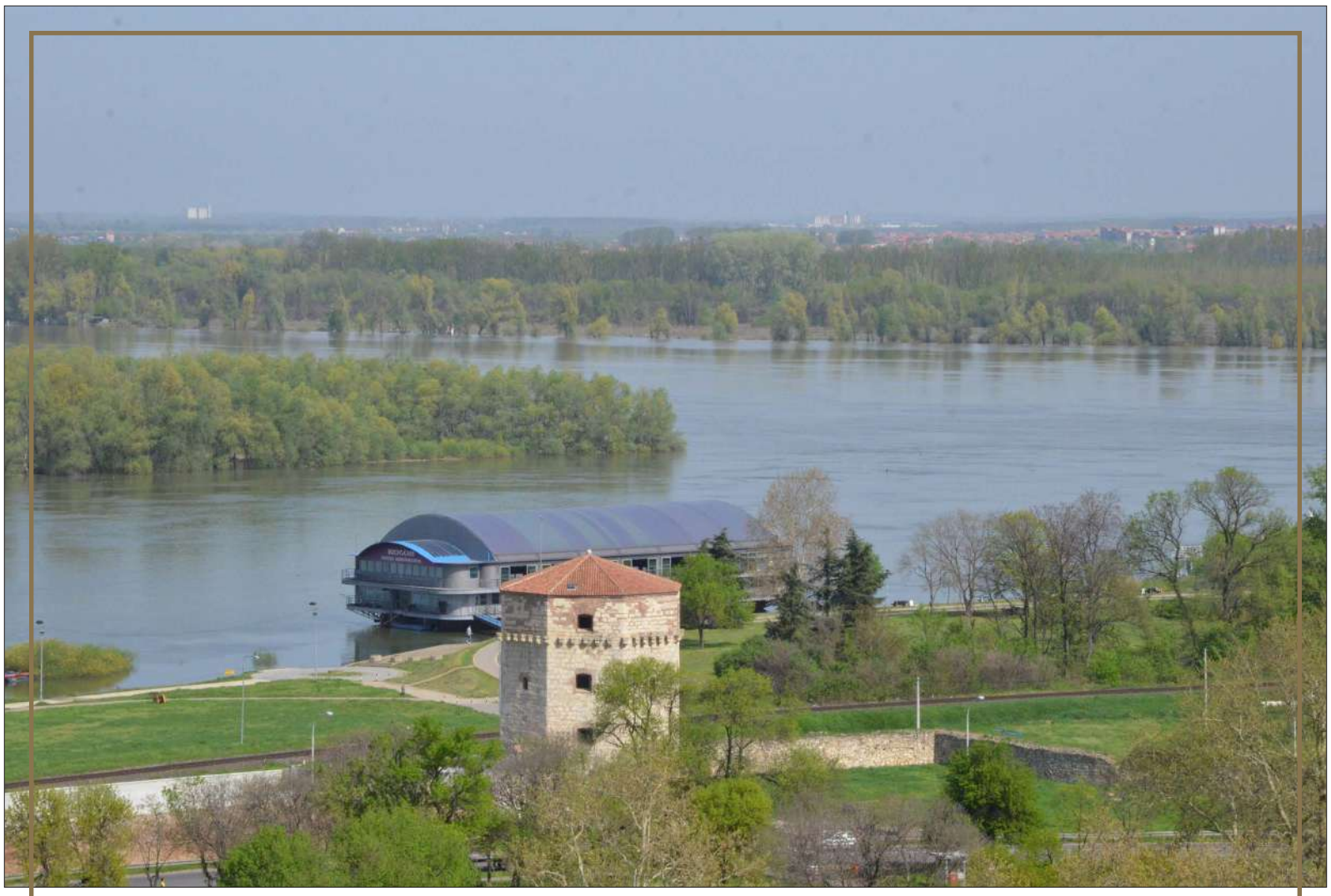

BELGRAD KALESİ'NDEN SAVA NEHRİ'NİN TUNA'YA KATILIŞI, SIRBİSTAN

Salgın şehirlerdeki halkı ekonomik sıkıntıya soktuğu gibi devletin de iktisadî yönden gelirlerinin azalmasına neden olmuştu.

Osmanlı Devleti, yaşanan ekonomik sıkıntılar, iç isyanlar ve İran harplerine rağmen Balkanlardaki üstünlüğünü yüzyılın sonuna kadar devam ettirdi. Bunun en önemli nedeni Avrupa'da yaşanan 1618-1648 Otuz Yıl Harpleri olup bu dönemde Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasında herhangi bir savaş olmamıştı. 1645'te başlayan ve 1669'da Kandiye'nin fethiyle sonuçlanan Girit seferi, Osmanlı Devleti'nin özellikle Akdeniz'deki ticarî ve siyasî faaliyetlerine sekte vurmuştu. Ancak Köprülüler dönemi (1656-1676) Osmanlı Devleti'nin yeniden güçlü hâle gelmesini ve fetihler yapılmasını, Avusturya karşısında başarılar kazanılmasını sağlamıştı. Uyvar fethedilmiş, Vasvar barışı ile fethedilen yerler Avusturya'ya kabul ettirilmişti.

Sultan IV. Mehmed'in bizzat katıldığı 1672 Lehistan Seferi, Kamaniçe kalesinin fethiyle sonuçlanmış, Bucaç Antlaşması Lehistan'ı vergi ile tâbi olmaya mecbur etmişti. Ancak Leh meclisinin vergi maddelerini kabul etmemeleri, savaşı yeniden başlatmış 1676 Zurawno Antlaşması ile Osmanlıların Ukrayna'daki hâkimiyeti Lehistan tarafından da kabul edilmişti[71]. 1678 Çehrin kalesinin alınması ve 1681 Ruslarla imzalanan Bahçesaray Antlaşması, Kazaklar üzerindeki hâkimiyetin Ruslar tarafından da kabul edilmesi ile sonuçlanmıştı.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Macar Tökeli İmre'nin yardım isteklerini ileri sürerek Avusturya'nın Vasvar Antlaşması'nı yenileme gayretlerini görmezlikten gelmesi yeni bir savaşı gündeme getirdi.

71 Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar; Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, İstanbul 2004, s. 174-194.

Merzifonlu savaş karşıtlarına rağmen oldukça geç bir tarihte Ağustos 1682'de Avusturya'ya harp ilan etti. Sefer mevsimi geçtiğinden bu durum aslında Avusturya'ya müttefik aramak için iyi bir fırsat verdi.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1683 Viyana kuşatması, Kırım Hanı'nın hareketsiz kalması, Leh kuvvetlerinin Osmanlı ordusuna hücumu ile başarısızlıkla sonuçlandı. Türklerin Avrupa'dan atılması zamanının geldiği düşüncesi, papayı harekete geçirdi ve kısa sürede ittifaklar oluştu. 1684'te Avusturya, Venedik ve Lehistan arasında Kutsal İttifak oluşturuldu. Venedik, Bosna ve Dalmaçya sahillerine, Avusturya Budin ve Peşte'ye, Lehistan zaten kuşatma altında tuttuğu Kamaniçe'ye saldırdı. 1686'da Uyvar ve Budin kaybedildi, Avusturya kuvvetleri bir taraftan Belgrad'ı tehdit ederken bir taraftan da Osmanlı Balkan şehirlerini işgal ettiler. 1688'de Belgrad ve Niş'in düşmesi ile Sırbistan taraflarındaki şehirler savunmasız hâle geldiler.

Avusturya kuvvetlerinin, 26 Eylül 1689'da Niş'i ele geçirmesiyle Müslim ve gayrimüslim ahali Sofya ve Belgrad'a doğru göç etmeye başlamış ve Belgrad'da 40.000 göçmen toplanmıştı[72]. Sırplardan yardım gören Avusturya generali Piccolomini Üsküp'e yönelmişti[73]. Kentte devam eden veba salgınına rağmen Üsküp, 25 Ekim 1689'da işgal edilmişti[74]. Piccolomini, şehri almasından kısa bir süre sonra ana kuvvetlerinden uzakta bulunması, hava şartlarının elverişsizliği, Osmanlı ordusunun harekete geçme ihtimali gibi nedenlerle geri çekilmeyi düşünmüş, bunu yapmadan önce şehri ateşe vermişti. 31 Ekim 1689 tarihinde Piccolomini'nin İmparator Leopold'a gönderdiği mektupta[75] şehrin işgalinin ertesi günü yakıldığı anlatılmaktadır. Dört gün süren işgalden sonra şehir, bir hırs uğruna tamamen yakılmış ve yangın iki gün sürmüş, şehirde bulunan pek çok Osmanlı mimarî eseri de yangında ağır hasara uğramıştı. Avusturya kuvvetleri bu geri çekiliş sırasında pek çok şehir ve kasabaya benzer şekilde zarar vererek mamur Osmanlı şehirlerini yağma ve tahrip etmişlerdi.

Avusturya ordularının Rumeli'deki ilerleyişi, bölgede bulunan bazı gayrimüslim ahalinin yardımları ile gerçekleşti. Nitekim Kumanova bölgesinde haydutluk faaliyetlerinde bulunan Karpoş'a Avusturya kralı tarafından "Kumanova Kralı" unvanı verilmiş, pek çok gayrimüslim ona tâbi olmuştu[76]. Osmanlı ordusu Sofya'dan harekete geçerek Komanova'da Karpoş'u bertaraf edip Kumanova'yı ele geçirip Üsküp önüne gelmişti. Fazıl Mustafa Paşa'nın sadareti zamanında 1690'da Mora Seraskeri Halil Paşa ile Kırım Hanı Selim Giray, Kaçanik boğazında ve Kosova'da Avusturyalıları mağlup ederek bölgede Osmanlı hâkimiyetini yeniden tesis etmiş ve Üsküp'ü tekrar bir Türk şehri hâline getirmişlerdi[77]. Avusturya işgaline uğrayan huduttaki şehirlerde Türk-İslam eserleri de yakılmıştı. Tamir işine girilmesine rağmen birçok tarihi eser ise uzun yıllar harabe bir hâlde kalmıştı.

1690'da Niş, 1691'de Belgrad geri alınmış ve Sultan II. Mustafa'nın başarılı ilk iki seferi zaferle sonuçlanmış ise de Eylül 1697'de Zenta mağlubiyeti ile kaybedilen toprakların geri alınması ümidi tamamen kaybolmuştu. Altı cephede on altı yıldır devam eden harpler, barış görüşmelerini gündeme getirmiş, 26 Ocak 1699'da Karlofça Antlaşması imzalanmıştı. Temeşvar eyaleti hariç Macaristan kaybedilmiş, Bucaç Antlaşması ile elde edilen yerler Lehistan'a bırakılmış, Venedik Mora ve Dalmaçya sahillerine sahip olmuştu[78]. Karlofça Antlaşması ile Osmanlılar Balkanlarda toprak kayıplarını resmen kabul etmişlerdi. Aynı zamanda hudut bölgelerinde yaşayan Müslüman Türk unsurlar, daha güvenli olan Balkanların doğusuna ve İstanbul'a göç etmeye başlamışlardı.

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin kuzeyde yeni ve güçlü bir rakibi ortaya çıktı. Kırım'ı ele geçirip Karadeniz'e inmeye çalışan Ruslara karşı 1711'de Prut'ta elde edilen fırsat değerlendirilemedi[79].

72 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar*, c.III/I, Ankara 1998, s.519; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s.33; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyı1da Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988, s.41.

73 Uzunçarşılı, *II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına*, s.521.

74 Abdülkadir Özcan, "Süleyman II", *DİA*. 38, İstanbul 2010, s.78; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1669-1774*, c.V, ed. Erhan Afyoncu, İstanbul 2011, s.198; Dekiç, *Skopje And Its Surrounding*, s.22; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1640-1774)*, c.IV, yay. haz. Erhan Afyoncu, İstanbul 2005, s.212.

75 Piccolomini mektubunda şunları yazmıştı: *"...şehri küllere gömme kararını verdim. Barbar zevkiyle yapılmış olmalarına rağmen, bu savaş esnasında hala görmediğim binalar, Roma'da dahi insanın dikkatini çekebilecek binlerce kandilleri ve altın varaklı Kuran'ları olan en güzel mermerden camiler, güzel evler, bahçeler ve eğlence yerleri, büyük zenginlikler için üzülüyorum. Ancak, düşmana hiçbir şey bırakmamak için, barbar milletler arasında korku ve kâbus yaymak için ve efendimin silahını en uzak bölgelerde korkunç kılmak için, bu işi yapmaya karar verdim. Şehrin tüm köşelerine ellerinde meşalelerle insanlar saldım. Üç top atışıyla alevler yükseldi. 26 Ekim ve ertesi gün duman güneşi karartıyordu. Biz yüksek bir tepede duruyorduk ve askerî bando sesleri eşliğinde bu güzel yerin yanışını seyrediyorduk".* Gjorgiev-Nikolova, Üsküp Osmanlı Darphânesi, s.33, 35.

76 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s.339.

77 Aktepe, "Kosowa, Kosovo", s.276; M. İlgürel, "II. Süleyman", *DGBİT*, c.XI, s.87-92.

78 M. Alaeddin Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası; Zitvatorok'tan Küçük Kaynarca'ya (1606-1774)", *Türk Dış Politikası; Osmanlı Dönemi*, Ed. Mustafa Bıyıklı, İstanbul 2008, s. 28-78

79 Mehmet İnbaşı, "Baltacı Mehmed Paşa'nın Prut Barışı İle İlgili Bir Buyrultusu ve Baltacı Katerina Senaryosu", *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, sayı 36, Mart 1997, s. 27-30.

Venedik ile Mora'da başlayan anlaşmazlık 1715 Mora seferine sebep olmuş, Venedik başarısız olup toprak kaybetmeye başlayınca Avusturya 1716'da Venedik'in müttefiki olarak Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştı. 1716 Petervaradin mağlubiyeti, 1717'de Belgrad'ın düşmesi ile kaybedilen topraklar, 1718 Pasarofça Antlaşması ile sonuçlanmıştı. Temeşvar, Belgrad, Semendire kaybedilmiş, Bosna'nın kuzeyindeki kısımlar düşmanın eline geçmişti. Pasarofça'dan sonra devlet idaresi, elde kalan Balkan topraklarını koruyabilmek için savunmada kalmaya karar vermişti. Hatta Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı faaliyetlerini yakından takip edebilmek için bu dönemde daimî elçilikler ihdas edilmeye başlanmıştı[80].

1733'te Lehistan'a kral tayin edilme meselesi ile başlayan rekabet Osmanlı Devleti ile Rusya'yı karşı karşıya getirmişti. Avusturya ile ittifak yapan Rusya, 1736'da Azak taraflarına saldırıya geçerken, 1737'de de Avusturya, Bosna, Eflak ve Sırbistan taraflarında Osmanlı Devleti'ne karşı mücadeleye girişti. Ancak Osmanlı kuvvetleri 1738-39 yıllarında Avusturya'ya karşı üstünlük elde ederek kaybedilen topraklardan Belgrad, Semendire ve Orsova geri alınmıştı. 1739 Belgrad Antlaşması ile Osmanlılar yeniden elde ettikleri yerleri Avusturya'ya kabul ettirmişlerdi. Osmanlı Devleti karşısında tutunamayan Rusya ise, Balkanlardaki Ortodoks halkı isyana kışkırtmaya başlamıştı[81]. Belgrad Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Rusya'ya karşı önemli bir başarı olarak kabul edilmektedir.

Belgrad Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasında uzun bir süre barışçıl bir ortamın meydana geldiği görülmektedir. Bunun sebebi, Avrupa devletleri arasındaki 1740-1748 Veraset Savaşları ve hemen akabinde 1756-1763 yılları arasında meydana gelen Yedi Yıl Savaşları'dır. Bu dönemde Osmanlılar ordularını modernize edebilmenin yollarını aramaya başlamışlardı. Avrupa'daki bu gelişmeleri ve ittifakları endişe ile izleyen Sultan III. Mustafa zamanında Osmanlı Devleti'nin kuzeydeki topraklarına göz diken Rusya ile yeni ihtilaflar ortaya çıktı. Çariçe II. Katerina'nın izlediği yayılmacı ve saldırgan politika, Lehistan meselesi sebebiyle Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1768'de sıcak çatışmaya dönüştü. Ruslar bir taraftan Kırım'a bir taraftan da Ukrayna üzerinden Eflak ve Boğdan'a saldırdılar. Hatta Osmanlı Devleti'ni daha da zor durumda bırakmak için Balkanlardaki Ortodoks halkı tahrik ederken Karadağ'daki isyanlara destek verdiler ve casusları vasıtasıyla Mora'da Rum halkı Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırttılar. Eflak ve Boğdan'ı işgal eden Ruslar Tuna'yı aşmışlardı. 1769'da Katerina II. Baltık Donanması'nı İngilizlerin de desteği ile Akdeniz'e gönderdi. Böylece Rus Donanması ile Osmanlı Donanması arasında Ege ve Akdeniz'de ilk defa deniz savaşları yapıldı. Temmuz 1770 Çeşme Vakası denilen olayda Osmanlı Donanması ağır bir darbe aldı. Kırım Tatarlarını elde etmek isteyen Çariçe, onlara Osmanlı Devleti'nden ayrılma ve sahte bağımsızlık vaadi vererek Kırım Hanlığı'nda büyük bir ihtilafın ortaya çıkmasına sebep oldu. Ne yazık ki Kırım Hanlarından Rusya ile iş birliği yapanlar oldu. Altı yıl süren savaş Temmuz 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması ile sona erdi[82].

Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ın Rusya tarafından işgalinin önü açılmıştı. Nitekim Aralık 1783'te isyan çıktığını bahane eden Çariçe Katerina, Kırım'ı işgal ederek Rus vilayeti hâline getirildiğini ilan etti. 8 Ocak 1784'te Osmanlı Devleti bir sened vererek bunu tanımak zorunda kaldı[83]. Kırım'ın işgali ile buradaki pek çok Müslüman aile İstanbul başta olmak üzere Osmanlı topraklarına göç etmeye başladılar.

Kırım'a sahip olarak burasını Osmanlı Devleti'ne karşı girişilecek askerî harekatta üs hâline getiren II. Katerina, 1780'de Avusturya kralı II. Josef ile Mohilow şehrinde Osmanlı topraklarını paylaşmak için görüşmeler yaptı. Düşmanca bu tavır karşısında 17 Ağustos 1787'de Rusya'ya harp ilan edildi. Rusya ile ittifak hâlinde olan Avusturya ise Şubat 1788'de Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti. Ancak Hotin ve Özi gibi kaleler düştüğü gibi Karadeniz'de de başarı elde edilemedi. Özi'deki masum halkın Ruslar tarafından katledildiği haberi Sultan I. Abdülhamid'in üzüntüsünden felç geçirerek vefatına sebep oldu[84].

III. Selim tahta çıktığında Rusya, Eflak ve Boğdan'ı işgal etmiş, Avusturya Sırbistan ve Bosna'da elde ettiği yerlerden başka Ekim 1789'da Belgrad'ı ele geçirmişti. Fransız İhtilali Avrupa devletlerinde endişeye sebep olurken Ocak 1790 Osmanlı-Prusya İttifakı, Avusturya'ya geri adım attırmıştı. Ağustos 1791 Ziştovi antlaşması ile savaşa son verildi. Osmanlı Devleti, Belgrad başta olmak üzere Avusturya karşısında kaybettiği toprakları geri aldı. Rus cephesinde Kırım'ın geri alınabileceği düşüncesi ile harp bir süre daha devam etti. Ancak askerlerin cephedeki başarısızlıkları neticesinde Ocak 1792'de Yaş Antlaşması ile savaşa son verildi. Ruslar toprak kazancından başka Karadeniz'de Odesa Limanı'nı kurdular[85].

80 Yalçınkaya, "Zitvatorok'tan Küçük Kaynarca'ya", s. 53-58

81 Yalçınkaya, "Zitvatorok'tan Küçük Kaynarca'ya", s. 62-63

82 Yalçınkaya, "Zitvatorok'tan Küçük Kaynarca'ya", s. 70-78.

83 Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa Osmanlı Son Dönemi (1774-1924)", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I,* Ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1994, s. 67-68.

84 Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", s. 69-70; Yalçınkaya, "Zitvatorok'tan Küçük Kaynarca'ya", s. 89-91.

85 Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", s. 70-71; Yalçınkaya, "Zitvatorok'tan Küçük Kaynarca'ya", s. 95-96.

ZOR YILLAR: BALKANLARDAKİ BAĞIMSIZLIK FAALİYETLERİ

XIX. yüzyıl, Rumeli'deki ayanların isyanı, Sırbistan ve Karadağ'da bağımsızlık mücadeleleri, 1798'de Napolyon'un Mısır'a saldırması Osmanlı Devleti'ni büyük bir tehlikeye soktuğu için Osmanlı idarecileri Ocak 1799'da Ruslar ve İngilizlerle ittifak antlaşması imzaladı. Napolyon'un Akka'da Mayıs 1799'da Cezzar Ahmed Paşa'ya mağlup olması, Fransızların Mısır'dan çekilmesi ile sonuçlandı. Temmuz 1802 Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki düşmanlık sona erdi[86].

Osmanlı-Fransa yakınlaşmasına karşılık İngiliz-Rus ittifakı Osmanlı Devleti'ni tehdit edince yeni bir savaş gündeme geldi. Ancak Fransa'nın Avrupa'da büyük bir tehdit olarak ortaya çıkması, İngiltere ile Rusya'yı Osmanlı Devleti ile barışa zorladı. 1812 Bükreş Antlaşması ile Beserabya Ruslara bırakıldı[87]. Dolayısıyla hem Karadeniz'de hem Akdeniz'de Osmanlı Devleti daha yüzyılın başlarında pek çok problemle karşılaştı. Bu sıralarda milliyetçi akımların etkisiyle de bağımsızlık faaliyetleri başladı. Ancak Balkan milletlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışan Rusya, İngiltere ve Fransa'nın da çok büyük destekleri oldu.

Osmanlı Balkanlarında ilk ayrılıkçı milliyetçi ayaklanma 1804-1813 yılları arasında Sırbistan'da görüldü. Önce Sırp Knezliği kuruldu. Osmanlı Devleti, Sırplara 1816'da imtiyazlı prenslik statüsü verilmesini kabul etmek zorunda kaldı. Ruslarla imzalanan 1829 Edirne Antlaşması ile Sırplara verilen özerlik tasdik edildi[88] ve 360 yıl Osmanlı idaresinde kalan Sırbistan Eylül 1830'da resmen kuruldu.

Osmanlı-Rus savaşlarında Ortodoks Rum halkın zaman zaman Ruslar tarafından kışkırtıldığı bilinmektedir. 1768-74 Osmanlı-Rus harplerinde olduğu gibi Ruslar her savaş döneminde buna başvurmuşlardı. Ayrılıkçı Rum örgütlerini destekleyen Rusların bu tutumuna karşı, Osmanlı Devleti, isyanları bastırmak için sert tedbirler almıştı. Ancak bu durum Rusların yanında İngiliz ve Fransızların da itirazına sebep olmuş, 1827'de Navarin'de Osmanlı donanması baskın ile yakılmıştı. Ruslar harp ilan ederken İngiltere ve Fransa'nın baskıcı tutumu ve nihayet Eylül 1829 Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın bağımsızlığı Osmanlı Devleti tarafından tanınmak zorunda kalınmıştı[89].

Kırım Savaşı (1853-56) sonrası imzalanan Paris Antlaşması ile Memlekteyn'in (Eflak ve Boğdan) statüsü belirlenmiş ve 1861'de Birleşik Prenslik Osmanlı Devleti tarafından da tanınmıştı[90]. Böylece Sırbistan ve Yunanistan'dan sonra da Romanya'nın kuruluş safhası da başlamış oluyordu.

Sultan II. Abdülhamid döneminde, 93 harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Harbi'nin (1877-78) sonunda önce Mart 1878'de Ayastefanos kısa bir süre sonra da Avrupa devletlerinin müdahalesi ile Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile Balkanlarda ilk fethedilen ve yaklaşık beş asır Osmanlı idaresinde kalan yerlerden Sırbistan, Karadağ ve Romanya müstakil hâle gelmişti. Ayastefanos ile Karadeniz'den Sırbistan'a Romanya'dan Ege Denizi'ne kadar uzanan Büyük Bulgaristan, Makedonya, Şarkî Rumeli Vilayeti ve Bulgar Prensliği olmak üzere üçe bölünmüştü. Ancak Şarkî Rumeli Vilayeti, özerk olmasına rağmen 1885'te Bulgar Prensliği tarafından ilhak edildi. Bosna-Hersek, Avusturya tarafından işgal ve idare edilmeye başlandı. Karadağ'a bırakılacağı vaat edilen Arnavutluk toprakları yeni krizlere sebep oldu. Rusların tahrikleri ile Osmanlı Devleti'nin doğu hudutlarında Ermeni olaylarının başlamasıyla devlet daha da zor durumda kaldı[91].

Yaklaşık 500 yıl Osmanlı idaresinde kalan Bulgarlar ise 1878'de Rusya'nın fiilen yardımı ile bağımsızlıklarını kazanmışlar ve Bulgar Devleti'ni kurmuşlardı[92]. Şarkî Rumeli Vilayetini ilhak ederek topraklarını büyüten Bulgaristan Prensliği, Müslüman Türk unsurlara büyük bir baskı uygulamaya başladı. Makedonya topraklarını ele geçirmeye çalışan Bulgaristan'a karşı Sırbistan ve Yunanistan'ın karşı çıkması ile batılı devletler müdahil olmaya başlamasıyla mesele daha da karmaşık bir hâl aldı[93].

1868'de Girit'e verilen statü Berlin Antlaşması ile teyit edilmiş, Girit'teki Rum halk Yunanistan ile birleşmek için harekete geçmiş-

86 Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", s. 83-84; Yalçınkaya, "Zitvatorok'tan Küçük Kaynarca'ya", s. 104-116.

87 Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", s. 82-84.

88 Selim Aslantaş, "Sırbistan: İsyanlar ve Bağımsız Devlet", *Balkanlar El Kitabı I. Tarih*, Ed. O. Karatay, B.A. Gökdağ, Ankara 2006, s. 472-478; Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", s. 83-84.

89 Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", s. 85-87; Yalçınkaya, "Zitvatorok'tan Küçük Kaynarca'ya", s. 120-124; Aşkın Koyuncu, "Yunanistan'da Bağımsız Devlet", *Balkanlar El Kitabı I. Tarih*, Ed. O. Karatay, B.A. Gökdağ, Ankara 2006, s. 486-501; Besim Özcan, "Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Yönelik Dış Politikası (19-20. Yüzyıl)", *Türk Dış Politikası; Osmanlı Dönemi 2*, Ed. Mustafa Bıyıklı, İstanbul 2008, s.317-318.

90 Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", s. 98-99

91 Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", s. 103; Necmettin Alkan, "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası; Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e (1839-1908)", *Türk Dış Politikası; Osmanlı Dönemi 2*, Ed. Mustafa Bıyıklı, İstanbul 2008, s. 165-166.

92 Nuray Ekici, "Bulgar Devleti'nin Gelişmesi (1878-1908)", *Balkanlar El Kitabı I. Tarih*, Ed. O. Karatay, B.A. Gökdağ, Ankara 2006, s. 528-530.

93 Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", s. 103-106.

AMADEO PREZİOSİ'NİN FIRÇASINDAN 93 HARBİ NEDENİYLE
AYASOFYA'YA SIĞINAN BALKAN MUHACİRLERİ.

lerdi. 1897'de Yunan askerinin Girit'e sevk edilmesi ile Osmanlı Devleti 1897'de Yunanistan'a savaş ilan etmişti. Osmanlı ordusu Yunan savaşını kazanmasına rağmen Batılı devletlerin desteği ile Girit Yunanistan'a bağlanırken adadaki Müslüman halk Anadolu'ya göç etmeye başlamış ve Girit tamamen kaybedilmişti[94].

XIV. yüzyıldan itibaren Osmanlı toprağı olan Makedonya, Berlin Antlaşması ile Osmanlı idaresine bırakılmıştı. Bulgar, Yunan ve Sırpların yayılma alanı olarak gördükleri Makedonya, aynı zamanda nüfus kesafetine sahip olan Arnavutlar[95] için de önemli bir yer idi. Bulgarlar burasını elde edebilmek için çete olayları başlattılarsa da Sultan Abdülhamid'in gayreti neticesinde Makedonya, Balkan harplerine kadar Osmanlı toprağı olarak kalmaya devam etti[96].

Balkanlar'da ulus devletlerin ortaya çıkmasında önemli bir aşama Berlin Antlaşması'dır. Bu antlaşma ile Sırbistan, Romanya ve Karadağ bağımsız olmuş, Bulgaristan ise geniş bir özerklik kazanmıştır. Ancak Balkanlar'a Büyük Güçler tarafından verilen yeni statü, Balkan ulus devletlerini tatmin etmemişti. Büyük devletler, sınırlarını kendilerinin belirlediği Balkan ulus devletlerinin kurulmasını, kendi

94 Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", s. 111-112.

95 Nuray Bozbora, "Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi", *Balkanlar El Kitabı I. Tarih*, Ed. O. Karatay, B.A. Gökdağ, Ankara 2006, s. 568-587.

96 Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", s. 113-115; Meltem Begüm Saatçi, "Makedonya Sorunu", *Balkanlar El Kitabı I. Tarih*, Ed. O. Karatay, B.A. Gökdağ, Ankara 2006, s. 553-558.

aralarında yaşanabilecek bir çatışmayı önleyecek akılcı bir çözüm olarak görmüşlerdi. Bu durum Balkan devletlerindeki milliyetçileri hayal kırıklığına uğratmıştı. 1910 yılında Kosova'da çıkan Müslüman Arnavutların isyanı, Osmanlı Hükûmetini oldukça zorlamış ve bu isyan Balkanlar'a yönelik uluslararası ilgiyi yeniden gündeme getirmişti.

Bu dönemde Balkanlar'da yıllardır süren Rum-Bulgar kilise ve mektep tartışmalarına son vermek isteyen İttihatçıların, Temmuz 1910'da çıkardığı kanun bu sorunu çözmüştür. Gerçekten de Rum ve Bulgarlar arasında önemli bir anlaşmazlık konusu olan Kilise ve Mektepler Sorununun belirtilen kanun ile çözülmesi hem Makedonya'daki Rum ve Bulgar milliyetçileri arasındaki çete çatışmalarını azaltmış hem de iki devlet arasında iş birliği için uygun şartlar oluşturmuştur. Bunun sonuçları dikkate alındığında İttihatçıların da daha sonra itiraf ettikleri gibi bu tür reformların Osmanlı aleyhine gelişmelere sebebiyet verdiği açıktır[97].

Balkan devletleri arasındaki Kilise ve Mektepler Sorunu'nun İttihatçılar tarafından çözülmesinden sonra Rusya'nın da teşvikleri ile Bulgar ve Yunan ittifaklarının ardından Sırbistan ve Karadağ'ın katılımıyla dört devlet arasında Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kuruldu. Arnavutluk, Makedonya ve Trakya'da cereyan eden Balkan Savaşı, Ekim 1912'de Osmanlı ordusunun mağlubiyeti ile sonuçlandı. Bulgarlar Edirne'ye, Sırplar Manastır'a ve Yunanlılar Selanik'e sahip oldular. Bu durum büyük bir Müslüman Türk göçünü de gündeme getirdi. Haziran 1913'te Edirne'nin kurtarılmasından sonra Osmanlı Devleti, 10 Ağustos 1913 Bükreş Antlaşması'nı imzalayarak Balkan savaşını sona erdirdi. Ancak Balkanlarda pek çok toprak kaybedilmişti. Bulgarlarla Eylül 1913'te İstanbul, Yunanlılarla Kasım 1913 Atina ve Sırplarla Mart 1914 İstanbul antlaşmaları yapılarak toprak kayıpları resmen kabul edilmiş oldu[98].

Makedonya'da Sultan I. Murad ve Yıldırım Bayezid döneminden beri Osmanlı idaresinde kalan Üsküp, 23-24 Ekim 1912'de Sırplar tarafından işgal edilmiş, 10 Ağustos 1913'te yapılan Bükreş Antlaşması ile de Üsküp, Manastır, Priştine ve İştib gibi Türk şehirleri Sırbistan'a bırakılmıştı. Sırpların hâkimiyetine geçtikten sonra Müslüman-Türk ahali üzerinde büyük bir baskı ve zulüm uygulanmış, bu

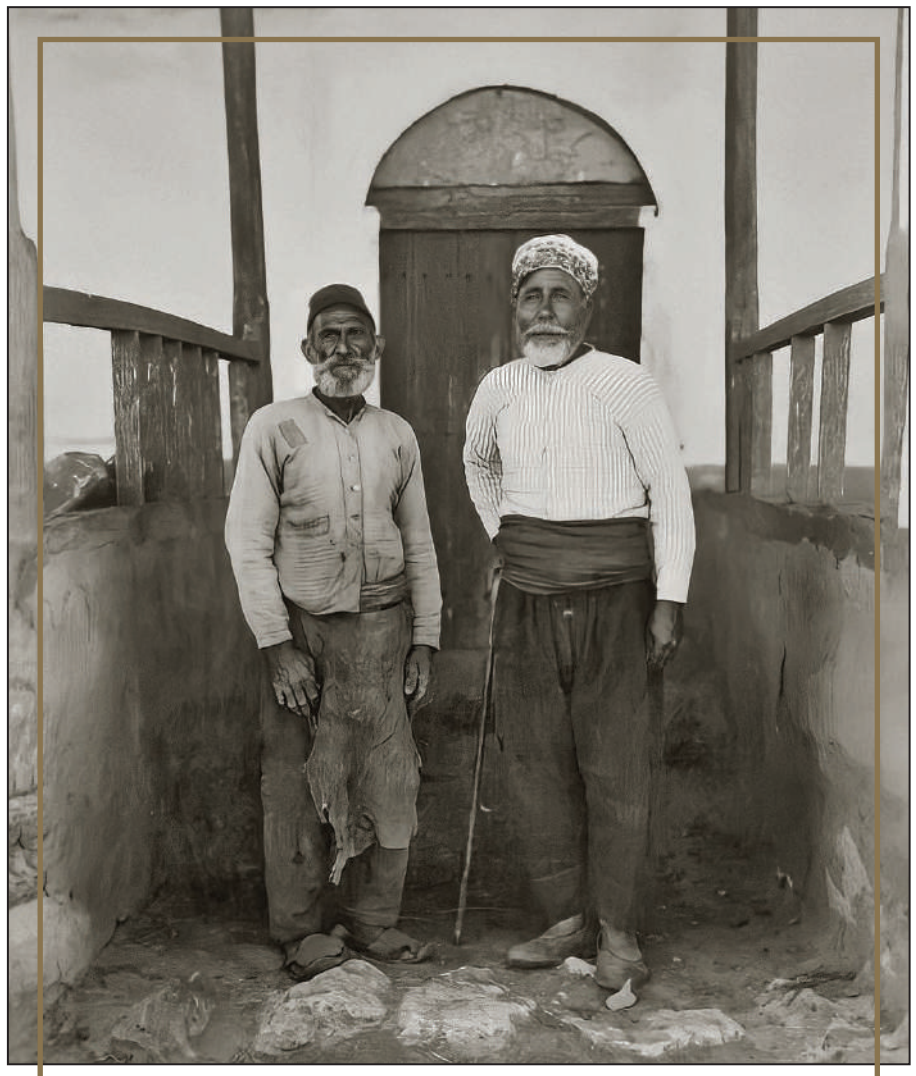

EVLAD-I FATİHAN'DAN KÖSTENCELİ TÜRKLER, ROMANYA

sebeple 27 Ocak 1913'te 752 aile Üsküp'ten göç etmişti[99]. Benzer durum Yunanistan, Sırbistan, Arnavutluk, Kosova, Bosna ve Romanya'da da meydana gelmiş binlerce Evlad-ı Fatihan büyük sıkıntılar ve zorluklar ile İstanbul ve Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır.

Sonuç olarak; Balkan yarımadasının Osmanlı hâkimiyetine bu kadar çabuk girmesi ve bu hâkimiyetin yıllarca ciddi bir muhalefetle karşılaşılmadan devam etmesi siyasî, sosyal ve kültürel sebeplere dayanmaktadır. Zira Osmanlı idaresi Bizans ve Haçlıların getirdiği

97 Bilgin Çelik, Nedim Yalansız, Senem Küçükkoyuncu, "Balkan Savaşı Öncesinde Osmanlı Diplomasisinin Gelişmeler Hakkındaki Bazı Değerlendirilmeleri", *Balkan Tarihi I,* Ed. Z. Gölen, A. Temizer, Ankara 2016, s. 315-318; E. Semih Yalçın, "İttihat ve Terakkî Cemiyeti ve Balkanlar, Makedonya Sorunu", *Balkanlar El Kitabı I. Tarih*, Ed. O. Karatay, B.A. Gökdağ, Ankara 2006, s. 591-606.

98 Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", s. 124; Özcan, "Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Yönelik", s. 336-340.

99 Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara 1994, s.16-17, 51; Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Be1gelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Altında Gayr-i Müslim Osmanlı Vatandaşların Hukuki Statüleri*, Ankara 1989, s.192-193.

feodal toprak rejimini ortadan kaldırarak araziyi mîrî esaslar dâhilinde işletmeye koymuştur. Bu yeni rejimde toprak, uç beyleri ve sonra sipahiler eliyle devlet kontrolü altında işletilmiş ve bu şekilde köylünün yükü hafifletilmiştir. Osmanlı idaresinin Balkanlara yerleşmesi gerçek bir sosyal inkılâp meydana getirmiş ve Ortodoks Hıristiyanlar, Katoliklik ile eşit gördükleri feodalizmden Osmanlı idaresi sayesinde kurtulabilmişlerdir. Osmanlı idaresi tüm Balkan yarımadasına siyasî ve ticarî bir bütünlük kazandırmış ve ayrıca bölgeye Pax Ottomanica / Osmanlı Barışı olarak bilinen bir barış getirmiştir. Bu uygun şartlar altında Balkanlar, XV-XVIII. yüzyıllarda ekonomik bakımdan çok gelişmiş, ziraî üretim artmış, birçok yeni kasaba ve köy kurulmuştur. Ziraî gelişmenin diğer bir ana sebebi, XV-XVI. yüzyıllarda Balkanlara yerleşen Türk göçmenleridir. Bugün Bulgaristan olarak bilinen bölge ile Trakya ve Makedonya'ya iskân edilen Anadolu menşeli Türk göçmenler bu bölgeyi kısa zamanda canlandırmışlardır. Bu göçmenler genellikle arazisi ziraatta kullanılmayan topraklar üzerine yerleştirilerek kısa zaman içinde ziraat faaliyetlerine başlayarak Balkanlarda yeni bir medeniyet kurmuşlardır. Arşivlerimizde mevcut tahrir defterleri, Türk göçmenlerinin yeni köyler kurduklarını, bu köylere Anadolu'da oturdukları eski yerlerinin veya kendilerine önderlik eden dede, baba, şeyh gibi atalarının ad veya unvanlarını verdiklerini açık olarak göstermektedir. Buna karşılık eski Hıristiyan köylerinin az sayıda olduğu ve halklarının Türklerin gelmesinden önce vuku bulan iç savaşlar sebebiyle nasıl perişan durumda bulundukları yine tahrir kayıtlarından anlaşılmaktadır. XV-XVII. yüzyıllar arasında yapılan cami, medrese, hamam, mektep, çarşı, yol ve köprüler göz önünde tutulursa bugünkü Balkanların nasıl bir Türk yurdu haline getirildiği açıkça görülür. Bu maddî gelişme yavaş yavaş Hıristiyanları da etkilemiş ve ihtida hareketleri artmıştır. Nihayet XVIII. ve bilhassa XIX. yüzyıllarda değişen ekonomik şartlar ve savaşlar sebebiyle Müslüman nüfus azalmaya başlamış, Hıristiyan nüfusun sayısı ise artmaya devam etmiştir. Tanzimat (1839) ve bilhassa Islahat Fermanı (1856) ile Hıristiyan halka tanınan imtiyazlar batılıların himayesinde kuvvetlenmelerine yol açmış, ekonomik, sosyal ve kültürel imkânlardan faydalanan tüccar ve aydın sınıfları da milliyetçi akımlara öncü olmuşlardır. Balkanlarda milliyetçilik cereyanlarının ortaya çıkmasıyla nüfus meselesi yani Müslüman ve Hıristiyan nüfus arasındaki oran değişimi başlı başına büyük bir önem kazanmıştır. Hıristiyanların Osmanlı idaresine karşı ayaklanmaları Avusturya'nın desteğiyle Sırbistan'da başlamıştır. Sırp isyanını İngiltere'nin desteğine sahip 1821 Yunan ihtilali takip etmiş ve Yunanistan 1829'da istiklalini kazanmıştır. Buna rağmen 1878'e kadar Balkan yarımadasının büyük bir kısmı Osmanlı idaresinde kalmaya devam etmiştir. Nihayet Müslümanların öldürülmeleri ve sürülmeleriyle neticelenen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Balkanların büyük kısmı, Makedonya ve Trakya hariç Osmanlı idaresinden çıkmıştır. Bu savaşta İngiliz konsolosluğu raporlarına göre hayatlarını kaybeden Müslümanların sayısını üç yüz dört yüz bin, göçe zorlanan sayısı da yaklaşık bir milyon insan idi. 1878 Berlin Antlaşması ile Sırbistan, Romanya ve Karadağ tam istiklal kazanmış, Bulgaristan'a ise muhtariyet tanınmıştı. Avusturya da Bosna ve Hersek'i işgal etmiştir. 1912-1913 Balkan Savaşı ile Makedonya ve Trakya Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında paylaşılmış, Arnavutluk da Sırbistan'ın eline düşmemek için 1912'de istiklalini ilan etmiştir. Yalnız Doğu Trakya olarak bilinen ve İstanbul-Istıranca-Keşan üçgenini içine alan bölge Osmanlı Devleti'ne ve sonuçta Cumhuriyet Türkiyesi'ne kalmıştır[100].

Osmanlıların Balkanlardan çekilmesinden sonra da sulh ve sükûn kalmamış, batıların desteği ve baskısıyla kurulan devletlerin idareleri, sosyalist, faşist ve diktatörlükle yönetilmeye başlanmıştır. XX. yüzyılın sonlarına doğru, Balkan ülkelerinde bu rejimler yerini demokrasilere bırakmış olsa da Bulgaristan ve Yunanistan'da kalan Müslüman Türklere yapılan baskılar aralıksız devam etmiştir. Bulgaristan'dan isim değiştirme ve baskılar nedeniyle 1985-90'lı yıllarda yeniden büyük bir Türk göçü meydana gelmiştir. Yugoslavya'nın dağılması ile sınırların tespiti için yeniden iç savaş başlamış, özellikle Sırpların yayılmacı siyasetleri Makedonya ve Bosna'da pek çok masum Müslümanın şehit edilmesi ile sonuçlanmıştır. Beş asır Balkanları idare eden Türkler, adalet ve huzurun yanında din, dil, ırk ve mezhep farkı gözetmeksizin barış ve huzur içerisinde yönetmişlerdir. Osmanlı idaresi bitince kaos ve karmaşa başlamıştır. Bugün de Balkanlar üzerinde Avrupa devletlerinin çıkar çatışmaları hâlen devam etmektedir. Türkler, Müslüman Boşnaklar ve Arnavutlar hâlen bu baskı ve tehdidi zaman zaman hissetmektedir. Barış ve huzurun hâkim olduğu ve Osmanlı barışı gibi bir ortamın Balkanlarda üstün gelmesi en büyük arzumuz ve duamızdır.

100 Karpat, "Balkanlar", 30-32.

BALKANLARDA BİR OSMANLI ŞEHRİ BERAT, ARNAVUTLUK

KAYNAKÇA

BOA, Maliyeden Müdevver Defterler MAD. 14680.

Ali Haydar, *Kosova Meydan Muharebesi,* İstanbul 1328

Anonim, *Tevarih-i Al-i Osman,* F. Giese Neşir, haz. N. Azamat, İstanbul 1992.

Âşık Paşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân,* haz. Kemal Yavuz-M.A. Yekta Saraç, İstanbul 2010.

Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman,* neşr. Âli, İstanbul 1332.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704),* haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995.

Enverî, *Düsturnâme,* nşr. M. Halil Yınanç, İstanbul 1928.

Feridun Bey, *Mecmua-i Münşeatü's-Selâtin*, c.I, İstanbul 1264.

Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavâtnâme, yay. Halil İnalcık-Mevlûd Oğuz, Ankara 1989, s.65;

Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299–1523),* haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991.

İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, II. Defter,* yay. Şerafettin Turan, Ankara 1983.

İbn Kemal, *Tevarih-i Âl-i Osman VII. Defter,* haz. Şerafettin Turan, Ankara 1991.

İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt VII. Ketîbe Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481,* haz. Muhammed İ. Yıldırım, Ankara 2013.

Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1669-1774,* c.V, ed. E. Afyoncu, İstanbul 2011.

Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul 1145, s.683;

Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I,* yay. F.R. Unat-M.A. Köymen, Ankara 1987.

Mehmed Hemdemi Solakzade, *Solakzade Tarihi,* c.I, haz. Vahit Çabuk, Ankara 1989.

Mevlâna Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ [6.Kısım: Osmanlı Tarihi (687-890/1288-1485)]* (Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım), haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2008.

Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1640-1774),* c.IV, yay. haz. Erhan Afyoncu, İstanbul 2005.

Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth,* haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977.

ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

Abdülkadir Özcan, "Süleyman II", *DİA*, c. 38, İstanbul 2010.

Adnan Kadriç, "Osmanlı Devleti'nde Dinî Hoşgörürlüğün Bir Örneği: Osmanlı Döneminde Bosna'da Fransiskenlerin İnsan Haklarına Bir Bakış", *Osmanlı'da İnsan Hakları Uluslararası Sempozyum Bildirileri* (Manisa, 25–26 Kasım 1999), Manisa 2000.

Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913),* Ankara 1994.

Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası: Arnavutluk-Makedonya,* İstanbul 2007.

Ahmet Yaşar Ocak, Sureiya Farûki, "Zâviye", *İA*, XIII.

Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekler: Tartışma / Panel Bildirileri* (Ankara, 19 Mart 1999), Ankara 2000.

Aleksandar Apostolov, "Le Sericiculture En Macédoine Dans Le Années De L'Avant Querre Et Aprés Elle", *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990),* c.IV, Ankara 1994.

Aleksandar Stojanovski, I. Kutarciev, D. Zografski, M. Apostolski, *Istoriya Na Makedonskiot Narod,* Skopje 1988.

Altan Araslı, *Avrupa'da Türk İzleri,* c. I-II, Ankara 2001.

Amir Paşiç, *Islamic Arcitekture in Bosna and Hercegovina,* İstanbul 1994.

Anthony Luttrell, "1389 Öncesi Osmanlı Gelişmesine Latin Tepkileri", Osmanlı Beyliği (1300-1389), İstanbul 1999.

Apostolos E. Vacalopoulos, "A Revolt in Western Macedonia: 1444-1449", *Balkan Studies*, 9/2, Thessaloniki 1968.

Aşkın Koyuncu, "Yunanistan'da Bağımsız Devlet", *Balkanlar El Kitabı I. Tarih*, Ed. O. Karatay, B.A. Gökdağ, Ankara 2006.

Baştav, Şerif, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa", *Osmanlı*, I, İstanbul 1999.

_____, *Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461) Osmanlı Türk-Bizans Münasebetleri,* Ankara 1989.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yeniden Kuruluşunda Rumeli'nin Katkısı", *XI. Türk Tarih Kongresi (*5-9 Eylül), c.III, Ankara 1994.

Besim Özcan, "Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Yönelik Dış Politikası (19-20. Yüzyıl)", *Türk Dış Politikası; Osmanlı Dönemi 2*, Ed. Mustafa Bıyıklı, İstanbul 2008.

Bilgin Çelik, Yalansız, Nedim, Küçükkoyuncu, Senem, "Balkan Savaşı Öncesinde Osmanlı Diplomasisinin Gelişmeler Hakkındaki Bazı Değerlendirilmeleri", *Balkan Tarihi I,* Ed. Z. Gölen, A. Temizer, Ankara 2016.

Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987.

Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453),* çev. B. Umar, İstanbul 1999.

Dragi Gjorgiev, Daniela Nikolova, *Üsküp Osmanlı Darphânesi*, çev. Mehmet Yunus, Üsküp 2008.

Dündar Günday, "Tahrir Defterleri ile Mukataa Defterleri Arasında Bir Mukayese", *POF*, c. XXVII, Sarajevo 1979.

Edip Semih Yalçın, "İttihat ve Terakkî Cemiyeti ve Balkanlar, Makedonya Sorunu", *Balkanlar El Kitabı I. Tarih*, Ed. O. Karatay, B.A. Gökdağ, Ankara 2006.

Elizabeth A. Zachariadou, "Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet", *Osmanlı Beyliği (1300–1389),* Ed. E. A. Zachariadou, İstanbul 1997.

_____, "İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler", çev. Y. Koç, *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar,* Der. O. Özel-M. Öz, Ankara 2000.

Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri,* c. III, İstanbul 1981.

Enes Pelidija, Feridun Emecen, "Îsâ Bey", *DİA*, c. 22, İstanbul 2000.

Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII. Yüzyıllar),* Ankara 2014.

Ersi Brouskari (ed.), "Ottoman Architecture in Greece", *Hellenic Ministry of Culture's Directorate of Byzantine and Post-Byzantine Antiquities*, Athens 2008.

Fatma Sel Turhan, "Bir Osmanlı Balkan Tarihçisi Machiel Kiel", *TALİD*, c.III, S. 6, İstanbul 2005.
Feridun Dirimtekin, "Muasır Bizans Kaynaklarına Göre Osmanlıların Rumeli'ye Geçiş ve Yerleşişleri", *VII. Türk Tarih Kongresi (25-29 Eylül 1970) II,* Ankara 1973.
Feridun M. Emecen, "Süleyman II", *DİA*, 38, İstanbul 2010.
_____, "I. Kosova Savaşı'nın Balkan Tarihi Bakımından Önemi", *I. Kosova Zaferinin 600. Yıldönümü Sempozyumu (26 Nisan 1989),* Ankara 1992.
_____, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600), İstanbul 2015.
_____, "Niğbolu Savaşı", *DİA*, c. 38, İstanbul 2007.
_____, "Kuruluştan Küçük Kaynarcaya", *Osmanlı Devleti Tarih I*, İstanbul 1999.
_____, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri* (28-29 Mayıs 1990), İstanbul 1991.
Friedrich Karl Kienitz, *Büyük Sancağın Gölgesinde*, çev. S. H. Kakınç, 1000 Temel Eser (tarihsiz).
George Christos Soulis, *The Serbs and Byzantium During The Reign of Tsar Stephan Dusan (1331-1355) and His Successors*, Washington 1984.
George Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1986.
Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Altında Gayr-i Müslim Osmanlı Vatandaşların Hukuki Statüleri,* Ankara 1989.
Halil İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, II (1952).
_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kültür ve Teşkilat", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976.
_____, "Rice Cultivation and The Çeltükci-Re'âyâ System in The Ottoman Empire", *Turcica, XIV,* 1982.
_____, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara 1988.
_____, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul 1993.
_____, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993.
_____, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı* c. I, Ankara 1999.
_____, "Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar", *Tarihte Güney-doğu Avrupa: Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunları*, Ankara 1999.
_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (1300-1600), c. I, çev. Halil Berktay, İstanbul 2001.
_____, "Mehmed II", *DİA*, 28, Ankara 2003.
_____, "Murad I", *DİA*, c.31, İstanbul 2006.
_____, Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481), İstanbul 2010.
Halil İnalcık, David Quataert, *An Economic and Social History of The Ottoman Empire 1200-1914,* Cambridge 1994.
Hatice Oruç, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *OTAM*, Ankara 1990.
Hazim Şabanovic, *O Organizaciyi Turske Uprave u Srbiji u XV i XVI Viyeku*, Beograd 1955.
Heath W. Lowery, *Osmanlıların Ayak İzlerinde Kuzey Yunanistan'da Mukaddes Mekânlar ve Mimari Eserleri Arayış Yolculukları*, İstanbul 2009.
Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara 1998.
Herbert W. Duda, *Balkantürkische Studien,* Wien 1949.
Işın Demirkent, "14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hakimiyeti", *I. Kosova Zaferi' nin 600. Yıldönümü Sempozyumu* (26 Nisan 1989), *Bildiriler,* TTK Yay., Ankara 1992, s.l-U'de yayımlanmıştır.
İlhan Şahin, Feridun M. Emecen, Yusuf Halaçoğlu, "Turkish Settlements in Rumelia (Bulgaria) in the 15th and 16th Centuries: Town and Village Population", *International Journal of Turkish Studies (IJTS)* IV/2 (1988).
İsmail Bıçakcı, *Yunanistan'da Türk Mimarî Eserleri,* İstanbul 2003.
İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara 1984.
İsmail H. Uzunçarşılı, "Murad I", *İA*, c.IV.
İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar*, c.III/I, Ankara 1998.
John V. A. Fine, Yusuf Halaçoğlu, "XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlarda Bazı Osmanlı Şehirleri", *Belleten* sayı 207–208, (1989).
Jovan Pavlovski, Mishel Pavlovski, *Macedonia Yesterday and Today,* ed. Jovan Pavlovski, Skopje 2004.
Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa Osmanlı Son Dönemi (1774-1924)", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I,* Ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1994.
Kemal Karpat, "Balkanlar, *DİA*, 5, İstanbul 1992.
Kiel Machiel, *Arkitektura Osmane Ne Shqiperi 1385-1912*, Tirane 2012.
_____, Studies On The Ottoman Architecture Of The Balkans, Variorum 1990.
Levent Kayapınar, "Bulgaristan'ın Osmanlılar Tarafından Fethi ve Türk Varlığının Oluşumu", *1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı,* Ed. A. Kayapınar, L. Kayapınar, H. Öztürk, Ö. Narinç, İstanbul 2020.
M. Alaeddin Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası; Zitvatorok'tan Küçük Kaynarca'ya (1606-1774)", *Türk Dış Politikası; Osmanlı Dönemi,* Ed. Mustafa Bıyıklı, İstanbul 2008.
M. Münir Aktepe, "Osmanlıların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası", *Tarih Dergisi (TD) 1-2,* İstanbul (1949-50).
_____, "Kosova", *İA*, c.VI.
_____, "Kosowa", *EI²*, IV.
_____, "Çimbi", *DİA*, VIII, İstanbul 1993.
_____, "XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", *TM,* X, İstanbul 1953.
M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan*, İstanbul 1957.
Mehmet İbrahim, "Eski Yugoslavya Sınırları Dâhilindeki Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi", *VD*, XXIV (1994).
Mehmet İnbaşı, "Baltacı Mehmed Paşa'nın Prut Barışı ile İlgili Bir Buyrultusu ve Baltacı Katerina Senaryosu", *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, sayı 36, Mart 1997.
_____, "Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler*, X, ed. H.C. Güzel vd., Ankara 2002.
_____, Ukrayna'da Osmanlılar; Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu *(1672),*

İstanbul 2004.
_____, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Rumeli Eyaleti ve İdarecileri", *Osmanlı'da Yönetim ve Savaş*, Ed. M. Y. Ertaş, H. Kılıçarslan, İstanbul 2017.
Mehmet İnbaşı, Eyüp Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp; Fetihten XVIII. Yüzyıla Kadar,* Ankara 2018.
Mehmet Z. İbrahimgil, Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri,* c. I-II, Ankara 2006.
Meltem Begüm Saatçi, "Makedonya Sorunu", *Balkanlar El Kitabı I. Tarih,* Ed. O. Karatay, B.A. Gökdağ, Ankara 2006.
Michel Balievet, "Açık Kültür ve 14. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinde Dinler Arası İlişkiler", *Osmanlı Beyliği (1300–1389),* ed. E.A. Zachariadou, İstanbul 1997.
Miloş Blagojevic, "Military Historical Recontruztions of The Battle of Kosovo", *Kosovska Bitka u Istoriografiyi,* Beograd 1990.
Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâlî İsyanları",* İstanbul 2009.
Mücteba İlgürel, "XIV. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Siyasî Durumu", *I Kosova Zaferinin 600. Yıldönümü Sempozyumu (26 Nisan 1989),* Ankara 1992.
Necmettin Alkan, "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası; Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e (1839-1908)", *Türk Dış Politikası; Osmanlı Dönemi 2,* Ed. Mustafa Bıyıklı, İstanbul 2008.
Nevra Necipoğlu, "Sources for the Social and Economic History of Late Medieval Thessalonike and Their Significance for Byzantine and Ottoman Studies", *Tarihte Güneydoğu Avrupa: Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunları*, Ankara 1999.
Nikolai Todorov, *The Balkan City (1400-1900),* London 1983.
Nuray Bozbora, "Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi", *Balkanlar El Kitabı I. Tarih,* Ed. O. Karatay, B.A. Gökdağ, Ankara 2006.
Nuray Ekici, "Bulgar Devleti'nin Gelişmesi (1878-1908)", *Balkanlar El Kitabı I. Tarih*, Ed. O. Karatay, B.A. Gökdağ, Ankara 2006.
Nusret Çam, *Yunanistan'daki Türk Eserleri*, Ankara 2000.
Nükhet Varlık, "Tâun", DİA., c. 42, İstanbul 2011.
Orhan F. Köprülü, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesindeki İtici Güçler", *Yeni Türkiye* sayı 31, 701. Osmanlı Özel Sayısı I, Ankara 2000.
Orhan Koloğlu, "Tarihte Balkanlar 1, Osmanlı Döneminde Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul 1994.
Ömer Lütfi Barkan, "Balkan Milletlerinin Toprak Meseleleri Tarihine Bir Bakış", *İFM*, c. IV.
_____, *Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri,* c. I, Ankara 1988.
_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *VD*, II, Ankara 1942.
Ömer Turan, Mehmet Z. İbrahimgil, *Balkanlarda Türk Mimarî Eserlerinden Örnekler,* Ankara 1999;
Öztürk Necdet, "Ferecik'in Süleyman Paşa Tarafından Fethine Dair", *Türklük Araştırmaları Dergisi* IV, İstanbul 1989.
_____, "Osmanlıların Rumeli'ye Geçişi ve Gelibolu'nun Fethi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 52, İstanbul 1991, s.22.
Paul Hehn, "Man and the State in Serbia, From the Fourteenth to the mid-Nineteenth Century: A Study in Centralist and Anti-Centralist Conflict", *Balkan Studies*, vol. 27/1, Thessaloniki 1986.
Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorlunun Doğuşu*, çev. Fatmagül Berktay, İstanbul 1995.
Raif Virmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, c. I, Ankara 1999.
Risto Iljovski, "Makedonien Im Dritten Jahrzent Des 14. Jahrhunderts", *Macedoine,* Skopje 1981.
Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*, Ankara 1985.
Selim Aslantaş, "Sırbistan: İsyanlar ve Bağımsız Devlet", *Balkanlar El Kitabı I. Tarih,* Ed. O. Karatay, B.A. Gökdağ, Ankara 2006.
Speros Vryonis, "The Conditions and Cultural Significance of the Ottoman Conguest In The Balkans", *Actes Du IIe Congrés International Des Etudes Du Sud-est Européen (Athenes, Mai 1970),* III, Historie, Athenes 1978.
Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara 1989.
_____, "Balkan Türkleri ve Bulgarlar", Belleten LIV, sayı 209, (1990), s. 299.
Yaşar Yücel, "Balkanlar'da Türk Yerleşmesi ve Sonuçları", *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, Ankara 1985.
Yusuf Halaçoğlu, "Kosova Savaşı", *I. Kosova Savaşı'nın 600.Yıldönümü Sempozyumu (16 Nisan 1989)*, Ankara 1992.
_____, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988.
Yusuf Hamza, *Balkan Türklüğü (Makedonya-Hırvatistan-Osmanlı Öncesi Balkan Müslümanlığı),* Üsküp 2010.
Zerrin G. Öden, *Karası Beyliği*, Ankara 1999.

II. Abdülhamid Han ve Dönemi

PROF. DR. AZMİ ÖZCAN

II. ABDÜLHAMİD, 1 Eylül 1842'de Sultan Abdülmecid'in ikinci oğlu olarak dünyaya geldi. Annesi Tirimüjgan Kadın Efendi'dir. Osmanlı Devletinin 34. padişahı olarak 31 Ağustos 1876'da tahta geçti. 27 Nisan 1909'da tahttan indirildi. "Sultan-ı Sabık" olarak yaşadığı hayatının son on yılını önce Selanik, ardından İstanbul'da gözetim altında geçirdi. Şubat 1918'de Beylerbeyi Sarayı'nda vefat etti. Hafifçe uzun boylu, duruşu öne doğru biraz eğik ve muhataplarına tesir eden vakur bir görünüme sahip olduğu ve Osmanlı ailesinin irsî özelliklerini yansıtan iri, hafif kemerli burnu ve büyük gözleri bulunduğu kaydedilir.[1]

II. Abdülhamid'in çocukluğu kalabalık bir saray (harem) ortamında Osmanlı tarihinin en önemli değişim hamlesi olan Tanzimat'ın şaşaası içerisinde geçti. Padişah babasından ve verem hastası olan validesinden ebeveyn sevgi ve şefkatini yeterince tadamadığı söylenir. Bütün bunlar onun şahsiyetinin oluşmasında tesirli olacak, içine kapanık, yalnızlığı seven ve kendi kendine yeterli olmaya çalışan mücadeleci bir ruh hâli sergileyecekti.

Saray geleneğini çerçevesinde ilk eğitimini devrin iyi hocalarından aldı. Yabancı hocalardan da Fransızca ile Batı mûsikîsi tahsil etti. Arnavutça ve Çerkezceyi de konuşulanları anlayabilecek kadar öğrenmişti.

İlk gençlik yılları Tanzimat'ın sıkıntıları içinde geçti. Kırım Savaşı'nın Devlete ve halka getirdiği külfetler, Islahat Fermanı'nın ilanı ve İmparatorluğun muhtelif bölgelerinde ortaya çıkan karışıklıklar, devlet adamları arasında görülen iktidar ve güç mücadeleleri, yaygınlaşan israf, artan dış borç baskısı ve nihayet Avrupalı devletlerin gittikçe ağırlaşan müdahaleleri II. Abdülhamid'in bu dönemde şahit olduğu gelişmeler arasında idi.

1861'de babasının vefatı ve Sultan Abdülaziz'in tahta geçişinden sonra Saray'dan ayrıldı. Trabya'daki yazlığı, Maslak'taki köşkü ve Kağıthane'deki çiftliğinde geçen daha sakin bir hayatı tercih etti. Etrafındakilerin ifadelerine göre çok tutumlu ve tedbirli yaşar, israftan ve gösterişli yaşantıdan uzak dururdu. Sabahları erkenden kalkar, namazını eda eder, itinalı giyinir, atıcılık, binicilik, jimnastik ve yüzme gibi düzenli olarak yaptığı sporlarla kendisini zinde tutmaya çalışırdı.[2] Zamanını açık havada dolaşmak, takdir edilecek bir maharet kazandığı marangozluk, ağaç oymacılığı ve kakmacılıkla uğraşmak, opera ve tiyatro eserleri seyretmek, Batı müziği dinlemek, piyano çalmak ve kitap okumakla doldurmaya çalışırdı. İlgilendiği eserler daha çok eğlendirici mahiyette seyahatnameler, polisiye romanlar, tarih, siyaset ve hukukla ilgili yazılardı. Keza ikametgâhını ziyaretçilere açık tutar yerli ve yabancı devlet adamları ile gündendeki gelişmeleri değerlendirirdi. Padişahlığı süresince de devam ettirmeye çalıştığı bu alışkanlıklarının dışında hayatının hiçbir döneminde sefahate bulaşmadığı, içkiden de uzak durduğu kaydedilir.

II. Abdülhamid 15 sene süren bu devrinde de gelişmelerden uzak kalmadı, amcası ile birlikte Mısır ve Avrupa seyahatlerine katılıp, bilgi ve tecrübesini arttırdı. Bu arada bazı devlet ricali ve Yeni Osmanlılar tarafından taht arzusu teşvik edilen V. Murad ile de irtibatını devam ettirerek, onun köşkünde yapılan bazı toplantılara katıldı.[3] Veliaht Abdülhamid'in bu aşamada tedbirli davran-

1 Mesela bk H. Woods, Türkiye Anıları; Osmanlı Bahriyesinde 40 Yıl, İstanbul 199, s. 121.

2 Tahsin Paşa, Yıldız Hatıraları, İstanbul 1931; İ. M. K. İnal, Son Sadrazamlar, III, İstarbul 1982. s. 1266.

3 İbnülemin M. K. İnal, s. 1266.

maya gayret ederek sessizce olup biten her şeyden haberdar olmak istediği anlaşılmaktadır. Ancak ağabeyi V. Murad ise onun hakkında çeşitli çevrelerce uyarıldığı halde pek rahat değildi. Yeni Osmanlı kaynaklarına göre bu uyarının pek faydasının olmadığı görülür. Nitekim Namık Kemal bu durumla ilgili olarak şöyle söylemektedir: "Bizim korktuğumuz insan Hamid Efendi idi. Mamafih meşveret meclislerinde kendisini hazır bulundururduk. Çünkü onu içimize almazsak Yeni Osmanlıların tertibatını Sultan Aziz'e haber vererek cemiyetimizi esasında mahvedebilirdi. Halbuki bizimle beraber bulundukça taht-ı saltanatına biraz daha takarrüb (yakınlaştığı) için tertibatımıza hadim olurdu. Onu çaresiz beraber bulundururduk, Fakat Sultan Murad'ın ihtaratına ittibaen Hamid Efendi'ye karşı gayet ihtiyatkar davranırdık".[4] Öyle anlaşılıyor ki, II. Abdülhamid'in daha bu dönemde devlet ricali ve Osmanlı aydınlarının Saltanat ve ülkenin kaderi üzerinde bu kadar etkili olmalarına bizzat şahitlik etmesi onun şahsiyetinin bariz vasıfları arasında bulunan vehim ve korkunun yerleşmesine katkı saglamıştır.

Bu sırada devlet içeride ve dışarıda birçok gailelerle uğraşmaktaydı. Maliye borç ve faiz batağında idi. Balkanlar ise karışmış, Hersek, Karadağ ve Sırbistan'dan sonra Bulgaristan da ayaklanmıştı. Babıâli bir taraftan bunların hamiliği iddiasında bulunan Rusya'nın tehditlerine maruz kalırken, isyanları bastırmak için uyguladığı tedbirler "zalim Müslümanlar mazlum Hıristiyanları vahşice öldürüyorlar" söylemleriyle bir anda bütün Avrupa kamuoyunu Osmanlıların aleyhine çevirmişti.[5] Böylece 1854 Kırım savaşından beri Avrupada süregelen geleneksel müttefiklik ve dostluk havası yerini kasıtlı bir hilal-haç kamplaşmasına bırakmıştı.

Bu arada Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın dış borçların baskısından kurtulmak gerekçesiyle "Tenzil-i Faiz" kararını ilan etmesi (6 Ekim 1875) ellerinde çok miktarda Osmanlı tahvilleri bulunan Avrupalı sermaye çevrelerini de infiale sürüklemiş ve şiddetli protestolara yol açmıştı. (Bu kararın alınmasında Rus Sefiri İgnatiyef'in çok etkili olduğu şeklinde görüşler mevcuttur. Tenzil-i Faiz kararı Avrupa kamuoyunu bütünüyle Osmanlı aleyhine çevirdiğine göre bu kararın aynı zamanda Rus siyasetinin beklentilerine de çok uygun düştüğü ortadadır.) Nitekim bir müddet sonra Rusya Babıâliye karşı 93 Harbi'ni (1877) başlatacaktır. Bu savaşta da Avrupalı devletler daha öncelerdeki taahhütlerinin aksine Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı desteklememişlerdir. Bu şartlar içerisinde kulaktan kulağa bir taht değişikliği ihtimalinden bahsedilmekteydi. Zira bir kısım Yeni Osmanlı aydınları ve Tanzimatçı paşalar Padişah'tan ümitlerini kesmişler ve başka çareler düşünmeye başlamışlardı. Sultan Abdülaziz muhtemel bir tehlikeyi önlemek için şehzadelerin saray dışına çıkmalarını ancak mücbir sebeplerle izne tabi kılmış ve kendince durumu kontrol altına almaya çalışmıştı. Fakat gelişmeler onun beklediği gibi olmadı, nihayet Şeyhülislam Hayrullah Efendi, Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa'nın başını çektiği bir grup tarafından tahttan indirildi (30 Mayıs 1876). Altı gün sonra da odasında nedeni hâlâ tartışılmakta olan bir şekilde ölü bulundu. Yeni padişah V. Murad hızlı gelişen olayların etkisi altında ve bunalımlı bir dönemde tahta çıkmıştı. İstanbul'da da Meşrutiyet'in ilanı tartışmaları yapılmaktaydı. Her ne kadar Sultan V. Murad Padişah yetkilerine haiz gibi görünse de ortada bir fiili durum vardı ve Abdülaziz'in hal'inde başı çeken paşalar idareyi ellerine almışlardı. Son olarak Sultan Abdülaziz'in öcünü almak gerekçesiyle ortaya çıkan ve Hüseyin Avni Paşa'nın ölümüyle sonuçlanan meşhur Çerkez Hasan hadisesinin (15/16 Haziran 1876) gerginliği Padişah V. Murad'ın zaten zayıflamış olan sinir sistemini büsbütün alt üst edince 93 gün süren padişahlıktan sonra tahttan indirildi (31 Ağustos 1876).

Sultan V. Murad'ın hasta günlerinde Mithat Paşa ve Yeni Osmanlıların önderliğinde Meşrutiyetçi bir hava oluşmuş, Veliaht Abdülhamid'in önemi birden artarak padişahlığa getirilmesi konuşulmaya başlanmıştı. Bu ortamda II. Abdülhamid bir taraftan devlet siyasetinde İngilizlerin ağırlığı sebebiyle İngiliz Büyükelçisi Henry Eliot'a reformlar hakkında teminatlar ulaştırdı, diğer taraftan da Mithat Paşa'yla olan görüşmesinde Padişah olması halinde Meşrutiyet ilan edilmesi için çalışmalarda bulunacağı ve vükela heyetinin teklif edeceği yenilikleri kabul edeceği vaadinde bulundu. Böylece 31 Ağustos 1876'da tahta geçti.

Arka arkaya gelen gayri tabii taht değişiklikleri istikrarı altüst etmiş, yaşanılan kanlı olaylar Babıâli'de belirsizlik ve karamsarlık uyandırmıştı. Balkanlar'da gelişen bunalım bütün şiddetiyle devam etmekteydi. Avrupa kamuoyu ise bir taraftan Balkanlar'daki hadiselerden dolayı uyandırılan "haçlı ruhu", diğer taraftan Tenzil-i Faiz kararının etkisiyle Osmanlı Devleti'nin aleyhine dönmüş, bunu fırsat bilen Rusya ise artık tehditlerinin dozunu arttırmaya başlamıştı.

Bu şartlara rağmen II. Abdülhamid'in tahta çıkışının ikinci ayında Osmanlı orduları Sırplara karşı kesin bir galibiyet elde ettiler. Rusya beklenildiği gibi duruma müdahale ederek, Babıâli'nin Sırbistan ve Karadağ ile kayıtsız şartsız mütareke yapmasını

4 Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları, (nşr. M. K. Özgül) İstanbul 1991, s. 368-9.

5 W. Gladstone, Bulgarian Horrors and the Question of the East, London 1876. Birkaç sene sonra İngiltere başbakanı olan Gladstone'nin yazdığı bu kitapçık yayımlandığı ilk ay içerisinde 200.000 satacak kadar kamuoyu gelişmelerden etkilenmişti. II. Abdülhamid İngiliz sefirinden bu aleyhte kamuoyunun durdurulması için yardım istemişti. YEE, 8-2009/7-3, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Bu konuda bir inceleme için bkz. D. Harris, Britain and the Bulgarian Horrors of 1876, Chicago 1939.

istedi. Avrupa desteğinden mahrum Babıâli çaresiz bu tehdide boyun eğdi. Mütareke sonrası Balkanlar'daki Rus planları ve ıslahat talepleri Babıâli'yi güç durumda bırakacakken İngiltere son anda Rus yayılmacılığının kendi çıkarlarını da tehdit edeceği endişesiyle Balkan meselesinin milletler arası bir konferansta (Tersane Koınferansı) görüşülüp halledilmesini sağladı (5 Kasım 1876).

II. Abdülhamid'i bekleyen bu acil ve son derece hassas konuların yanı sıra bir de Tanzimat'ın iyice girift hale getirdiği köklü meseleler vardı. İmparatorluğun diğer taraflarında da görülen ayrılıkçı eğilimler, hukuk sisteminde ortaya çıkan ikilik, ihtiyaç duyulan kadroları yetiştirmekten uzak bir eğitim sistemi, din ve mezhep farklılıklarının Osmanlılık kimliğine yaşama imkânı vermemesi, mevcut imtiyazlar yüzünden memleketin pazarlarının Avrupalı tüccarların hâkimiyetine girmiş olması, buna bağlı olarak yerli üretimin neredeyse durma noktasına gelmesi ve nihayet gelir kaynaklarının gittikçe daralmasıyla devlet çarkının işleyişinde görülen zafiyetler acil çözüm bekleyen meseleler arasında idi.

Bir de cülus Hatt-ı Hümayunu'nda taahhüt edilen Meşrutiyet konusu vardı; Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığı ilk anlarda 'her birinin devlet tecrübesi kendi yaşı kadar' olan ve taht değişikliklerinde rol oynayan Paşalarla ilişkilerini hemen gerginleştirmek istemedi. Hatta bu yüzden ilk anlarda Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'nın istifasını kabul etmemişti. Aynı şekilde Yeni Osmanlılarla da güven tazelemek istemiş ve Namık Kemal'e "Allah için olsun Kemal Bey, hep birlikte çalışalım; bu devlet ve saltanatı eski halinden ali bir mertebeye getirelim" diyerek açıkça birlikte çalışmayı teklif etmişti.[6] II. Abdülhamid keza etkili bir idare için kamuoyu ve ordunun da desteğini almanın önemine kibir ve ihtişamdan çok tevazu mesajları veren tavır ve davranışlarla işe başlamıştır. Mesela halkın arasında ibadete katılmış askerler ve memurlarla samimi havada yemekler vermiş, cüluş bahşişlerini kendi varlığından dağıtmış, saray masraflarında tasarrufa başlamış, Balkanlar'dan gelen yaralı askerlerin tedavileriyle ilgilenerek onlara şefkat göstermiş, böylece kısa zamanda bütün çevrelerin güvenini kazandı.

Bu arada Ekim 1876'nın başlarında hemen Kanun-i Esasi hazırlıklarına başlandı ve bu gaye ile asker, bürokrat, cemaatler ve ilmiyeden üyeler bulunan otuz kişiyi aşkın bir komisyon kuruldu. 6 Aralık'ta bu komisyonun hazırladığı metin hükûmet tarafından tasdik edildi. Osmanlı Devleti'nde ilk Anayasa olarak kabul edilen ve Batı'daki benzerlerinden ilham alınarak hazırlanan bu metinde geleneksel hak ve hürriyetler teminat altına alınmakla birlikte, padişaha da geniş yetkiler tanınmaktaydı. Devletin resmî dini İslam ve dili Türkçe olarak belirtildi. Padişah ise halife olarak İslam di-

ŞEHZADELİK YILLARINDA ABDÜLHAMİD EFENDİ

6 Namık Kemal bu görüşmeyi Ebuzziya Tevfik'e nakledince Ebuzziya, *"aldanma Kemal O, daima Sultan Murad'ın dediği ademdir. Bugün sana başka dürlü* görünebilir. Lakin hiçbir vakit başka *dürlü olamaz. Çünkü hilkati müsaid değildir"* demiştir. Namık Kemal buna mukabil *"sen istediğin kadar suizan et. Zaten senin huyundur. Lakin göreceksin ki Abdülhamid, hürriyetperverlikte* dünyaya tek gelen bir Padişah olduğunu cihana tasdik ettirecektir" der. Ebuzziya daha sonra bununla ilgili olarak *"va hayfa ki sui zan dediği hakikatler üç dört ay sonra birer birer sahai havadisde cilvekar oldular"* diyecektir. İbnülemin M. K. İnal, Son Sadrazamlar III, s. 1278.

ninin koruyucusu ve bütün Osmanlıların hükümdarı idi. Meclis-i Umumi, Mebusan ve Ayan meclislerinden oluşuyor, mebuslar halk tarafından, Ayan ise padişah tarafından seçiliyordu. Meclisin toplantıya çağrılması, gerektiğinde yeni seçim yapılması şartıyla dağıtılması, kabinenin atanması ve azli Padişahın yetkisindeydi. Bir de Sultan II. Abdülhamid'in ısrarı ile metne ilave edilen 113. madde vardı ki, buna göre Padişah, hükûmetin güvenliğini bozdukları soruşturmayla tespit edilen kişileri memleket dışına sürgün edebilecekti. Kanun-i Esasi'nin kabulünden iki hafta sonra Sadrazam Rüştü Paşa istifa etmek durumunda kaldı ve bekjlenildiği gibi Mithat Paşa Sadrazamlığa getirildi (20 Aralık 1876).

Bu sırada İngiltere'nin girişimiyle İstanbul'da yapılması planlanan Tersane Konferansı toplanmıştı. Kanun-i Esasi'nin bu konferansa katılan delegeler üzerinde müspet tesirler uyandıracağı beklentileriyle 23 Aralık'ta top sesleriyle Meşrutiyet ilan edildi. Osmanlı temsilcisi Hariciye Nazırı Saffet Paşa top sesleriyle dikkat kesilen delegelere "artık Meşrutiyet ilan edildiğine göre talep edilen ıslahatlar kanun garantisi altındadır dolayısıyla görüşmeleri uzatmakta fayda yoktur" dediyse de delegeler buna itibar etmemiş ve toplantı devam etmiştir. Osmanlı heyeti de çaresiz konferanstan çekildi. Buna rağmen konferansta alınan karar Babıâli'ye bildirildi; Bulgaristan Doğu ve Batı olarak iki vilayete ayrılarak valileri Hıristiyanlardan seçilecek, diğer vali tayinlerinde Avrupalı devletlerin görüşü alınacak, yeni vergi düzenlemeler yapılarak merkezi idarenin payı düşürülecek, yalnızca Müslümanlar askerlik yapacak, şehirler korunmasında ise Hıristiyan askerler de nüfus oranına göre görev yapacaklar, Balkanlar'daki Çerkez mülteciler Anadolu'ya gidecek ve yerlerine de Hıristiyanlar yerleştirilecekti. Doğrudan Osmanlı Devleti'nin hükümranlık haklarına müdahale olan ve Balkan vilayetlerine bağımsızlık yolunu açacak olan bu kararlar yüzünden Balkanlarda ve İstanbul'da gayri Müslimler arasında bir bayram havası oluştu. Bu arada bürokrasiden, saraydan ve özellikle Yeni Osmanlı aydınlarından kendisini adeta icranın başı olarak telakki eden Mithat Paşa'ya karşı bir muhalefet oluşmaya başladı. Yeni Osmanlılar ise onu II. Abdülhamid'e çabuk teslim olmakla, Padişaha sürgün etme yetkisini veren Kanuni Esasi'nin 113. Maddesini kabul etmekle ve memleketteki hürriyetçi gelişmeleri tek başına sahiplenmekle suçluyorlardı. Sultan II. Abdülhamid Tersane Konferansı'nın kararlarını hiç değerlendirmeden reddederek Devletin başına daha büyük gaileler açacak dediği Mithat Paşa'dan Kanun-i Esasi'ye uygun olan şartların kabul edilebileceğinin taraflara bildirilmesini istedi. Bu kararlara karşı direnilmesi kanaatinde olan Mithat Paşa ise Padişah'ın kararını konferansa iletmemeyi tercih etti. Konferanstaki delegeler ise kararların bir bütün olduğunu ve eğer bir hafta içinde kabul edilmezse İstanbul'u terk edeceklerini bildirdiler. Mithat Paşa durumu Meclis-i Umumi'ye götürdü, Meclis-i Umumi de kararların kabul edilemeyeceği yönünde görüş belirtti. Padişaha arz edilen mühürlü mazbatada özetle "Avrupa'da dostumuz olan millet ve devletler arasında, devlet ve milletimizin devam ve istikrarı temennilerinin gerçekleşmesi, ancak bizim meşru haklarımızı, şeref ve istiklalimizi kendi kendimize korumaya samimiyetle ve birlikte çalışmamıza ve o yolda birlik ve sebatımızı dünyaya göstermekliğimize bağlı olacağı; bunun aksine istiklal ve hukukumuzun yabancıların tahakkümü altında kalmasına razı olduğumuz takdirde, dünyanın nazarında zerre kadar itibarımız kalmayacağından, meşru haklarımızın korunması hususunda diretmekten[7] başka kurtuluş yolu olmadığı; işin sonunun bazı tehlikelere yol açabileceği korkusuyla yapılan teklifler kabul etmek, yok olmamızı çabuklaştırmaktan başka bir mânâ ile yorumlanamayacağı" gibi ifadeler yer alıyordu.[8] Aynı şekilde basının desteğiyle halk ve medrese öğrencileri de Avrupa devletlerini protesto ettiler ve Konferansın isteklerini kabul etmektense savaşmaya hazır olunması gerektiği yolunda gösteriler yaptılar. Böylece Babıâli Avrupalı devletlerin taleplerini kabul etmedi ve delegeler de 20 Ocak 1877'de İstanbul'dan ayrıldılar. Sultan II. Abdülhamid yaklaşan savaş tehlikesinden dolayı daha esnek davranılması ve görüşmelerin müzakerelerle uzatılarak bu tehlikenin bertaraf edilmesi düşüncesinde olmasına rağmen hükûmete ve meclise tam hâkim olamadığı için işler kendi istediği gibi yürümüyordu. Artık Mithat Paşa ile iplerin kopma zamanının geldiğine inanarak onun gönderdiği arizaları imzalamayıp bekletmeye başladı. Bundan etkilenen Mithat Paşada Osmanlı geleneğinde görülmemiş bir üslupla gelişmelerden duyduğu rahatsızlığı Padişaha belirtti ve Kanun-i Esasi'ye göre hem kendisinin hem de hükümdarın yetki ve sorumluluklarını hatırlatan bir mektup yazdı.[9] Bu mektup bardağı

7 1876 Anayasa metni için bk. S. Kili, A. S. Gözübüyük, Türk Anayasa Metinleri 1839-1980, Ankara 1982.

8 Mahmut Celaleddin Paşa, Mirat-ı Hakikat, (nşr. İ. Miroglu), İstanbul 1983 219.

9 Mithat Paşa'nın mektubundan bazı bölümler onun üslubu hakkında kanaat verecektir. "Padişahım, Meşrutiyeti vaz ve ilandan muradımız istibdadı kaldırmak ve zatı şahanenizi vazifelerinizde ikaz ve devlet vükelasının vazifelerini tayin ve milletimizin halkı arasında kâmil müsavatı temin edip elbirliği ile ve gerçekten mülkün ıslahına çalışmaktır. Evvela zatı mülukanelerine ait olan hükümdarlık vazifelerinizi mutlaka bilmelisiniz. Zira bütün harekâtınızdan millet nazarında mesul olacaksınız. Bendenizin zatı mülukanelerine fevkalade riayetim vardır. Ancak ahkâmı şer'i şerife tatbiken milletimizin menfaatlerine zararlı olan en ufak hususlarda bile size itaat etmemekte mazurum... Dokuz gün oluyor ki arzları is'af etmemekte devam buyuruyorsunuz. Amelenin aletine müşabih olan mübrem nizamları reddediyorsunuz. Hâlbuki aletsiz iş görülmez bu hal ise henüz dehşetli zelzelelerden mahv ve inkıraz derecesini savuşturan devlet binasını tamire çalıştığımız sırada siz

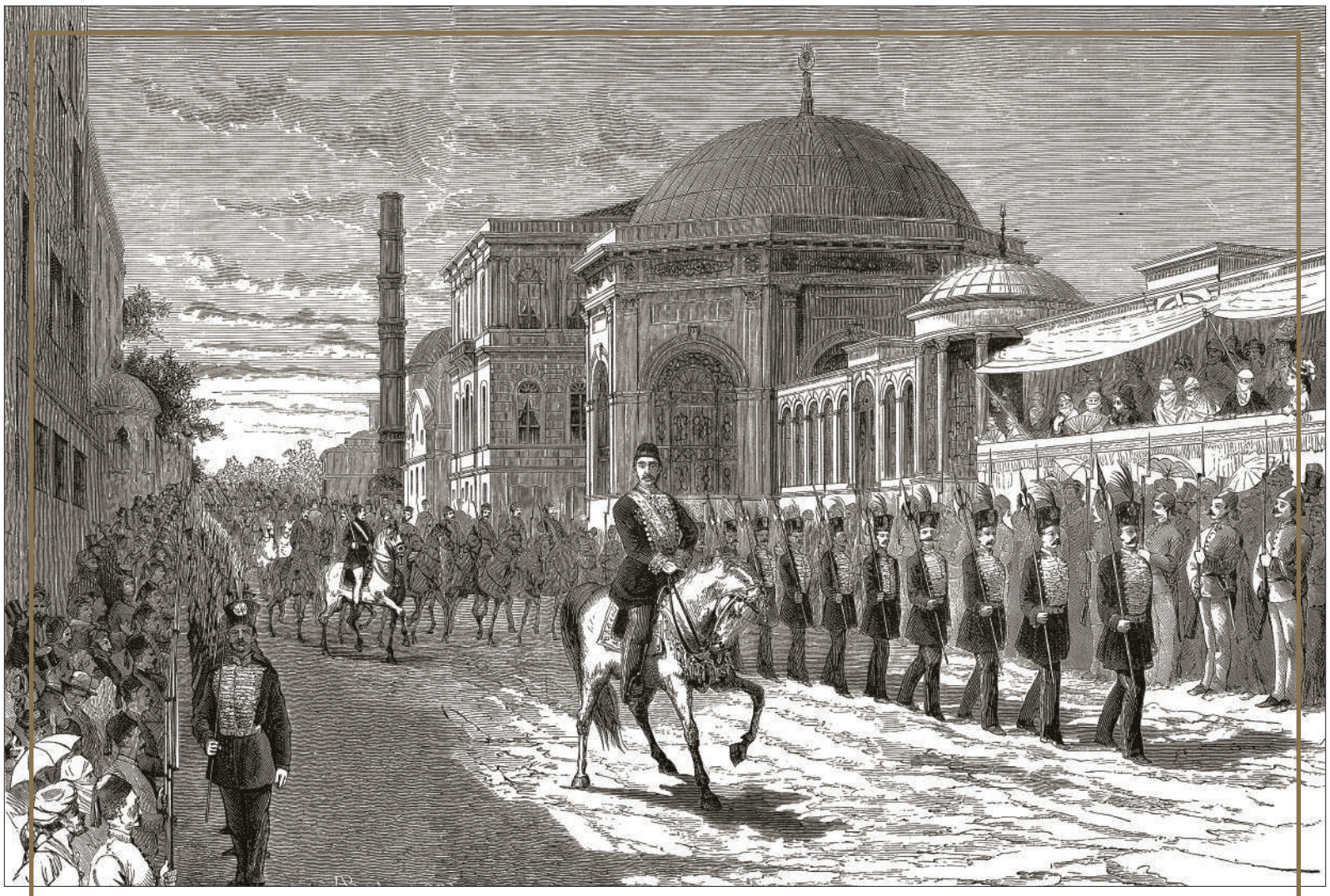

KILIÇ KUŞANAN II.ABDÜLHAMİD HAN'IN DİVANYOLU'NDAN GEÇİŞİ

taşıran son damla oldu ve Mithat Paşa 5 Şubat 1877'de sadaretten azledilerek Avrupa'ya sürgün edildi. Hüküm son derece hassas ve doğurabileceği sonuçlar itibariyle önemliydi. Buna karşı kuvvetli bir tepkinin oluşması halinde bunun bertaraf edilebilmesi, aynı zamanda Sultan II. Abdülhamid için kendi otoritesini kabul ettirebilme aşamasında çok önemli bir adım olacaktı. Ancak korkulanın aksine halktan ve aydınlardan fazla bir tepki gelmedi. Sultan II. Abdülhamid bununla ilgili olarak şöyle söyleyecekti: "Mithat Paşa sadaretinde milletin kendisini o kadar sevdiğine kani idi ki, azlettiğim anda büyük bir ihtilal çıkararak benim hal' ve belki idam edileceğimi saklamağa bile lüzum görmezdi. Hâlbuki ben onu Avrupa'ya uzaklaştırdığım zaman hiç kimse ağzını açmadığı gibi, birçok vüzera ve vekil beni tebrik etmişler, şairler bana kaside, ona hicviyeler yazarak gazetelerde kitaplarda neşe yayımlamışlardı."[10]

Mithat Paşa'nın azlinden sonra Sultan II. Abdülhamid savaşın hâlâ önlenebileceği ümidiyle 1 Mart 1877, de Sırbistan ile eski durumu koruyan bir antlaşmanın imzalanmasını kabul etti. Fakat bir taraftan Rusya açıkça savaş hazırlıklarına devam ederken, diğer taraftan İstanbul'da savaş lehinde büyük bir kamuoyu belirmişti. Bu kamuoyunun oluşmasında bir kısım aydınlar ve basının öne

adeta yıkmak istiyorsunuz diyebilirim." Osman Nuri, Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı, İstanbul 1909, I, s. 188-189.

10 O. Koloğlu, Abdülhamit Gerçeği, İstanbul 1987, s. 244.

çıkardığı İslamcı telakkilerin de büyük payı vardı. Zira aydınlar ve basın Osmanlı Devleti'nin güçlü ve Osmanlı padişahının da bütün Müslümanların halifesi olduğunu vurguluyor, haysiyetsiz yaşamaktansa savaşmanın gerektiği ifade ediliyor ve Rusya ile girişilecek bir savaşta yeryüzündeki bütün Müslümanların cihada hazır ve gönüllülerin İstanbul'a gelmek için işaret bekledikleri yönünde haberler yayıyorlardı.

Bu arada Rusya Tersane Konferansı'na katılan devletlerin Osmanlılara yaptırımlardan vazgeçebilecekleri ihtimalinden hareketle tek başına savaşmak durumunda kalmamak veya en azından böyle bir durumda diğer devletleri karşısına almamak için Londra'da bir toplantı düzenlenmesine öncülük etti. 31 Mart 1877'de ortaya çıkan Londra Protokolü Sırbistan ile barış yaparak Osmanlı Devleti'nin attığı adımı olumlu bulmakla beraber, ana hatlarıyla Tersane Konferansı kararlarında hâlâ ısrar ediyordu.

Babıâli'ye göre Avrupalı devletler Kırım Savaşı sonrasında imzalanan Paris Antlaşması hükümlerine uymuyorlar ve ülkede ilan edilen Kanun-i Esasi vatandaşlar arasındaki eşitliği garanti ettiği halde hâlâ Hıristiyan unsurlar lehine ıslahat talepleriyle haksızlıkta ısrar ediyorlardı. Buna ilaveten Rusya ordularını terhis etmeden böyle bir şeye Osmanlı Devleti'nin razı olması ateşle oynamaktı. Londra Protokolünü red kararı meclis tarafından da onaylandı ve ilgili devletlere bir nota ile bildirildi. Artık savaş kapıdaydı.

Bu kritik günlerde bir yandan da Kanun-i Esasi'ye mutabık olarak seçimler yapıldı ve oluşan Meclis 20 Mart 1877'de çalışmalarına başladı. Sultan II. Abdülhamid Meclisi açış nutkunda duyduğu memnuniyeti belirterek devlet idaresinin adalet üzerine kurulu olduğunu ve asırlardır Osmanlıların tebaası arasında bu hususa riayet ettiğini vurguladı. Bu aşamada meşruti idareye hakikaten inanan ve memleket için faydasını kabullenen bir tavır sergileyen Sultan II. Abdülhamid devamla "Memleket kanunlarının umumun reyine dayanmasını lüzumlu gördüm. Ve Kanun-i Esasi'yi ilan ettim. Kanun-i Esasi'yi kurmaktan maksadımız ahaliyi yalnız idareye iştirak ettirmekten ibaret değildir. Aynı zamanda memleketimizin idaresinin ıslahına, kötülüklerin ve istibdat idaresinin yok edilmesine de bu usulün tek amil olacağına inanıyorum. Kanun-i Esasi, esas ve asli faydalarından başka, kavimler arasında birlik ve kardeşlik esasını hazırlayacak ve halka refah ve edep dahi sağlayacaktır" demiştir.[11] Üye sayısı altmış dokuzu Müslüman ve kırk altısı gayri müslim olan toplam 141 (Ayan 26 ve mebus 115) kişiden müteşekkil Meclisin çalışmalarının ilk devresi 28 Haziran 1877'ye kadar sürdü ve alınan kararlar arasında Tersane ve Londra konferansı kararlarının reddedilmesi de vardı. Çalışmalarda çok büyük bir coşku görülüyordu. Özellikle Rusya'nın savaş ilanı 25 Nisan'da meclise getirildiği zaman heyecan doruğa çıkmış ve üyeler çok büyük bir çoğunlukla Rusya'ya karşı savaşla cevap verilmesi kararını almışlardı.

Sultan II. Abdülhamid bu savaşa girişmenin pek hayırhah olmayacağını düşünüyor, fakat kaçınılmaz olarak memleketin savaşa doğru gittiğini de izliyordu. Bu vetirede bir taraftan hükûmetin yekvücut olamamasının diğer taraftan da İngiltere'nin uyguladığı politikanın Osmanlı Devleti aleyhine geliştiğini çok sonraları belirtecek, bu yüzden de İngiltere'ye artık hiç güvenmeyerek onları iki yüzlülükle suçlayacaktı. Tersane Konferansı'na İngiltere adına birinci delege olarak Lord Salisbury ve ikinci delege olarak İstanbul Büyükelçisi Henry Eliot katılmışlardı. Lord Salisbury İngiltere'nin bundan önceki yıllarda Osmanlı Devleti'ni desteklemesini hata olarak değerlendiriyor ve artık yavaş yavaş bu siyasetten vazgeçilmesini savunuyordu. Bu yüzden Tersane Konferansı'nda sert bir tavır takınmış ve Osmanlı Devleti için ağır şartlar isteyenler safında yer almıştır.

Buna mukabil Eliot ise İngiliz hükûmetinin tavrının farklı olduğu imalarıyla Osmanlıları Konferans kararlarını reddetmeye teşvik etmiştir. Babıâli bu iki yaklaşımdan birincisinin bir taktik gereği olduğu zehabıyla İngiltere desteğinin hâlâ devam ettiği kanaatine varak kararlarında daha dirayetli davranmıştır. İngiltere'nin Londra Protokolüne imza koyarken de çekimser davranması Babıâli'nin bu kanaatini kuvvetlendirmiş ve Rusya ile savaş çıksa bile hep İngiltere'nin kendilerini destekleyeceğini ummuştur. Hatta yalnız devlet ricali değil aydınlar ve basın bile aynı kanaatleri paylaşmış ve muhtemelen Eliot'tan alınan güvenle fütursuz tavırlar sergilemişlerdir. Sultan II. Abdülhamid daha sonra bu günleri hatırlarken, İngilizlerin devamlı kendilerini teşvik ettiğini, Rusların durumunun korkulacak boyutlarda olmadığını kendilerine defeatle ilettiklerini, şayet bir savaş çıksa bile Osmanlı ordularının daha iyi şartlarda bulunduklarını, buna rağmen eğer Rusların galip gelme ihtimali söz konusu olursa İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne askerî yardım yapabileceğini ifade ettiklerini söyleyecektir.[12] Şurası bir gerçek ki, Babıâli Balkan bunalımında ve Doksanüç Harbi sırasında İngiltere'nin hesaplarını anlamakta yanılmış ve bu yanılgı çok pahalıya mal olmuştur. Nitekim Doksanüç Harbi başlayıp da Rus ordularının hızla ilerlemeleri gerçeği ortaya çıkınca Babıâli İngilizlere müteaddit defalar taahhütlerini hatırlatmış olsa da bir sonuç alamamıştır.

11 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, VIII, Ankara 1988, s. 233.

12 YEE, 8-2625-77-3, BOA, Bkz. Hocaoğlu, s. 82-90; İ. H. Uzunçarşılı, "II. Abdülhamid'in İngiliz Siyasetine Dair Muhtıraları", İ. Ü. Tarih Dergisi, VII, 1954, s. 453-460.

Rusya savaş ilan ettiği zaman Osmanlı ordularının savaş taraftarı komutanların ifade ettiği kadar savaşa hazır olmadığını ve savaş için gerekli plan ve taktiklerin tam olmadığı anlaşılmakta gecikilmedi. Ruslara karşı Kafkas Müslümanlarının ayaklandırılması bir strateji olarak teklif edildiği zaman Sultan II. Abdülhamid "bu konuda iyi düşünülmesini istemiş ve eğer bu milletler hazırlıklı değillerse Ruslar karşısında telef olmalarından Allah katında mesul oluruz" diyerek dikkatli olunmasını istemişti.[13] Savaşın başlangıcında halka ve ordulara şevk verir inancıyla bizzat cepheye gitme arzusu ise, İstanbul'u terk etmenin, Sultan Murad taraftarlarının taht arzusunu kamçılayacağı telakkileriyle bir kısım devlet ricali tarafından engellendi. Engelleme bir yana bu tür yaklaşımlar Padişahın taht değişiklikleriyle ilgili vehimlerini de iyice tahrik etmiş ve onu nihai noktada belki de dönemin özel şartlarının gerektirdiğinin aksine Yıldız sarayına kapanmaya ve etrafına setler çekmeye sevk etmiştir. Bu sırada bütün şiddetiyle devam etmekte olan Gazi Osman Paşa ile Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın mevzi başarıları genel gidişatı değiştirmemiş, Rus orduları İstanbul ve Erzurum önlerine kadar gelmişlerdi.

Doksanüç Harbi sırasında Rus orduları İstanbul kapılarına kadar dayanınca bir aralık Padişahın Bursa'ya gitmesi gündeme gelmiş hatta bunun için hazırlıklar bile yapılmıştı.[14] Ancak İngiliz Büyükelçisi Henri Layard'ın da dahil olduğu bazı kişiler bunun İstanbul'u Ruslara teslim etmek mânâsına geleceğini söyleyerek Padişah'ı İstanbul'dan ayrılmamaya ikna etti. Öte yandan Balkanlar'da kaybedilen topraklarda yaşayan Müslümanlara karşı uygulanan zulümler sebebiyle İstanbul'a doğru büyük bir muhacir akını başlamıştı. Bunun üzerine, Babıâli Kırım Savaşı sonrasındaki Paris Antlaşması'yla Osmanlı devletinin toprak bütünlüğüne garantör olan İngiltere ve Fransa gibi devletlere müracaat ederek barış için aracılık yapmalarını istedi fakat bir netice alamadı. Ruslar tarafından şart koşulan istekler son derece ağır ve Balkanlar'daki Osmanlı varlığını neredeyse tamamen yok etmeye matuftu. İstanbul'da olağanüstü toplanan meşveret meclisi büyük bir endişe ve telaş içerisinde çaresiz Rus tekliflerini kabul etti ve 31 Ocak 1878'de Edirne Mütarekesi imzalandı.

II. ABDÜLHAMİD HAN'IN TUĞRASI

Bu sırada İstanbul'da Meclisin açılışı (13 Aralık 1877) Rusların Edirne'ye dayandığı olağanüstü şartlara rast geldiği için sadece savaşla ilgili hususlar tartışılmaya başlanmıştı. Mebuslar özellikle savaşın sevk ve idaresi hakkında çok şiddetli tenkitlerde bulunuyorlar, hatta zaman zaman Padişah'ı bile hedef alıyorlardı. Bu durum Padişah'ı oldukça rahatsız ediyordu. İstanbul Mebusu Astarcılar Kethudası Ahmed Efendi'nin Meşveret Meclisi'ndeki tenkitleri ise Padişah'a cidden çok ağır gelmişti. Ahmet Efendi, bu meclisin toplanılmasında geç kalındığından bahisle "Huzuru şahanede böyle meclis akdiyle işlerimizi çare düşünülmesi vaktinde gerekti. Harpte durumumuzun güzel zamanları geçirildi. İş bu dereceye geldikten sonra ne denir? Meclis-i Mebusan dahli bulunmadığı bir durumun sorumluluğunu kabul etmemektedir, deyince, Padişah "Devlet ve milletin hakkını ihlal etmediğini, Devletin çöküşünden en çok kendisinin zarar gördüğünü ve göreceğini" belirterek, Sait Paşa'ya cevap vermesini işaret etti. Sait Paşa'nın savaşa nasıl girildiği ve nasıl cereyan ettiği hususlarındaki izahatına rağmen Ahmet Efendi görüşlerinde ısrar edince Sultan II. Abdülhamid

13 Mahmud Celaleddin Paşa, Mirat'i Hakikat, s. 310-313. Paşa'ya göre. "Savaşa istekli görünen ve bu işe kafa yoran devlet ileri gelenleri, Rusya'ya tabi Çerkez kabilelerinin ve Dağıstan kavimlerinin isyana teşvik edilmesi fikrini de ortaya atıp, bu yolla büyük ümitlere kapılmışlardı." O sıralarda İstanbul'da bulunan bazı Abaza ve Dağıstan ileri gelenleri de bu fikri teşvik edince hemen bu yolda faaliyetlere başlanmıştı. Fakat Paşa'ya göre bütün bu yapılanlar düşüncesizce ele alınmış, gerçekleşmesi imkânsız olan şeylerdir ve "Doğu memleketlerinde girişilen bu tahrikler, boşuna birtakım Müslüman kanı dökülmesine sebep" olmuştur. Başlangıçta II. Abdülhamid de bu mesele hakkında tereddütlerini açıklamış ve eğer oralardaki insanlar, Ruslara karşı direnebilecek durumda değiller ise onların felaketinden Allah katında sorumlu olmamak için bu işten vaz geçilmesini istemiştir. İrade Dahiliye, 61133, BOA.

14 İbnülemin M. K. İnal, III, s. 1268.

ayağa kalkarak "Bu Meclisi ben topladım. Şu Efendi evvela bunu bilmiyor. Ve şimdi eğer Rusların sevk edecekleri fırkanın İstanbul'a girmesi şu mecliste kabul olunmaz ise benim yapacağım bir vazife kalmıştır. O da içinizde bana kimler uyar ve tebaamdan arkama kimler düşerse onları alıp ölünceye kadar cenk etmektir. Ve eğer benimle hiç kimse gelmezse din ve milletime sadakatle can vermiş olduğumu ispat için yalnızca Rus karargâhı karşısına gidip ve komutanına kendimi bildirip evvela bir tabanca ile onu öldürmek ve sonra nefsime olunacak hücuma karşı durup ayaklar altında kalıp ölmektir. İşte ben bu fedakârlıklara hazırım. Fakat bu adamın haddini bilmeyerek şu mecliste hükümdarınıza karşı ettiği cüret üzerine tedibini yine meclisinizden beklerim. Zira birtakım garazkârlar bu makule efkâr ve hareket ile şu vakitte maslahat-ı Devleti işgal etmeye çalışıyorlar. Ben her türlü müsadatı adliyeye nail olduğum halde artık Sultan Mahmud'un yoluna gitmeye mecbur olacağım" diyerek tepkisini dile getirdi.[15] Bundan çok kısa bir süre sonra da Kanun-i Esasi'nin kendisine verdiği yetkiyi gerekçe göstererek meclisi süresiz olarak tatil etti (13 Şubat 1878).

Padişahın büyük bir can sıkıntısıyla terk ettiği bu toplantıdan sonra İstanbul'un da elden gitmesi korkusuyla Rus isteklerine boyun eğilmiş ve bir miktar Rus askerinin İstanbul'a gelmesi kabul edilmişti. Fakat tam bu devrede Osmanlı mülkünü tek başına Rusya'ya kaptırmaktan endişelenen İngiltere donanmasını Marmara Denizi'ne gönderdi. Bunun üzerine Rusya askerlerini İstanbul'a göndermekten çekindi ve kuvvetlerini Çekmece'de durdurdu. Daha sonra imzalanan Yeşilköy Antlaşması'yla savaş tamamen sona erdi. Yeşilköy Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya muazzam bir savaş tazminatı ödemeyi kabullenmesinin yanı sıra artık Romanya, Sırbistan ve Karadağ Osmanlı hakimiyetinden tamamen çıkmış, Bulgaristan sözde Osmanlı idaresinde kalmış olmakla birlikte fiilen Rus kontrolüne bırakılmış, keza Bosna-Hersek idaresinde Avusturya ve Rusya etkileri kabul edilmiş ve nihayet doğuda Kars Ardahan, Batum ve Doğubeyazıt Rusya'ya terk edilmişti. Ancak Rusya'nın bu kazançları başta İngiltere ile Avusturya olmak üzere Avrupa devletlerini telaşa düşürdü ve duruma müdahale ederek Rusya'yı, Yeşilköy Antlaşması'nı Avrupa'da istikrarı tehdit etmeyecek bir şekilde yeniden gözden geçirmeye davet ettiler. Tek başına bütün Avrupa'ya karşı direnmeyi göze alamayan Rusya çaresiz boyun eğdi. Avrupalı devletlerin kaygısının Rusya'ya karşı Osmanlı kayıplarını kısıtlamak olmadığı aksine pastadan kendilerinin de pay almak olduğu açıktı. Nitekim bu aşamada toplanacak Berlin Kongresinde Rus tehditlerine karşı İngilizlerin Osmanlı'yı müdafaa etmeye mukabil Kıbrıs'ı istemeleri, Avusturya'nın da aynı gerekçeyle Bosna-Hersek'i istemesi bunu göstermektedir. Babıâli Avusturya isteklerine boyun eğmemekle birlikte İngilizlerin zaman zaman tehditkarane ısrarları karşısında şeklen kira olmak üzere Kıbrıs'ı İngilizlere vermeyi kabul etmek zorunda kaldı (4 Haziran 1878) ve İngilizlerin tavrı karşısında bir kez daha hayal kırıklığına uğradı

13 Haziran 1878'den 7 Temmuz 1878'e kadar süren Berlin Kongresi neticesinde Osmanlı Devleti'nin kayıplarının telafisinden çok Rusya'nın daha önce elde ettiği kazançları sınırlandırılması yoluna gidilmiştir. Büyük devletler kendi aralarındaki pazarlıkları paralelinde Paris Antlaşması'nın Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma prensibini bir tarafa bırakmışlar, artık paylaşma imkânlarını arar olmuşlardı. Nitekim Berlin Kongresi'yle Makedonya, Trakya, Teselya ile kısmen Arnavutluk ve Bulgaristan dışında Balkanlar'ın hemen hemen tamamen elden çıkması, Rusya'nın doğuda Kars, Ardahan ve Batum'u alması, İngiltere'nin Kıbrıs'a yerleşmesinin yanında, daha sonra Yunanistan'ın Tesalya'yı (2 Temmuz 1881) ve Fransa'nın Tunus'u (12 Mayıs 1881) işgal etmeleri de bu pazarlıkların birer neticeleridir.

Sultan II. Abdülhamid Berlin Kongresi'nden sonra Devletin toparlanabilmesi için rahat bir nefes alabilmeyi umuyordu. Padişah kendisini çok zor şartların beklediğini fakat elindeki imkanların yetersiz olduğunu artık anlamıştı. Artık yavaş yavaş Devletin kontrolünü eline alıyordu. Savaşın en kritik günlerinde mebusların tavırlarından dolayı Kanun-i Esasi'nin kendisine verdiği yetkileri gerekçe göstererek meclisi süresiz tatil etmişti. Ona göre, belki Kanun-i Esasi değil ama meclis kendisinden beklenen yararları sağlayamayıp aksine en önemli zamanlarda istikrarı ve birliği bozucu tavırlar sergilediği için bu haliyle açık bulunması memleket için faydadan ziyade zararı mucipti. Bütün bunlara tuz biber olmak üzere şahsına yönelik ve onu tahtan indirmeye matuf iki girişimin ortaya çıkması zaten her an teyakkuz halinde bulunan ruh halini iyice tahrik ederek bilinen vehimlerini ziyadesiyle arttırmıştır. Bunlardan ilki Ali Suavi olayıdır.

Ali Suavi, Yeni Osmanlılarla birlikte yıllarca Avrupa'da Babıâli'ye muhalefet ettikten sonra Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçmesinin akabinde memlekete dönmüş ve Padişahın güvenini kazanarak Mekteb-i Sultani'ye (Galatasaray Lisesi'ne) müdür olmuş, bir müddet sonra da görevinden azledilmişti. Bu sırada Yeşilköy Antlaşması imzalanmıştı. Bu hassas günlerde bir de Mason localarının artık iyileştiği gerekçeleriyle Sultan Murad'ı tekrar tahta geçirmek istedikleri söylentileri dolaşmaktaydı. Ali Suavi Rusya'ya

15 M. Celaleddin Paşa, C. III, s. 72.

YILDIZ SARAYI'NDA CUMA SELAMLIĞI

karşı direnilmesi ve Yeşilköy Antlaşması şartlarına muhalefet edilmesi hususunda Sultan II. Abdülhamid'i ikna edemediği gerekçeleriyle daha önceden irtibatta bulunduğu birkaç yüz Rumeli göçmeni peşine takıp Sultan Murad'ın bulunduğu Çırağan sarayına baskın düzenleyerek onu tekrar tahta oturtmak istemiştir. Ancak bu sırada saray muhafızlarıyla çıkan çatışmada başına vurulan bir sopayla ölünce bu hareket akamete uğramıştır.

İkinci girişim ise Temmuz 1878'de yine Masonların organize ettiği aynı gayeye yönelik bir hazırlıktı. Bir Rum olan Kleanti Skalyeri ile Ali Şefkati ve Aziz Bey adlı kişilerin elebaşı olduğu bu hazırlık bir ihbar neticesinde ortaya çıkarıldı ve bertaraf edildi.

Berlin Kongresi'nin akabinde ortalık biraz durulunca Sultan II. Abdülhamid idare tarzını etkileyen bir başka "gerçekle"de yüz yüze geldi. Ona göre bu gerçek Babıâli'deki kadroların ve devlet adamlarının birçoğunun ülkenin o an içinde bulunduğu hassas durum ve meselelerinin gerektirdiği ehliyet ile fedakârlıkta olmamalarıdır. Muhtıralarında da sık sık ifade ettiği bu şartlar çerçevesinde istikrarlı bir yönetimin vazgeçilmez unsurları arasındaki idari kadrolara karşı duyduğu güvensizlik Sultan II. Abdülhamid'in bir başka çıkmazı oldu. Etrafında güvenebileceği çok az kimsenin bulunduğunu düşünmesi onu hem ketum olmaya hem de hemen her işi bizzat kontrol etmeye sevk etti.

Bütün bu gelişmeler karşısında Sultan II. Abdülhamid ilk iş olarak devlet işlerinde olup biten her şeyden haberdar olunabilmesi için güçlü bir hafiye yapılanmasının oluşmasına karar verdi. Ardından birtakım hürriyetlerde kısıtlamalara gididi ve tahammülü gittikçe güç hale gelen sansür uygulaması yaygınlaştı. Buna rağmen Devlet salnamelerinde Kanun-i Esasi uzun süre yayımlanmaya devam etmiş, çıkartılan bazı kanunlar ise meclis tekrar toplandığı zaman kesinleşmek üzere geçici olarak yürürlüğe konmuştur.

Diğer taraftan Sultan II. Abdülhamid gerek hal' vehminin etkisiyle gerekse devlet işlerini kontrolü altına alma düşüncesinden hareketle, saltanatının başlarında kendisine tahakküm etmeye matuf tavırlarıyla zihninde yer tutan Mithat Paşa gibi bazı güçlü simalardan ve Sultan Abdülaziz'in hal'ine karışmış askerlerden kurtulmaya çalışmıştır. Nitekim Berlin Kongresi'nden sonra evvela Gazi Osman Paşa ve Cevdet Paşa gibi kendisine sakatla bağlı kimseleri etrafına toplamış ve öncelikle eski hesapları gündeme getirmiştir.[16] Mithat Paşa durumdan haberdar olduğunda Fransız Konsolosluğu'na sığınmış, fakat daha sonra Fransızlar Paşa'yı hükûmete teslim etmişti. Yıldız Mahkemesi'nde yargılanan Mithat Paşa, Damat Mahmud Celaleddin Paşa ile birlikte suçlu bulundu ve idama mahkûm oldu. Ancak Sultan II. Abdülhamid tarafından cezaları müebbed hapse çevrildi. Daha sonra Taif'e sürgün edilip orada hapishaneye konuldular.

Aynı şekilde hal' fetvasını yazan Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi de her ne kadar aynı suçtan yargılanmadıysa da diğerleriyle birlikte Taif'de hapsedilmişti. Fakat bir müddet sonra Mithat ve Mahmut Celaleddin Paşalar hapishane görevlileri tarafından boğularak öldürüldüler. Bu hadise başlangıcı, gelişmesi ve sonucu itibariyle Sultan II. Abdülhamid dönemiyle ilgili olarak hâlâ tartışılmakta olan bir hadisedir.

Sultan II. Abdülhamid böylece hakimiyetini tamamen sağladıktan sonra içte huzur ve istikrarı temin etmek, dışta müdahaleleri önlemek için bir dizi tedbirlere başvurdu. Dış borçlar Avrupalı ülkeler tarafından mütemadiyen bir baskı unsuru olarak kullanılmaktaydı. Öncelikle bundan kurtulmak gayesiyle 1881'de alacaklılarla Muharrem Kararnamesi adı verilen bir antlaşma imzalandı ve borçların tasfiyesi için Duyun-ı Umumiye (Borçlar İdaresi) kuruldu. Devletin resmi gelirlerinin bir kısmı borçların ödenmesine ayrıldığı gibi bazı yer üstü ve yer altı kaynaklarının işletilmeleri de yabancı şirketlere ile bankalara verildi. Zaman içerisinde çok geniş imtiyazlar elde eden Duyun-ı Umumiye, konumu etkisi ve devlet içindeki ağırlığı ile bazen Devletin maliyesinin de önüne geçti. Bunlara mukabil borçların temizlenmesinde ciddi adımlar atılmış, belli bir hafifleme sağlanabilmişti.

Sultan II. Abdülhamid tabiat itibariyle seleflerinin aksine malî hususlarda dikkatli bir yapıya sahip olduğu ve israftan hoşlanmadığı için tasarruf girişimlerinde belli ölçüde başarı sağlanabilmiştir. Bununla birlikte malî sıkıntı daima kendisini hissettirmiş özellikle maaşların zamanında ve tam ödenmesinde güçlüklerle karşılaşıldığı olmuştur.

Dış siyasette Doksanüç Harbi akabinde devletin ve toplumun kendisini toparlayabilmesi için acil ve uzun süreli bir barışa mutlak ihtiyaç olduğuna inanan Padişah bunun için bir yandan diğer devletler arasındaki rekabet ve çıkar çatışmalarından faydalanmaya, diğer yandan da ortaya çıkan meseleleri mümkün olduğunca sulh yolu ile halletmeye gayret ederek sonuca ulaşmaya çalışmıştır.[17] Berlin Kongresi akabinde 1857 Paris Antlaşması kararlarının geçerliliğini kaybetmesiyle Osmanlı Devleti'nin önünde ya bir devletle müttefik olarak devam etmesi ya da tarafsızlık siyaseti gütmesi gibi iki yol kalmıştı. Ona göre birinci tercihte yaşanmış tecrübelerin ittifak taahhütlerine güvenilemeyeceğini ortaya koymuş olması bir tarafa eşit şartlar ve güçlerde gerçekleşmeyen bir ittifakın esasen güçlü müttefikin güdümüne girmek demek olacağı açıktı. Böyle bir durumun kabul edilmesi mümkün olmadığı gibi Osmanlı Devleti'nin böyle bir arayışı da söz konusu olamazdı.

Sultan II. Abdülhamid'in tarafsızlığı ise şartlar gerektirdiği zaman yakınlaşmaları kabul edebilen (mesela Almanya ile) bir anlayışta zorunlu bir tercih değil, Avrupalı devletlere duyulan güvensizliğin ışığında bilinçli bir tercihtir. Gaye birinci planda mümkün olduğunca savaşlardan uzakta kalmak sonra da mevcut toprakları muhafaza edebilmektir.

Mesela İngiltere ile olan Mısır meselesi bunun göstergelerinden biridir. İngiltere'nin Mısır üzerindeki emelleri daha eskiye dayanmakla birlikte en son Doksanüç Harbi sonrasında da bir ara Kıbrıs yerine Mısır'a yerleşmeyi düşünmüş fakat diğer devletlerin buna razı olmayacağı düşüncesiyle vazgeçmişti.[18] Bu sırada Mısır maliyesi de iflas etmiş büyük borçların altına girmiş vaziyette idi. İngiltere ve Fransa bu borçların tasfiyesi için bir komisyon kurmuşlar, komisyonun çalışmaları büyük tepki uyandırınca bundan tedirgin olan Hidiv İsmail Paşa komisyonun çalışmalarını kısıtladı. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa'nın baskısıyla İsmail Paşa'nın hidivlikten alındı, yerine oğlu Tevfik Paşa geçti. Sultan II. Abdülhamid'in bu durumu kabul etmesi muhtemel olan bir işgali önlemeye matuf idi. Ancak Tevfik Paşa ile birlikte İngiliz ve Fransız etkinliği tekrar başlayınca açığa alınan birçok memur ve subay kendi aralarında teşkilatlanarak Vataniler hareketini başlattılar. Vatanilerin

16 Özellikle Cevdet Paşa'nın derin bilgi ve tecrübesi ile Padişah üzerinde çok tesirli olduğu muhakkaktır. Mesela bk-Sultan II. Abdulhamid'in 'Pan-İslam' Siyasetine Cevdet Paşa'nın Tesiri, TDV Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumuna Sunulan Tebliğ 10-11 Haziran 1995. (yay. Ankara 1997).

17 Padişah'a göre mevcut şartlarda Avrupa devletlerine karşı izlenebilecek en iyi politika tarafsızlık idi. YEE, 9-1820-72; 8-2609-77-3; 9-2727-72-4, BOA; A. Çetin-R. Yıldız, Sultan II. Abdülhamid Han, Devlet ve Memleket Görüşlerim, İstanbul 1976, s. 31-39; 47-55; 56-61.

18 FO, 78/4341; 195/2363, Annual Report for Turkey, Public Record Office (PRO), YEE, 81063-77-3; 9-2612-72-4, BOA.

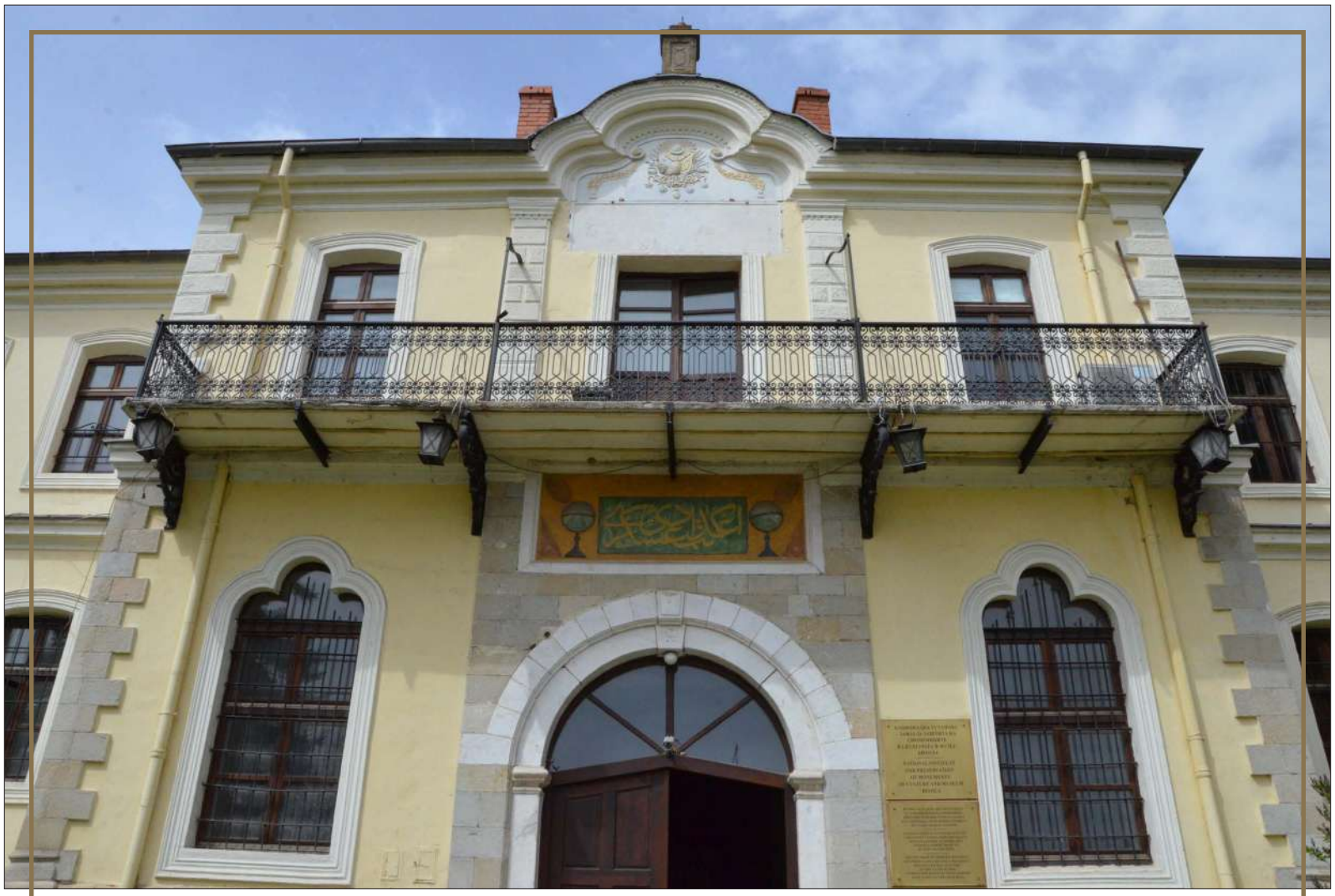

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN MANASTIR'DA İNŞA ETTİRDİĞİ,
MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN DA EĞİTİM ALDIĞI ASKERÎ İDÂDÎ, KUZEY MAKEDONYA

reisi konumundaki Arabî Paşa da Harbiye nazırı oldu. Gelişmelerden rahatsız olan İngiltere ve Fransa yine baskılara başlayınca Sultan II. Abdülhamid Mısır'ın işgalini önlemek adına meseleyi çözmek için bir temsilci gönderdi, fakat bu sırada İskenderiye'de Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında çıkan bir kavgada çoğu Hıristiyanlardan oluşan kırk kadar insanın ölmesi durumu bir anda gerginleştirdi. İngiliz ve Fransızlar bu hadiselerden Vatanileri sorumlu tutarak Babıâli'nin Mısır'a asker gönderip Vatanileri tasfiye etmesini talep ettiler. Böyle bir adımın kardeş kavgasına sebep olacağı yönünde istihbarat alan II. Abdülhamid asker göndermekte isteksiz davrandı. Bunu bahane eden İngiltere ve Fransa 15 Temmuz'da İskenderiye'yi topa tutarak "Babıâli adına barış ve istikrarı temin" gerekçesiyle Mısır'ı işgal etti. İngiliz teminatlarına göre bu işgal geçici idi ve durumun müsait olduğu en kısa zamanda sona erecekti. Vatani kuvvetleri mağlup edilerek dağıtıldı, sorumlular tutuklandı ve Arabi Paşa da Seylan'a sürgün edildi.

Şüphesiz Sultan II. Abdülhamid bu oldu bittiyi kabullenmeye yanaşmadığı gibi Mısır üzerindeki haklarından da vazgeçmek istememiştir. Fakat Osmanlı Devleti İngilizleri Mısır'dan çıkartabilecek güce sahip olmadığı için bu fiili duruma karşı çaresiz kalmıştır. Padişah'ın, Mısır'a asker göndermemekle İngilizlerin işini kolaylaştırdığı ileri sürülmüşse de Mısır'a gelecek Osmanlı askerlerine Vatani kuvvetlerinin ellerinde Kur'an-ı Kerim'le karşı koyacakları istihbaratının alınmasının bu kararda etkili olduğu kaydedilir.

Sultan II. Abdülhamid'in Berlin Kongresi'nden hemen sonra uğraşması gereken meselelerden bir diğeri de Doksanüç Harbi'yle Balkanlar'da ortaya çıkan yeni sınır düzenlemelerinin halk üzerinde kargaşalara sebep olmasıyla ortaya çıkan bunalımdır. Nitekim

Berlin'de Osmanlı idaresinde bırakılan Doğu Rumeli Bölgesinde Bulgarların Osmanlı valisini kovarak bölgeyi ilhak ettiklerini ilan etmeleri başka bir gerginlik kaynağı oldu (Eylül 1885). Balkanlar'da yeni (bağımsız veya otonom) devletlerin kurulmasıyla bunlar üzerinde nüfuz mücadelesine giren İngiltere ve Rusya Osmanlı idaresinde kalan Doğu Rumeli bölgesine yönelik planlarında Babıâli üzerinden rekabete başlamışlardı. Bu iki kuvvetin baskılarına maruz kalan Sultan II. Abdülhamid bölgede askerî bir çözümün yeni meseleler doğuracağı endişesiyle haklarını diplomasiyle korumaya yönelmiştir. Bu sırada bozulmaya yüz tutan Balkan dengesi yüzünden Bulgaristan ile Sırbistan arasında savaş çıktı. Savaşın Bulgarların galibiyetiyle sonuçlanmasından sonra Babıâli ile varılan bir antlaşmayla Doğu Rumeli'de halkı Müslüman olan yerler doğrudan Osmanlı idaresinde kalırken geri kalan bölgeler Bulgaristan Prensliği'ne verildi (Nisan 1886). Sultan II. Abdülhamid yine özellikle Bulgaristan ile Sırbistan arasındaki savaş sırasında bölgeye asker göndererek kazançlı çıkmak fırsatı varken bunu yapmadığı için eleştirilmiştir. Ona göre ise, büyük devletlerin çıkar mücadelesinin merkezinde bulunan bir bölgeye asker göndermek savaşa katılmak demekti ki Osmanlı Devleti bunu göze alabilecek durumda değildi.

Bu sıralarda Yunanistan da Makedonya'yı ilhak etmek için hazırlıklara başlamıştı. Babıâli buna karşı tedbirler düşünürken Avrupa devletleri de böyle bir hareketin Balkanlar'ı tamamen karıştıracağı düşüncesiyle Yunanistan'a karşı çıkmalarına rağmen yunanlılar Osmanlı topraklarına girdi. Osmanlı kuvvetleri tarafından geri püskürtüldüyse de Yunanlılar bu defa Girit'te isyan hazırlıkları başlattı. Nihayet 1896'da Girit'te isyan patlak verince Avrupa devletleri muhtemel bir Osmanlı Yunan savaşını önlemek gerekçesiyle Girit'e özerklik tanınmasını istediler. Ancak Yunanistan Girit'e asker çıkardı ve adayı ilhak ettiğini ilan etti. Bunun üzerine Avrupalılar Yunanistan'dan adayı boşaltmasını talep ettiler, fakat Yunanistan dikkatleri başka yöne çekmek için Teselya ve Makedonya'daki Osmanlı mevzilerine de saldırılara başladı. Meseleyi savaş olmadan çözmeye çalışan Osmanlı Hükûmeti bu durumda 17 Nisan 1897'de Yunanistan'a savaş ilan etti. Avrupa devletleri ise kendi kararlarını dinlemeyen Yunanistan'a duydukları kızgınlık sebebiyle tarafsız kalacaklarını belirttiler. Ancak savaş tahminlerin aksine kısa sürede Osmanlı ordularının kesin zaferiyle sonuçlanıp Atina yolları açılınca aynı devletler duruma müdahale edip Osmanlı Devleti'nden ilerlemesini durdurmasını istediler. Böylece 20 Mayıs 1897'de ateşkes ilan edildi. Avrupalı devletlerin baskısıyla 13 Kasım'da imzalanan antlaşmaya göre Osmanlı Devleti ordularının zaferinin karşılığını alamıyor, savaştan önceki durum aynen muhafaza ediliyordu.

Yunan savaşı ve sonuçları Sultan II. Abdülhamid için birçok açından ders verici oldu. Her şeyden önce büyük devletlerin tutumu açıkça bir daha göstermiştir ki, eğer gelişmeler aynı zamanda Avrupa'nın da çıkarlarına uygun düşmezse Osmanlı Devleti haklı olduğu bir meselede dahi karşılığını alamayacak, sadece kaybettikleriyle kalacaktır. Bununla birlikte Yunanlılara karşı kazanılan askerî başarı manevi açıdan hem Osmanlılar hem de bütün İslam âlemi için önemli olmuş ve hemen her yerde coşkuyla kutlanmıştır. Küçük çaplı da olsa bu galibiyet son yarım yüzyıl içerisinde Müslümanların Hıristiyanlara karşı kazandığı tek galibiyettir. Bu yüzden bütün İslam âlemine bir ümit ışığı gibi gelmiş bu arada da Sultan II. Abdülhamid'in şöhretinin yayılmasına ve onun muzaffer bir halife olarak selamlanmasına vesile olmuştur.[19]

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Sultan II. Abdülhamid'i en çok uğraştıran meselelerden birisi de Anadolu Islahatı ve Ermeni meselesidir. Osmanlı tebaası olan Hıristiyan milletler, yüzyılın başından itibaren gelişen ayrılıkçı düşünceler ve Avrupa devletlerinin sağladığı destekler sayesinde birer birer Osmanlı Devleti'nden kopuyorlardı. En son Doksanüç Harbi'nde fiilen Bulgaristan da ayrılınca geriye bir bakıma Ermeniler kalmıştı. Ermenilerin Anadolu'da yoğun olarak yaşadıkları bölgeler Batılıların çıkar kavgasında öncelikli olmadığı için onlara yönelik çalışmalar diğerlerine nazaran oldukça geç başlamıştır denilebilir.

1856 Islahat Fermanı ile Hıristiyanların dini hakları ve mezhep değiştirebilme serbestliği konusunda özellikle, İngiltere ve Fransa kendilerine imtiyazlar elde edince Osmanlı topraklarındaki misyoner faaliyetlerinde gözle görülür bir canlılık başlamış, [20] bunlara Amerikan Protestan kiliseleri de dâhil olunca Ermeniler üzerine hesaplar gündeme gelmişti. Doğuda açılan çok sayıdaki misyoner okulları hem Ermeniler arasında Protestanlaştırma çalışmaları yapıyor hem de onlara ayrılıkçı fikirler aşılıyordu. Ancak Ermeniler için en önemli başlangıç sayılabilecek gelişme Doksanüç Harbi sırasında ve akabinde Rusların onlara yönelik planlarıdır. Nitekim Rusya Yeşilköy Antlaşması'na, Osmanlı Devleti'nin Ermenilerle ilgili ıslahat yapmayı kabul ettiği şeklinde bir maddeyi koydurtmuş bu suretle Ermenilerin hamisi olduğunu göstererek müdahale için zemin hazırlamak istemiştir. Ancak İngiltere de Rusya'dan geri kalmadığını göstermek için aynı ıslahat maddelerinin Berlin Kongresi'nde kabul edilmesinde ısrarlı olmuştur.

19 Osmanlı basını bu vesileyle dünyanın muhtelif yerlerinden gelen tebrik telgraflarını yayımlamıştır. Mesela bk. Malumat 5 Haziran 1897.

20 A. Özcan, Ş. T. Buzpınar "Tanzimat, Islahat ve Misyonerlik, Church Missionary Society İstanbul'da", İstanbul Araştırmaları Dergisi, c. I. Bahar 1997.

SULTAN II. ABDÜLHAMİD TARAFINDAN ÜSKÜP'TE İNŞA ETTİRİLEN
TELGRAFHÂNE BİNASININ KİTABESİ

Böylece Berlin Kongresi'nden sonra bu devletlerin desteğiyle Ermeniler arasında ihtilalci hareketler canlandı ve Hınçak (1887) ile Taşnak (1890) cemiyetleri kuruldu. Bu cemiyetlerinin hedefi bir yandan Müslüman halka saldırılar düzenleyip onları tahrik etmek, diğer yandan da bizzat Ermenileri taciz ederek iki halkı birbirilerine düşürmek ardından da tıpkı Bulgaristan olaylarında olduğu gibi Avrupa'yı ayağa kaldırmaktı. Nitekim 1890-1895 arasında Ermeniler birbiri ardına Musa Bey Olayı, Erzurum Olayı, Kumkapı gösterisi, Merzifon, Tokat ve Yozgat olayları, Sasun İsyanlarını çıkardılar. Gelişmeler Ermeni cemiyetlerinin beklentileri doğrultusunda gerçekleşiyordu. Avrupa kamuoyu Osmanlı Devleti ve Türkler aleyhine dönmüştü. Babıâli Avrupa devletlerinin baskısıyla bir ıslahat programını kabul etmek zorunda kaldı (Ekim 1895). Sultan II. Abdülhamid gerçekten de bir takım yeni düzenlemelerin yapılmasındaki zarureti teslim etmekle beraber, ona göre ilan etmek zorunda kalınan "mevadd-ı muzırra" hemen tatbikine başlanılacak tedbirler değil, baskıları geçiştirmeye yönelik bir adım gibi olmalıdır. Zira Padişah bu gelişmelerin arkasında yatan emellerin Anadolu'da önce muhtar sonra da bağımsız bir Ermenistan olduğunu düşünüyor, dolayısıyla nihai noktada "Muhtariyete götürecek bir ıslahatı kabul etmektense ölmeyi tercih ederim" diyordu.[21]

Ermeni olayları Sultan II. Abdülhamid'i hakikaten çok tedirgin etmişti. Her ne kadar bölgedeki aşiretlerden oluşturulan Hamidiye Alayları asayiş ve devlet hâkimiyetini tesis etmede başarılı olduysa da bu nihai bir çözüm değildi. O yüzden bir taraftan İngiltere,

21 Geniş bilgi için bkz. C. Küçük, Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı, İstanbul 1984, s. 112.

Fransa ve Rusya'nın bu konudaki baskılarını diplomasi ile geçiştirmek istiyor, diğer taraftan da nihai bir çıkış yolu arıyordu. Ancak Ermeni olayları dinmemiş, mesela 26 Haziran 1896'da Van'da ayaklanma çıkarmışlar arkasından 26 Ağustos 1896'da İstanbul'da Osmanlı Bankası bir grup Ermeni Komitacısı tarafından basılmış ve görevlilerin bir kısmı rehin alınmış bir kısmı da öldürülmüştü. Banka baskının duyulmasıyla olaylar sokaklara da sıçradı ve Ermeniler ile Müslümanlar arasında yer yer çatışmalar oldu. Bunun üzerine hükûmet bankadaki yirmi kadar eylemciyi tutuklamak istedi fakat Avrupa devletlerinin araya girmesiyle bunlar tutuklanmayıp sınır dışına çıkarıldılar[22].

Ermeni meselesi ile ilgili propagandalar Avrupa'da Osmanlı Devleti için "imaj" bakımından silinmesi güç izler bırakmış, dönemin gelişmiş iletişim vasıtalarının yardımıyla hem Türkler hem de Padişahın bizzat kendisi son derece cani atıflarla zikredilmişlerdir.

Sultan II. Abdülhamid için bir kısım çevrelerde kullanıla gelen "Kızıl Sultan" nitelemesi de esasen o günlerin bakiyesidir.[23] Ermeni meselesi Avrupalı devletlerce üzerinde bir türlü anlaşılamayan Osmanlı'nın paylaşımı hesaplarının değişen güç dengeleri içerisinde yeniden gündeme gelmesinin de bahanesi olmuştur. Özellikle İngiltere'nin Ermeni reformları hususunda diğer devletleri Osmanlı Devleti aleyhine yaptırımlara sevk etmeye çalışması ve güç kullanmakla tehdit etmesi artık İngiltere'nin öncelikle Rusya ile bu gayeye yönelik bir ittifak arayışı içerisinde olduğunu göstermektedir.

XX. Yüzyıl bu arayışların yoğun olarak tartışıldığı bir başka bunalım olan Makedonya olaylarıyla başlamıştır. Kosova, Selanik ve Manastır vilayetlerini içine Makedonya, Doksanüç Harbi'nden sonra Osmanlı'nın elinde kalabilen Balkanlar'daki son toprak parçalarından birisiydi. Şüphesiz bunun en önemli sebebi bazı bölgelerdeki Müslüman ve Türk nüfusunun çoğunlukta olmasıydı. Ancak Doksanüç Harbi'nden sonra Makedonya'da yaşayan unsurlarla etnik bağı olan Balkanlar'daki diğer devletler bir takım dini, milli, tarihi ve coğrafi hak iddialarla fırsat kollamaya başlamışlardı. Yaşanılan huzursuzluklar giderek yoğunlaşınca Avrupa devletleri de işe karışıp Babıâli'den ıslahat uygulamalarını derhal gerçekleştirmesini istediler. 1902 ve 1903'te Bulgarlar aylarca süren iki isyan çıkardılar. Bunun üzerine Osmanlı idaresi birtakım tedbirlerin lüzumuna inanarak bazı ıslahat hükümlerini yürürlüğe koyduysa da ne Avrupa devletlerini tatmin edebildi ne de Makedonya'daki huzursuzlukları önleyebildi.[24] 1903 sonlarına gelindiğinde neredeyse Balkan savaşı çıkacakmış gibi bir hava vardı. Müdahale eden Avrupa devletleri 1904 Ekim'inde aralarında anlaştıkları çoğunlukla Hıristiyan halkların isteklerini havi bir ıslahat planını Babıâli'ye kabul ettirdiler.

Durumu fiilen kontrol eden büyük devletler 1905'ten itibaren ıslahat hükümlerini malî alanlara da teşmil ederek bölgenin malî idaresinin Osmanlı Bankası'na devrini talep ettiler. Babıâli buna direnmek isteyince Almanya dışındaki Avrupa devletleri bir donanma göndererek Midilli ve Limni adalarını işgal edip, gümrük ve posta merkezine el koydular. Babıâli çaresiz boyun eğmek zorunda kaldı (2 Aralık 1905).

Diğer taraftan Makedonya'daki belirsizlik ortamında daha rahat hareket etme fırsatı bulan Genç Türkler de faaliyetlerini burada yoğunlaştırmışlar, bölgedeki çetelere karşı mücadele içinde bilenen ve Devletin maruz kaldığı onur kırıcı muamelelerin ıstırabını duyan genç Osmanlı subaylarını kolaylıkla etkilemek imkânı elde etmişlerdi. Nitekim bu genç subaylar birkaç sene sonra Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanında hayati bir rol oynadılar.

Sultan II. Abdülhamid için Osmanlı tarihinin belki de en buhranlı dönemlerinden birinde hüküm sürmüş, sadece dış siyaset ve devletlerarası ilişkiler nokta-i nazarından bile saltanatının sonuna kadar rahat bir nefes alamamıştır denilebilir. Hep ifade ettiği şey Devletin en önemli ihtiyacının savaşlardan, gerginliklerden uzak uzun bir sulh devri olduğu ve yeniden toparlanıp ayağa kalkmak için bir nefes almaya ihtiyaç bulunduğudur. Bunu sağlayabilmek onun temel siyaseti olmuş, büyük boyutlu denilebilecek bir savaşa girişilmemiştir. Bununla beraber Osmanlı Devleti gerginliklerden uzak kalamamış ve tabiatıyla çok ihtiyacı olan rahat nefesi alamamıştır. Devletin mevcut sınırlarında varlığının devam ettirebilmesinin kendi güç ve dinamiklerinin yanı sıra başka devletlerin arasındaki rekabet ve anlaşmazlıklara da bağlı olduğunun görülmesi Sultan II. Abdülhamid'in zihninde hep yer etmiştir. Bu bakından ilgili devletlerin Osmanlı üzerindeki hesaplarında anlaşabilmeleri ihtimali daima bir tedirginlik sebebi olmuştur. Dolayısıyla onun dış siyasetteki en önemli uğraşısı bu ihtimali önlemeye çalışmak, devletlerarası anlaşmazlıklardan istifade ile her devlete karşı farklı siyaset izlemek şeklinde özetlenebilir. Bu cümleden, II. Abdülhamid'in Avrupa devletlerine yaklaşımı daima bir şüphe, güvensizlik ve tereddüt ihtiva etmektedir. En tehlikeli devlet olan İngiltere'nin "maksad-ı aslisi tevsi-i daire-i ticaret olup... Devlet-i Aliyye'ye za-

22 İngilizler bir taraftan da Padişah'a Ermenilerin ihtilal hazırlığı içerisinde olduğunu söylüyordu. bkz. Y. A. Hus, 358-02, BOA.

23 Bu dönemdeki Avrupa kamuoyu için bk. W. L. Langer, The Diplomacy of Emperialism 1890-1902, N. York 1969.

24 Y. Hamza, "II. Abdülhamid ve Makedonya 1876-1909", Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli II, İstanbul 2000.

hiren gösterdiği asar-i dosti ve muhaleset dahi maksad-ı aslisine hizmet içindir."[25] "Amal ve makasıdına mümanaat eylediğini gördüğü gün ref'i nihab-ı garazkârı ederek alenen ibraz-ı husumete" başlar.[26] Sultan II. Abdülhamid hilafet konusunda da İngilizlerin tutumundan şikâyetçidir. Hiçbir şekilde İngiltere'nin vaatlerine güvenilemeyeceğinden emin olan Padişah Mısır'ın işgal edilmesindeki hedeflerden birisinin kendisinin "Hilafet otoritesinin İslam dünyasında zaafa uğratılması ve daha sonra da Hilafetin İngilizlerin kontrolünde Cidde veya Kahire'ye nakli" olduğunu düşünür.[27]

İngiltere'ye kıyasla Rusya'dan her zaman daha az çekinir olmuştur. Zira her ne kadar iki devletin dost olabilmesi için birçok tarihi ve coğrafi sebepler var olmakla birlikte Rusya açık bir düşmandır ve siyaseti her zaman bellidir. Pan-Slavizmle Balkanlar'ı kontrol altına almak ve boğazlar yoluyla açık denizlere inmek olarak ifade edilebilecek bu siyaset Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmesiyle yakından ilgilidir. Bu durumda Rusya'ya karşı başka devletlerle iş birliğine ihtiyaç vardır. Fakat böylesine hayati bir hususta II. Abdülhamid artık İngiltere ve Fransa'ya güvenilemeyeceği kanaatindedir. Bu sırada Avrupa'da Almanya'nın da güçlü bir devlet olarak ortaya çıkması II. Abdülhamid için bir alternatif ihtimalini gündeme getirmiştir. Üstelik Almanya'nın Müslüman ülkelere yönelik sömürgeci bir yayılma içinde olmaması veya bunun için çok geç kalmış olması Almanya-Osmanlı ilişkileri için olumlu bir durumdu. Böylece iki devlet arasında önce ticarî ve kültürel alanlarda bir yakınlaşma başladı. Daha sonra Alman imparatorunun Osmanlı ülkesini iki defa ziyaret etmesi ve "Müslümanların halifesi olan Osmanlı padişahı ile dost olduğunu, daima dost kalacağını" ilan etmesi iki devlet arasında siyasî birliktelik işaretlerini veriyordu. Buna uygun olarak Almanların taahhütleriyle İstanbul'u Anadolu'nun ve Arabistan'ın büyük şehirlerine bağlayacak ünlü Bağdat Demiryolu projesi başlatıldı. Osmanlı-Alman ilişkilerindeki bu gözle görülür gelişme ile stratejik önemi çok büyük olan demiryolunun Almanlara verilmesi bu iş için istekli olan

II.ABDÜLHAMİD HAN İLE ALMAN İMPARATORU II. WILHELM

diğer Avrupa devletlerini telaşlandırmaktan geri kalmadı. Rusya, İngiltere ve Fransa çeşitli vesilelerle tepkilerini açıkça belirttiler, hatta Rusya buna mukabil Karadeniz Demiryolu imtiyazını elde etti. Sultan II. Abdülhamid Almanya ile ilişkilerinden kendisinin hakkında çokça söz edilen "Pan-İslamizm"ya da "İttihad-ı İslam" siyasetinde de yararlanmıştır.[28]

25 YEE, 9-1820-72-4 BOA.

26 YEE, 8-2609-77-3 BOA, II Abdülhamid aynı yerde 93 Harbi'ne İngiltere'nin sebebiyet verdiğini de söylemektedir.

27 YEE, 9-2638-72-4, BOA II. Abdülhamid'e göre İngiltere'nin artık "Devlet-i Aliyye'yi neuzubillahi teala tavaif-i müluk şekline koymaya sa'y eylemekte olduğu bedihidir." Hilafeti Araplara nakletmekle de bu kurumu "kendi maiyyetinde bir alan ittihaz ederekten cümle müminini istediği gibi tasarruf etmektir". İngiltere'de bu dönemde zaman zaman gerginleşen Osmanlı ilişkilerinde hilafetin dünya müslümanlarını kendileri aleyhine harekete geçirme ihtimaline karşı alternatif politikalar üzerinde çalışıldığı bir gerçekti. Bunlar arasında en çok tartışılan da hilafetin Araplara intikali projeleri idi. Geniş bilgi ve tartışmalar için bkz A. Özcan "İngiltere'de Hilafet Tartışmaları 1873-1909", İslam Araştırmaları Dergisi, II, İstanbul 1998, s. 49-71.

28 Konu ile ilgili genel olarak bkz. İ. Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, İstanbul 1983.

Sultan II. Abdülhamid'in 'İttihad-ı İslam'[29] anlayışı ve siyaseti ile ilgili burada ifade edilebilecek tespit, Padişahın İslam alemindeki bu imkânı uluslararası denge siyasetinde zaman zaman gündeme getirerek koz olarak kullanmış olmasıdır. Söz konusu imkân da inananların birliğini vazeden İslam'ın kendi mesajının yanı sıra tarihi şartlar da belirleyici olmuştur. Şöyle ki, Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıktığı dönem sömürgeciliğin İslam âlemi üzerine (Osmanlı toprakları dışında) hegemonyasını büyük oranda gerçekleştirdiği ve buna karşı Müslüman toplulukların belirli bir şaşkınlıktan sonra direniş ve kurtuluş yollarını aramaya başladıkları zamandır. Bu aşamada öncelikle diğer Müslümanlara karşı sorumluklar taşıdığına inanılan Hilafet kurumunu elinde bulunduran ve aynı zamanda tarihi telakkilerle İslam âleminin gururu olmuş Osmanlı Devleti bütün Müslümanlar için en azından gerektiğinde başvurulacak, sığınılacak bir merci konumundadır. Sultan II. Abdülhamid Müslümanların tesellisi olan ve hayalini süsleyen bu konumunu bir taraftan çeşitli tedbirlerle güçlendirmeye çalışmış diğer taraftan da Avrupa devletleri ile ilişkilerinde değerlendirmeye çalışmıştır. Kendi tebaasından olan Müslümanlarla ilişkilerine gelince, Sultan II. Abdülhamid'in yaklaşım ve beklentilerini kısaca şöyle ifade edebiliriz. Osmanlı Devleti yeryüzündeki bütün Müslümanların ümididir. O halde Müslümanların ve öncelikle Osmanlı tebaasından olan Müslümanların en önemli sorumluluğu bu Devleti korumak, hilafet ve saltanata sadakatle bağlı olmak ve mesele çıkarmamaktır.[30] Bunun aksi din ve devlet düşmanlarına yardımcı olmaktır ki, böyle bir şeyin İslam'da yeri yoktur. Burada belirleyici unsur İslam'dır, dindir. Zira II. Abdülhamid'in tahta çıktığı olağanüstü şartlarda Tanzimat'ın yerleştirmeye çalıştığı birlik anlayışının, Osmanlıcılığın, maksada hizmet etmediği anlaşılmış, akamet ile sonuçlanan meclis ve meşrutiyet tecrübeleri tebaanın devlete ve saltanata karşı konumunu belirsiz bırakmış, akabinde gelen savaş felaketleri özellikle uzak mesafelerdeki Müslüman tebaanın devlet ve saltanata olan güven ve bağlılığını zedelemişti. Doksanüç Harbi'nden sonra Hıristiyan unsurların çoğunlukla imparatorluktan ayrılması, buna mukabil kaybedilen topraklardan gelen muhacirlerin de etkisiyle Müslüman nüfusunda görülen artış devletin tebaası arasında birlik için belirleyici unsurlar içerisinde en tabii olarak din gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

Bu cümleden hareketle Müslümanlara verilmek istenen mesaj "Allah'a, Peygamber'e ve sizden olan ulü'lemre itaat edin" 4/59 ayetini, benzer mânâlar ihtiva eden hadisleri ve diğer dini kaynakları iyi anlamaları ve mucibince amel etmeleridir. Bu sağlandığı takdirde birlik kendiliğinden gelecektir. Zira "Osmanlı sultanı İslam'ın halifesidir ve ona hizmet etmek bütün Müslümanlara hizmet" etmek demektir.[31] Bu durumda devlet ve saltanat meşruiyetini dinden almalıdır ki, Padişah İslam'ın kaynaklarında kendisine itaat emredilen "ulü'l-emr" konumunda değerlendirilebilsin. İşte Sultan II. Abdülhamid zamanında üzerinde hassasiyetle durulan hususlardan birisi de budur. Daha 1876'da Padişahın İslam'ın halifesi, din ve devletin koruyucusu olduğu Kanun-i Esasi'de ilan edilmiştir. Sonra da Devletin resmi evraklarında ve Padişaha ait unvanların kullanımında halife ve emirül-müminin gibi alemşümul dini keyfiyetler taşıyan unvanlar yaygınlaşmıştır. Benzer hususlara basın ve yayın faaliyetlerinde de yer verilmiş gerek gazete makalelerinde gerekse müstakil olarak yayımlanan risale ve kitaplarda birlik, beraberlik, halifeye itaat ve devlete sadakat gibi konular sık sık işlenmiştir. Aynı şekilde onun tasavvufa olan ilgisi ve memleketin muhtelif bölgelerindeki Tarikat şeyhleri ile olan yakın irtibatı geniş halk kitlelerinin Padişah'a ve devlete karşı olumlu tavır takınmalarında etkili olmuştur.[32]

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde sosyal hayatta gözle görülür derecede bir "dinileşme" farkedilir. Din devletin en önemli temel taşıdır. Zira bizzat Padişaha göre, devletin bekası "dört şeye münhasırdır: Birincisi dinimiz olan Din-i İslam'ın muhafazası, İkincisi: Hanedan-ı Saltanat-ı Seniyye'nin bekası, Üçüncüsü: Haremeyn-i Şerifeyn'nin vikaye ve muhafazası, Dördüncüsü; Payitahtımızın İstanbul kalması".[33] O halde "Devlet-i Aliyye'nin medar-ı bekası din-i mübin-i İslamiyet olmakla icabına ittiba" ve "ahali-i İslamiyyenin Şeriat-i Muhammediye'nin kaffe-i ahkam-ı celilesine riayet-i kamilesi" mutlaka gereklidir. O halde devlet bir taraftan dini hayatı çeşitli müesseselerle teşvik ederken halk da diğer taraftan dinini öğrenmeli ve tatbik etmeye çalışmalıdır. Bu anlamda yapılan sosyal ve hukukî düzenlemelerle genel ahlaka ve İslam dinine uymayan davranış ve faaliyetlere engellemeler getirilmiştir. Devleti temsil etme konumunda olan kişiler devletle halkın yakınlaşmasında veya uzaklaşmasında çok önemli oldukları için resmi

29 Geniş bir değerlendirme için bk. A. Özcan, "İttihadı İslam", TDV İslam Ansiklopedisi, c. XXIII, s. 470-475.

30 YEE, 9-2008-72-4; YEE, 11-1763-130-5, BOA.

31 YEE, 9-2610-72-4, BOA.

32 İngiliz Elçisi Layard'ın şu ifadeleri bu durumun açık bir teyididir: "Sultan halifelik sıfatı hakkında gösterdiği hassasiyeti başka hiç bir meselede göstermemektedir. Halife unvanına yönelik herhangi bir tenkide son derece alındığı gibi, onun en büyük gayelerinden birisi de bu unvanını muhafaza etmektir. Zira hilafet onun birçok dâhili ve harici siyasetinin anahtarı konumundadır", Layard Papers, 38938/7, British Museum.

33 35 YEE, 9-2006-72-4, BOA.

görevliler özel hayatlarında farklı davransalar bile görevleri sırasında davranışlarına dikkat etmelidirler.

Sultan II. Abdülhamid'in İslam ve dinî hayat konusundaki hassasiyeti devletin eğitim politikasında da kendisini belli etmiştir. "Devletin istikbali Müslüman tebaaya bağlıdır. Fakat Tanzimat'tan beri bu kesim gayri Müslimlere nazaran eğitim alanında çok geri kalmış ve kendisini yetiştirememiştir. Müslümanların bu durumu gayri Müslimlerden daha az zeki oldukları için değil kendilerine yeterli imkân ve fırsatlar tanınmadığı içindir".[34] Bu tespitten hareketle eğitimin yaygınlaştırılması ve niteliğinin arttırılması için yoğun gayretlerde bulunulmuş ilk ve orta dereceli eğitim düzeyinde (İptidai, Rüştiye, İdadî) birçok yeni okullar açılmıştır. Aynı şekilde meslek okulları ve yüksek okul sayısında ciddi bir artış söz konusudur. Sultan II. Abdülhamid'e göre, eğitim kurumları hem memleketin ilerlemesi için zaruridir hem de devletin ihtiyacı olan kadrolar buralardan yetişeceklerdir. O halde eğitimin gayelerinden birisi de eğitim kurumlarından dinini ve memleketini seven, saltanata ve hilafete bağlı nesiller yetiştirmektir. Eğer bu sağlanamazsa devletin istikbali çok karanlıktır, zira devletin kaderi eğitilmiş kişilerin elinde olacaktır. Böylece bu gayeye yönelik olarak okullardaki müfredatta yeni düzenlemelere gidilmiş dini ve ahlaki derslerin adet ve saatleri arttırılmıştır.

Dikkat edilirse burada anahtar kavramlar devlet ve millet sevgisi, saltanat ve hilafete bağlılıktır. Ancak bu noktada Sultan II. Abdülhamid bir çıkmazla karşılaşmıştır. İfade edilen bu kavramlar kişilerin siyasî duruşlarıyla doğrudan ilgilidir. Toplumun siyasî tavrında etkili olan kişiler (aydınlar) zaman zaman bu hususta Sultan II. Abdülhamid'le aynı düşünceyi paylaşmamışlardır. Bu da rejime muhalefet olgusunu gündeme getirmiştir. Rejime muhalif aydınlar ya Tanzimat kuşağı olarak kendilerine has 'Batıcılıklarıyla' II. Abdülhamid döneminin gelenekçi görünümünü tenkit etmişler, ya da bizzat onun zamanında açılan okullardan yetişmişler, fakat Batı düşüncesinden ve pozitivist akımlardan etkilenerek Padişahın yönetim tarzına ve zihniyetine cephe almışlardır. Bu arada çok cılız da olsa muhafazakâr (İslamcı) kesimden de yönetimin İslamiliği hakkında tenkitler olduğunu belirtmek gerekir. Padişaha muhalefeti sürdüren Tanzimat aydınları zaman içerisinde sürgünler veya "satın almalar" yoluyla etkisiz bırakılırken, ikinci gurup muhalefet ise gittikçe kuvvetlenmiş ve nihayet Padişahın sonunu hazırlamıştır.

İttihat ve Terakki veya Jön Türk Hareketi olarak da tanınan bu muhalefetin ilk nüvelerinin 1889'da beş askerî Tıbbiye talebesi tarafından oluşturulduğu söylenmekle birlikte, gerçek anlamda bir hareket olarak siyasî faaliyetlerine 1895'ten itibaren başladıkları bilinmektedir. Bu yıllarda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlardan büyük oranda Sultan II. Abdülhamid'i sorumlu tutan İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarları "Devleti kurtarmak" gayesiyle bir şeyler yapmanın lüzumunu savunuyorlar, bir taraftan aydınlar, bürokrasi ve askerler arasından taraftar bulmaya çalışıyorlarken diğer taraftan da yayımladıkları bildiriler ve dergilerle yönetimi suçluyorlardı. Bu arada 1896 ve 1897'de alelacele Padişahı tahtan indirmeyi hedefleyen iki girişim planladı, fakat bu girişimler açığa çıkartılarak

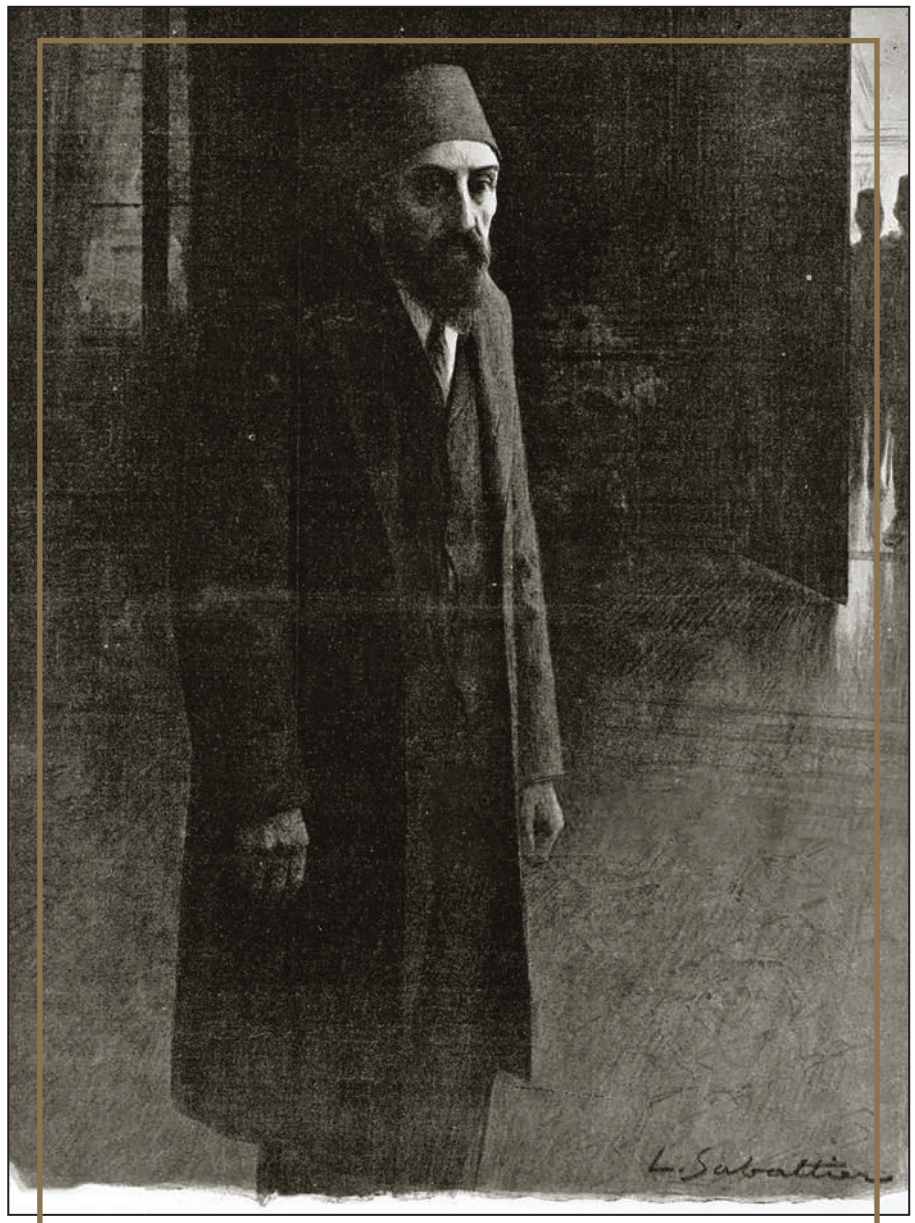

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN TAHTTAN İNDİRİLDİKTEN SONRA YAPILAN İLLÜSTRASYONU - LOUIS SABATTIER

34 Yıldız Evrakı arasında mekteplerin durumuna, ıslahına ve gayri Müslim mekteplerle mukayesesine dair çok sayıda vesika mevcuttur mesela bkz. YEE. 11-1419-120-5.

SULTAN II.ABDÜLHAMİD'İN KENDİ ELİYLE GÜL AĞACINDAN YAPTIĞI CUMBA KAFESİ, YILDIZ HAMİDİYE CAMİİ

önlendi. Bazı İttihatçılar ise Mısır ve Avrupa'ya kaçarak faaliyetlerini oralarda sürdürmeye başladı. Ancak gerek ülke içinde alınan sıkı tedbirler gerekse Avrupa'daki İttihat ve Terakki üyelerinin çeşitli vaatlerle ikna edilmeleri sonucu bu hareket iyice cılızlaştı.

1906'da yeniden canlanan hareket artık gayelerine ulaşmak için mutlaka ordunun desteğine ihtiyacı olduğu fikriyle askerler arasında yoğun bir faaliyete başladı ve özellikle Balkanlarda Bulgar ve Sırp çetecilerine karşı mücadele veren tepkili genç subayları kendi saflarına çekti. 1908'lere gelindiğinde ittihat ve Terakki artık Balkanlar'da kontrolü eline almış Meşrutiyet'in ilanı için İstanbul'a baskı yapmaya başlamıştı. Nihayet 3 Temmuz da Kolağası Niyazi Bey asker ve sivillerden oluşan yaklaşık 400 kişilik bir gurupla dağa çıktı ve bu yolda açıkça tavır koydu. Bu arada İstanbul'da devletin görevlileri kaçırılıyor veya vuruluyordu. Durumun vahametini gören Sultan II. Abdülhamid "bir kardeş kavgasını önlemek amacıyla" 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'i tekrar yürürlüğe koyduğunu ilan etti.

Meşrutiyetin ilanı memleketin birçok yerinde özellikle Balkanlar'da büyük bir coşkuyla kutlanmıştı. Sansürün kaldırılmasıyla serbest hale gelen matbuat kamuoyunu etkiliyor ve her tarafta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şubeleri açılıyordu. Artık "Devr-i İstibdad"ın bittiği ve hürriyetin hakim olduğu ilan ediliyordu.[35] Ancak çok kısa süren bu "Bayram havası"ndan sonra yaşanan gelişmeler yeni dönemin çok daha çetin geçeceğinin habercisi gibiydi. Zira Meşrutiyet'in ilanından henüz iki ay sonra 5 Ekim 1908'de Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i işgal, Bulgaristan ise tam bağımsızlığını ilan etti. Bir gün sonra da Yunanistan Girit'i ilhakını açıkladı. Yapılan ilk seçimlerde ortaya çıkan manzarada memleketin gidişatıyla ilgili endişeleri doğrular gibiydi. Meclisi oluşturan mebuslar arasında Türklerin sayısı azınlıkta kaldığı gibi gayrimüslim mebuslar birlikte hareket ediyorlar, hatta bazı Arap ve Arnavut mebuslar dahi farklı tavır sergiliyorlardı. Bunun yanı sıra İttihatçıların baskıcı yönetimleri, kulaktan kulağa dolaşan suikast haberleri, bir kısım subayların ordudan çıkartılması ve medrese talebelerinin askere alınması girişimleri toplumun huzursuzluğunu arttırıyordu. Bu şartlarda Kıbrıslı Derviş Vahdeti'nin kurduğu "İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti" etrafında oluşan muhalefet İttihatçıların Mason olduklarını, dinden uzaklaştıklarını, memleketin bir felakete doğru sürüklendiği ve bu kötü gidişatı önlemek bir şeyler yapılması gerektiği yolunda yoğun propagandalar yapıyorlardı. Cemiyetin sözcüsü durumundaki Volkan gazetesi, eski İttihatçılardan Mizancı Murad'ın çıkardığı *Mizan* gazetesi ve Mevlanzade Rıfat Bey'in mesul müdürlüğünü yaptığı Serbesti gazetesinin neşriyatıyla bu çeşit propagandalar geniş halk kitlelerine ulaştı. Nihayet 13 Nisan 1909'da tarihe Otuzbir Mart Vakası diye geçen ayaklanma başladı (Bu olay o zaman kullanılmakta olan Rumi takvime göre 31 Mart

35 II. Abdülhamid bu dönemde basında kendisi aleyhine çıkan neşriyatla ilgili olarak başkâtibine şöyle söylediği nakledilir: "Bu gazetelerin makam-ı saltanat ve hilafete bu kadar tecavüz etmelerine bakılır ise, fimabad ne padişahlığın ve ne de hilafetin ehemmiyeti kalmayacaktır. Zannedersem ben hatemü'lmüluk olacağım", İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, (Haz. F. R. Unat), Ankara 1985.

1325'de vuku bulduğu için bu isimle anılmıştır). İstanbul'da on günü aşkın süreyle kanlı olaylar yaşandı. Nihayet Selanik'ten gelen Hareket Ordusu'nun 23 Nisan gecesi İstanbul'a girmesiyle olaylar bastırıldı. Sultan II. Abdülhamid'in başından beri gelişmeleri büyük bir üzüntü ve endişe ile izlediği, kendisine bağlı olan Birinci Ordu'nun Hareket Ordusu'na karşı koyması şeklindeki teklifleri "bir Halife olarak Müslümanları birbirlerine kırdıramam" diyerek kabul etmediği nakledilir. Böylece Hareket Ordusu duruma hâkim olunca ilan edilen sıkıyönetimle İttihatçılar büyük bir sindirme faaliyetine giriştiler. Olaylarla ilgisi bulunduğu iddia edilen birçok kişi idam edildi. Bu hadiselerde doğrudan bir sorumluluğu olmadığı artık bilinen Sultan II. Abdülhamid de İttihatçıların hıncından kendisini kurtaramadı; sıra onun hal'ine gelmişti. Esasen İttihatçılar buna daha önce niyetlenmişler ve Hareket Ordusu İstanbul önlerine (Yeşilköy'e) geldiğinde Meclisin çoğunluğu ile burada yaptıkları gizli bir toplantıda Padişahın hal'ine karar vermişlerdi. Ancak şartlar henüz müsait olmadığı için bu kararı saklı tuttular. Nihayet 27 Nisan 1909'da toplam 274 üyenin katıldığı bir oturumda oybirliği ile "Otuzbir Mart olaylarına sebebiyet vermek, dini kitapları yasaklamak, yırtmak ve yakmak, devlet hazinesini israf etmek, halka zulmetmek gibi" suçlarla padişahın hal'ini caiz gören fetva tasdik edildi. Duruma itiraz eden bazı mebuslar baskıyla susturulduğu gibi isnad edilen suçların doğru olmadığı gerekçesiyle fetvayı imzalamaktan kaçınan ve bunun yerine Padişah'a tahttan feragat etme teklifinde bulunulmasını savunun Fetva Emini Hacı Nuri Efendi de zorla ikna edildi (Nuri Efendiyi ikna eden Mustafa Asım Efendi'nin bunun için şöyle söylediği ifade edilmektedir: "Bu fetvayı imzalamazsan Abdülhamid'in hal'i mümkün olmaz, saltanatta kalmasına da imkân yoktur. Hal' edemezlerse katl ederler. Sen de böylece ölümüne sebep olursun". Oylama o kadar hızlı gerçekleşmişti ki, Hacı Nuri Efendi'nin ısrarla üzerinde durduğu ve fetva metninde Padişah'a feragat teklifinin yapılmasının meclisin tercihine bırakılması hususu gündeme bile alınmamıştı.

Meclisin kararı bir heyet tarafından II. Abdülhamid'e okundu. II. Abdülhamid kararı dinledikten sonra uygun bulunursa Çırağan sarayında ikamet etmek istediğini bildirdi. Ancak Mahmut Şevket Paşa bunu kabul etmeyerek aynı günün akşamında ailesi ve maiyetinin bulunduğu kişilik topluluk birkaç valiz eşyasıyla trene bindirterek Selanik'e gönderdi.[36] Böylece Osmanlı tarihinde ilk defa bir

SULTAN II. ABDÜLHAMİD TARAFINDAN 1884 YILINDA İNŞA ETTİRİLEN GÜMÜLCİNE SAAT KULESİ - YUNANİSTAN

36 Yolculuğa başlarken Sultan II. Abdülhamid Yıldız sarayında bulunan ve kendisinin şahsi serveti olan nakit, altın ve gümüş paralar ile bazı değerli taşları beraberinde götürmeyip orada bırakmıştı. Fakat hanımı Naciye Sultan'a ait para ve mücevherlerinin bulunduğu bir çanta ise Sirkeci Garı'nda bir makbuz mukabilinde daha sonra verilmek edilmek üzere elinden alınmış, fakat bir daha iade edilmemiştir. Dönemin İtttihatçı kaynakları bu olayı saklayıp valiz kargaşalıkta kaybolmuştur diye yaza gelmekle birlikte, Osmanlı Arşivi'nde son çıkan belgeler bunun doğru olmadığı ve çantaya el konulduğu tevsik edilmektedir.

Padişah sürgüne gönderildi. Daha sonraları sık sık gündeme getirileceği gibi Meclisin kararını Padişah'a tebliğ eden heyette bir tek Türk mebusun dahi bulunmayışı ise bizzat II. Abdülhamid'i bile hayrete düşürecek bir başka gerçekti. Esasen Sultan II. Abdülhamid daha önce Hareket Ordusu Yeşilköy'e geldiğinde Meşrutiyet'i korumakta kararlı olduğunu, eğer milletçe istenmiyorsa tahtı kardeşine bırakabileceğini, fakat buna mukabil meclisin bir komisyon kurarak son olaylarda kendi dahlinin bulunup bulunmadığının araştırılmasını talep etmişti. Ancak bu teklif Ayan Reisi ve Sultan II. Abdülhamid'in yedi defa sadrazamı olmuş Sait Paşa tarafından, "eğer tebrie ederse (suçsuz olduğu anlaşılırsa) sonra bizim hal-ü mevkiimiz nice olur" gerekçesiyle reddedilmişti.

II. Abdülhamid bundan sonra Selanik'te Alatini Köşkü'nde sakin bir hayat yaşamaya başladı. Günlerini ibadet ve tefekkürün yanı sıra marangozluk ve demircilik gibi uğraşılarla geçiriyordu. Dış dünya ile irtibatı kısıtlı ve kendisine gazete-dergi gibi yayın organları ulaştırılmadığı için siyasî gelişmeleri de yakinen takip edemiyordu.[37] Balkan savaşları sırasında Selanik'in düşme tehlikesi baş gösterince arzusu hilafına 1 Kasım 1912'de İstanbul'a nakledildi ve Beylerbeyi Sarayı'nda yaşamaya başladı. Gelişmelerden haberdar olduğu zaman çok üzülmüş ve Balkan devletlerinin ittifakına göz yumulmasını siyaset bilmezlik olarak niteleyerek bölgedeki Osmanlı varlığının bu devletlerin aralarındaki ihtilafa dayandığını ifade etmiştir. Aynı şekilde Birinci Dünya Savaşı'na Almanya safında girmenin de büyük bir hata olduğunu belirten II. Abdülhamid savaşın sonlarında kendisinin tecrübelerinden faydalanmak isteyen Enver ve Talat Paşalara artık çok geç olduğunu ve bu savaşın daha başlangıçta kaybedildiğini ifade etmiştir. Bu sıralarda aradan geçen sıkıntı dolu on yılın neticesinde halkın ve aydınların Sultan II. Abdülhamid ve dönemine bakışları değişmişti. Nitekim 10 Şubat 1918'de vefat ettiği zaman devlet töreniyle kaldırılan cenazesinde bu değişiklik bütün duygusallığıyla dile getirilmiş ve tahassürle toprağa verilmiştir. Mezarı Divanyolu'ndaki II. Mahmut Türbesi'ndedir.

Sultan II. Abdülhamid ve dönemi Osmanlı tarihinin en fazla tartışılan ve hakkında en fazla söz söylenen, yazı yazılan konularındandır. Bu yüzden de ilgili literatür hem çok çeşitli hem de çoğu kere çelişkilidir. Bu farklılık ve çelişkilerde ideolojik ve şahsî hassasiyetlerden kaynaklanan önyargıların payı ile ilerleyen yıllardaki gelişmelerin tesiriyle geriye dönük tarih inşa etme gayretlerinin payı bir tarafa bırakılırsa göze çarpan bir diğer önemli faktör, dönemin, Osmanlı tarihi açısından çok hassas ve Sultan II. Abdülhamid'in de çok girift bir kişiliğe sahip olmasıdır. Her şeyi kontrol etmek isteyen ve bunda da titiz olan bir iradenin böylesine hassas bir dönemde otuz seneyi aşkın bir süre devlet mekanizmasının başında bulunması onu tabiatıyla çok yıpratmıştı. Günden güne çözülmeye sürüklenen bir imparatorluğu bir arada tutabilme gayret ve endişesi normal şartlarda farklı gelişmesi mümkün olan siyasî tecrübeyi katı bir merkeziyetçiliğe götürmüş, buna bir de bürokrasi ve üst düzey devlet ricaline (bazen gerekçeleri olsa da) güvensizlik eklenince ortaya mevcut durum çıkmıştır.

Diğer taraftan XIX. yüzyıl şartlarında Osmanlı Devleti gibi bir devletin bu kadar uzun bir süre padişahlığını yapabilmek tabiatıyla bir takım kişisel özelliklere de sahip olmayı gerektirirdi. Nitekim yakın irtibatta bulunanların şahitliklerine göre, Sultan II. Abdülhamid şüpheci ve vehimli olmasının yanı sıra cesur ve soğukkanlı bir yapıdaydı. Zekâsı keskin, hafızası ise çok kuvvetliydi. Çalışmayı sever ve devlet işlerini çok ciddiye alırdı. Onun bu özellikleri belki de en çarpıcı bir şekilde devrinde İstanbul'da Avrupa devletleri adına sefaret görevlerinde bulunmuş yabancıların hatıratlarında da nakledilmektedir.

Bütün bunların ışığında sonuç olarak şunlar ifade edilebilir: Zor zamanda ve zor şartlarda bulunulmasına rağmen, Devletin varlığını devam ettirebilmesi için son derece önemli görülen uzun süreli barış temin edilmiştir. Tanzimat'ın hedeflediği idari, bürokratik ve hukukî teşkilatlanmayla ilgili yeni arayışlara devam edilmiş, bürokrasinin işleyişini hızlandırmada ve resmî daireler arasındaki uyumu sağlamada ciddi adımlar atılmıştır. Büyük ölçüde Tanzimat'tan devralınan ağır mâlî şartlara rağmen iktisadi altyapıda da düzelmeler gerçekleştirilmiştir. Eğitimde ülkenin ihtiyaçlarına uygun yeni okullar açılmış bunların teknik imkân ve kabiliyetleri arttırılmaya çalışılmıştır. Ülkenin imar durumunda belirgin bir gelişme sağlanmış, Anadolu ve Arap vilayetlerinin birçok yerinde yeni resmî binalar inşa edilmiş, yollar, köprüler, demiryolu ve telgraf ağı yapımı ile ulaşım ve haberleşmede büyük bir mesafe kaydedilmiştir. Kısacası Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nin artık âtıl durumu gelmiş ihtiyar yapısına neşter vurulmaya devam edilen, birçok alanda "modern" bir devlet olmanın gerektirdiği alt yapının temellerinin atıldığı bir dönem olarak değerlendirilmelidir.

37 Yıldız Arşivinde bulunan evraklar II. Abdülhamid'in devr-i saltanatında Avrupa'da neşredilen yaklaşık 600 kadar günlük gazete ve derginin takip edildiğini işaret etmektedir. M. Göçmen, İsviçre'de Jön Türk Basını, İstanbul 1995, s. 89.

KAYNAKÇA

Yıldız Esas Evrakı, 8-2625-77-3; 9-1820-72; 8-2609-77-3; 9-2727-72-4; 9-1820-72-4; 8-2609-77-3; 9-2638-72-4; 9-2008-72-4; 11-1763-130-5; 9-2610-72-4; 9-2006-72-4; 11-1419-120-5, BOA.

Layard Papers, 38938/7, British Museum.

FO, 78/4341; 195/2363, Annual Report for Turkey, Public Record Office.

Tahsin Paşa, *Abdülhamid'in Yıldız Hatıraları*, İstanbul, 1931;

Ahmed Mithat, *Üss-i Inkılap*, İstanbul 1294-95;

Mahmut Celaleddin Paşa, *Mir'at-i Hakikat*, (nşr. İ. Miroğlu), İstanbul 1983;

Ali Haydar Mithat, *Mithat Paşa*, İstanbul 1325;

Sait Paşa, *Hatırat*, İstanbul 1328;

Kamil Paşa, *Hatırat*, Konstantiniyye 1329;

Abdurrahman Şeref, Ahmed Refik, *Sultan Abdülhamid-i Sani'ye Dair*, İstanbul 1337;

Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*, İstanbul 1909;

Ziya Şakir, *II. Sultan Hamid, Şahsiyeti ve Hususiyetleri*, İstanbul 1943;

O. Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1945;

I. Hakkı Uzunçarşılı, "II. Abdülhamid'in İngiliz Siyasetine Dair Muhtıraları", *İ. Ü. Tarih Dergisi*, 1954;

I. Hakkı Uzunçarşılı ,"II. Sultan Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar", *Belleten*, 44, 1946;

Y. Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği*, Ankara 1968;

Mithat Sertoğlu, "II. Abdülhamid'in Millete, Mebuslara, Askere En Son Hitabı ve Serveti Hakkında Yeni Belgeler", *Belgelerle Türk Tarihi dergisi,* 79-81, 1974;

A. Özcan, İ. Şahin, "II. Abdülhamid'in Hususi Mektup ve Telgrafları", *İ. Ü. Tarih Dergisi*, No. 34, 1984;

Sultan II. Abdülhamid Han, *Devlet ve Memleket Görüşlerim* (nşr. A. Çetin-R. Yıldız), İstanbul 1976;

Abdülhamid Han'ın Muhtıraları, (nşr. M. Hocaoğlu), İstanbul 1976;

İbnül Emin M. K. İnal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul, 1982;

İ. M. Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, İstarbul 1982;

İ. Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul 1983;

M. Kemal Öke, *Vambery'nin Gizli Raporlarında İkinci Abdülhamid ve Dönemi*, İstanbul 1983;

Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Hatıralar, İstanbul 1984;

Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İstanbul 1986;

E. Ziya. Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, Ankara 1986;

Orhan Koloğlu, *Abdülhamid Gerçeği*, İstanbul 1987;

A. Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasîyye*, (nşr. B. S. Baykal) Ankara 1987;

Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları, (nşr. M. K. Özgül) İstanbul 1991;

Cezmi Eraslan, *Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul 1992;

İ. Ü. Tarih Araştırma Merkezi, *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri, Bildiriler*, İstanbul 1994;

Aydın Talay, *Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid*, İstanbul 1991;

Sabuncuzade Luis Alberi, (Haz. M. Aydın), *Sultan II. Abdülhamid'in Hal Tercümesi*, İstanbul 1997;

Metin Hülagu (ed), *Devr-i Hamid, Sultan II. Abdülhamid* (5 Cilt), İstanbul 2011.

Yıldız Koleksiyonu'nda Balkanlar

ORHAN M. ÇOLAK*

A · OSMANLI FOTOĞRAF TARİHİ VE YILDIZ KOLEKSİYONU

Fotoğraf, Jacques Mande Daguerre (Dager) tarafından uzun çalışmalar sonucu 1839'da bulunmuştur. Osmanlı dünyası ise, 28 Ekim 1839 tarihli *Takvim-i Vekayi*[1] gazetesindeki haberle Dager ve icadından haberdar olmuştur. Dager'den sonra Dagereotip[2] olarak anılan bu tekniği öğrenen pek çok kişi farklı maksatlarla dünyanın dört bir tarafına bu tekniğin icrası için dağılmışlardır. Bunlardan bazıları da hâlâ dünyanın büyük devletlerinden birinin başkenti, gizemli Doğu'nun kalbi olan İstanbul'a gelmişlerdir. M. Kompa, Lerebours, Nerval, Carlo Naya, Prangey gibi fotoğrafçılar da İstanbul'da fotoğrafçılık sanatını ve mesleğini icra etmişlerdir.

1853-56 yılları arasında iki buçuk yıl süren Kırım Savaşı, harp fotoğrafçılığı gibi yeni bir meslek dalının ortaya çıkmasına sebep olurken diğer yandan pek çok Batılı fotoğrafçının yolunu İstanbul'a düşürmüştür. 1856 yılında İstanbul'a gelen Kimyager Rabach, profesyonel bir fotoğrafhane açmış, Abdullah (Frères) Biraderler'i yanına çırak alarak yerli fotoğrafçıların yetişmesinde öncülük etmiştir. İleride Rabach'tan fotoğrafhanesini devralan Abdullah Biraderler'in çalışmaları, Saray'ca da takdir edilmiştir.

Abdullah Biraderler'e portrelerini çektiren Sultan Abdülaziz, bu fotoğrafları çok beğenmiş ve Abdullahlar'a Saray Fotoğrafçısı unvanını vermişti. Fotoğrafçılık bu şekilde başta İstanbul olmak üzere Osmanlı dünyasında özellikle ticaret ve turizmin güçlü olduğu Bursa, İzmir, Selanik, Kudüs gibi merkezlerde yayılıp gelişmiştir. Fotoğrafçılık, önce Osmanlı'nın Ermeni ve Rum vatandaşları arasında gelişmiş, sonra Saray'ın ilgisiyle devlet kurumları arasında yaygınlaşmış ve en son Müslümanlar tarafından icra edilmeye başlanmıştır.

Sultan II. Abdülhamid ise fotoğraf konusu ile yakından alâkadar olmuş ve çeşitli yönleri ile fotoğraftan faydalanma imkânı aramıştır. Bu devir, devletin fotoğrafı azamî şekilde kullanma gayretinde olduğu bir devir olarak mütalaa edilebilir. Fotoğraf, Saray tarafından istihbarattan envanter çıkarmaya, muharebe safahatının takibinden hüviyet tespitine, çeşitli faaliyetlerin raporlarında tevsik ve tanıtım faaliyetine kadar pek çok sahada kullanılmıştır.

Sultan II. Abdülhamid *her resim bir fikirdir, bir resim yüz sahifelik yazı ile ifade olunamayacak siyasî ve hissi mânâları telkin eder*[3] diyerek fotoğrafa verdiği önemi belirtmiştir. Fotoğraf, özellikle bu devirde tespit ve tanıma vasıtası olmasının yanında aynı zamanda bir tanıtma aracı olarak da kullanılmıştır. Sultan II. Abdülhamid başta Amerikan Kongre Kütüphanesi ve İngiltere'de Britanya Müzesi Kütüphanesi olmak üzere, Osmanlı ülkesini tanıtıcı

* İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), orhanm.colak@gmail.com

1 *Takvim-i Vekayi*, 19 Şaban 1255, sayı: 186, sayfa: 5-6.

2 Dagereotip, ilk aşama olarak yüzeyi gümüş kaplı ve parlatılmış ince bir bakır plaka, iyot buharına tutularak ışığa duyarlı hale getiriliyordu. Fotoğraf kamerasında bu plakaya, yöntemin kullanıldığı ilk yıllarda 3 ile 30 dakika arası poz süreleri uygulanıyordu. Kamerada pozlandırmadan sonra gümüş plakanın, en geç bir saat içinde kapalı bir tahta kutuya yerleştirilerek, 45 derece eğik açıda ve yaklaşık 60 derece ısıda civa buharına tutulmasıyla görüntü ortaya çıkmaktaydı. Daha sonra bu görüntü, hiposülfit banyosunda sabitleştirilerek kalıcı hale getiriliyordu. En son işlem olarak da dagereotip plaka bir cam altına alınarak, kapalı, koruyucu bir çerçeveye yerleştirilmekteydi. Negatif kullanılan bir yöntem olmadığı ve dolayısıyla görüntüyü çoğaltma imkânı bulunmadığı için her dagereotip, kendi başına bir fotoğraf eseri niteliğini taşımaktaydı. Dagereotip, teknik bilgi yanında el becerisi de gerektiren zahmetli bir yöntemdi, Bahattin Öztuncay, *Dersaadet'in Fotoğrafçıları*, c. I, Aygaz A.Ş. Yay., İstanbul 2003, s. 21.

3 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1990, s. 356.

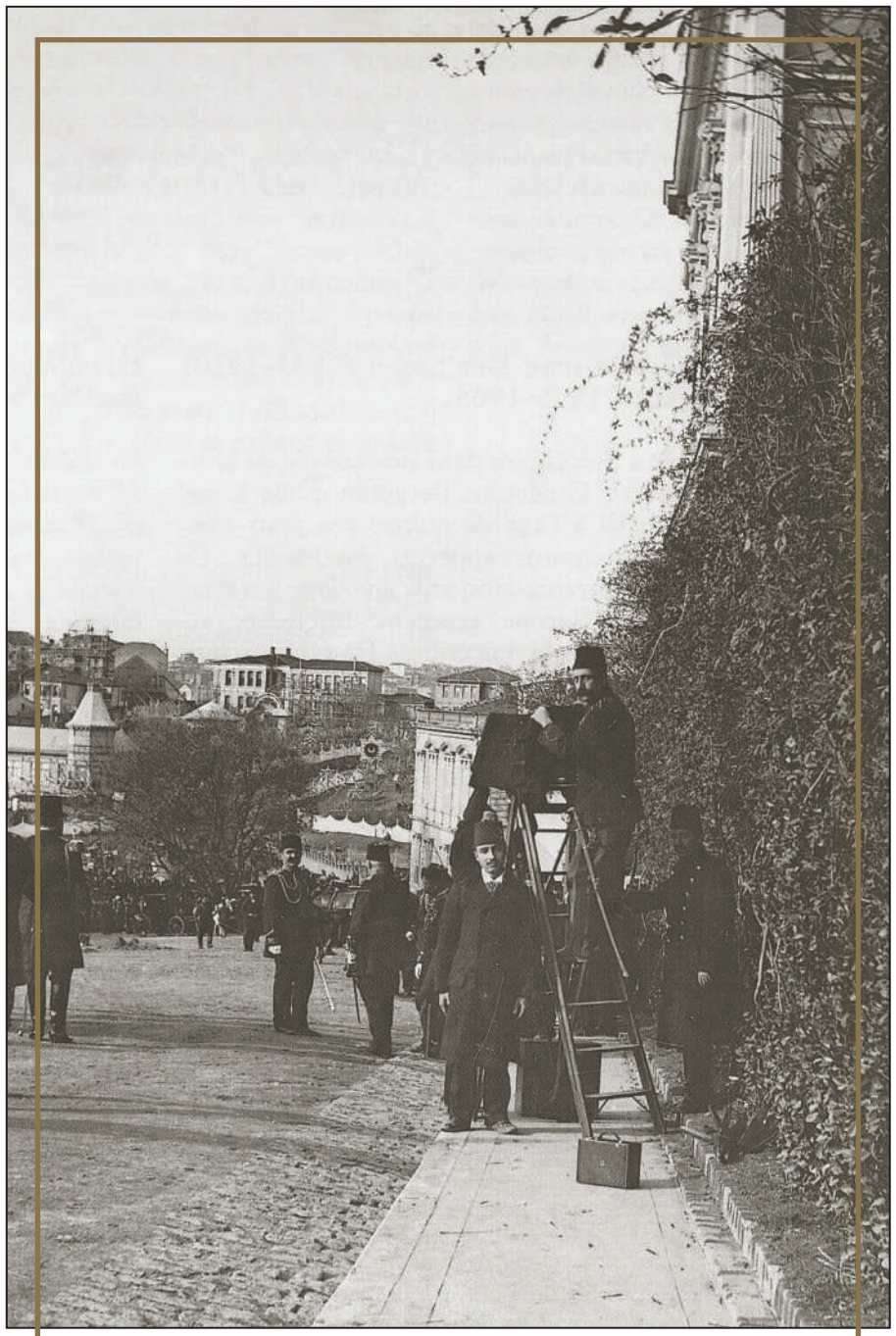

MÜHENDİSHANE-İ BERRİ-İ HÜMAYUN FOTOĞRAFHANESİ'NDEN ALİ SAMİ AKÖZER VE EKİBİ, BEŞİKTAŞ, 1900, IMAGES D'EMPİRE, S. 251.

albümleri bazı ülkelere gönderdiği gibi, bir kısım şahıslara da hediye etmiştir[4].

Sultan Abdülaziz devrini yabancı fotoğrafçılar devri olarak kabul edebiliriz. Bu devir aynı zamanda yerli fotoğrafçıların da yetişme devridir. II. Abdülhamid devri ise yerli fotoğrafçılar dönemidir. Yukarıda, fotoğrafın, Saray tarafından pek çok sahada kullanılmış olduğuna işaret edilmişti. Bu yaklaşımın tabiî bir neticesi olarak Yıldız Sarayı'nda çok değerli bir fotoğraf koleksiyonu meydana gelmiştir.

Yıldız Koleksiyonu veya Sultan II. Abdülhamid Arşivi adları ile tanınan bu koleksiyon; Yıldız Sarayı Kütüphanesi'ndeki diğer malzeme arasında, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi koleksiyonuna dahil edilmiştir. Bu koleksiyonun negatif kopyaları İslâm Sanat Tarih ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Kütüphanesi ve Arşivi'ndedir.

Yıldız Koleksiyonu, mükerrerler dahil 962 albümde toplanmış 38599 kareden meydana gelmiştir. Bu karelerin 2000 kadarı gravür, az bir miktarı basılı fotoğraf büyük bir kısmı aralarında mükerrerler de bulunsa orijinal fotoğraflardan meydana gelmektedir. Bu fotoğrafların takriben 1000 kadarı sonradan elle renklendirilmiştir.

1862-1917 zaman dilimini kapsayan bu fotoğrafları başlıca: 1- Çeşitli yerleşim birimleri, 2- Muhtelif mimarî eserler, çeşitli binalar, 3- Sınaî, sıhhî, ziraî müesseseler, eğitim ve öğretim kurumları ile sağlık kuruluşları vb. kurumlar, 4- İmar faaliyetleri, demiryolu ve köprü inşaatları, 5- Şahıslar, 6- Örf ve âdetler, 7- Bazı faaliyetlerin raporları, 8- Envanter ve demirbaş tespitleri, 9- Seyahatlere ait tespitler, 10- Muhtelif eşyaya ait imalat ve satış katalogları, 11- Başlıca atlar olmak üzere çiftlik ve haralardaki hayvan fotoğrafları, 12- Silâh katalogları, 13- Gemi fotoğrafları, 14- Muhtelif fotoğraflar olmak üzere çeşitli başlıklar altında toplamak mümkündür.

Coğrafî dağılım ise, ağırlık İstanbul ve Osmanlı toprakları olmak üzere Amerika'dan Japonya'ya hemen hemen bütün dünyayı ihtiva etmektedir. Fotoğrafçı veya fotoğrafhane olarak ilk tespitlere göre varılan adet 263'tür[5].

Yıldız Koleksiyonu'ndaki Balkan ülkelerine ait fotoğraflardan seçilmiş bu prestij albümde sırasıyla Arnavutluk, Bulgaristan, Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya, Romanya, Sırbistan ve Yunanistan'a ait fotoğraflar yayınlanmaktadır. Yıldız Koleksiyonu'ndaki bu ülkelere ait 2675 adet fotoğraf arasında maalesef Bosna-Hersek yoktur. Bu hususta, Bosna-Hersek'in 1878'de Avusturya-Macaristan kontrolüne girmesinin etkisi olmalıdır. 1231 fotoğrafla en çok Yunanistan'a ait fotoğraf vardır. Bu yekûnu 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, Rumeli Demiryolları, Selanik'te yapılan imar faaliyetleri (Hamidiye Hastanesi, Ziraat Mektebi ve Rıhtım inşaatları) ile adalara ait (özellikle Girit ve Rodos) fotoğraflar arttırmıştır. Yunanistan'dan sonra

4 Orhan M.Çolak, "II. Abdülhamid Döneminde Vilayetleri Fotoğraflama Teşebbüsleri ve Fotoğrafçı Ahmed Fuad Bey", *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı*, Gülden Sarıyıldız, Niyazi Çiçek, İshak Keskin, Sevil Pamuk (yay. haz.), İstanbul 2011, s. 57-58.

5 Adnan Genç-Orhan M. Çolak (yay. haz.), *Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları,* İBB Kültür Aş-IRCICA yay., İstanbul 2008, s. 44-46.

452 fotoğrafla Romanya, 352 adet fotoğrafla Bulgaristan gelmektedir. Bunlardan sonra Karadağ 204, Arnavutluk 156, Makedonya 146, Sırbistan 118 adet fotoğrafla sıralanmaktadır. En az fotoğraf ise 17 adet fotoğrafla Kosova'ya aittir.

Osmanlı Devleti'nin başkenti dışındaki merkezlerde stüdyo fotoğrafçılığı 1880'li yıllardan itibaren gittikçe yaygınlaşmaya başlamıştır. Balkanlar'da, Anadolu, Suriye, Filistin ve Irak şehirlerinde yerleşik stüdyoların tamamına yakınını yukarıda da belirttiğimiz gibi Ermeni ve Rum fotoğrafçılar işletmekteydi.

Edirne'de Emanuel Foscolo ve Dimitri Mihailidis, Selanik'te Paul Zepdji, Gamliel ve Baubin, Manastır'da Manaki Kardeşler, İşkodra'da Pietro Marubbi düzenli olarak faaliyet gösteren stüdyo fotoğrafçılığının önde gelen isimlerindendi[6].

B · BALKAN ÜLKELERİNDE FOTOĞRAF

Başkent İstanbul'da olduğu gibi Balkanlar'da da fotoğrafçılık, yerel basın yoluyla ve Batılı gezgin fotoğrafçılar sayesinde tanınmış, yabancı fotoğrafçıların kalıcı fotoğrafhaneler açması yoluyla yerli fotoğrafçıların yetişmesi sağlanmış ve böylece yerli fotoğrafçılar ortaya çıkmıştır. Mesela Arnavutluk'ta İtalyan asıllı Marubbi, Yunanistan'da Fransız fotoğrafçı Philibert Perraud bu konuda öncülük etmişlerdir. Balkan ülkelerinin kral ve imparatorları da bu yeni icada sıcak bakmışlar, Osmanlı Sarayı ve II. Abdülhamid'den sonra Yunan, Sırp ve Romanya kralları ve özellikle modern Romanya'nın kurucusu I. Carol fotoğrafçılara destek olmuştur.

1 · ARNAVUTLUK

Marubbi ailesinden üç kuşak fotoğrafçı, Arnavutluk'taki fotoğraf tarihini oluşturmaktadır diyebiliriz. İlki, mimar, ressam, heykeltıraş ve fotoğraf sanatçısı **Pietro Marubbi** (1834–1903), İtalya'nın Piacenza kentinde doğdu ve Garibaldi hareketinin bir üyesi olarak Arnavutluk'a geldi ve 1864'te İşkodra kasabasında ilk fotoğraf stüdyosunu kurdu. Studio Marubbi, hem portre yapımı hem de İşkodra'daki çarşının fotoğrafik dokümantasyonunda uzmanlaşmıştı. Olağanüstü bir başarı ve büyük bir dikkatle, şehir manzaralarının yanı sıra balıkçıların yaşamını da belgeledi. Marubbi, Arnavutluk'taki yaşam ve geleneklerle ilgili bazı fotoğraflarını *Illustracione Italiana* dergisinde yayınladı. Daha sonra, 20. yüzyılda, fotoğrafları Arnavutluk hakkında birçok kitapta illüstrasyon olarak kullanıldı.

İkinci nesil Marubbi fotoğrafçıları, Pietro Marubbi'nin evlatlık oğulları Mati ve Kel Kodheli Kardeşler'dir. Mati genç yaşta öldüğü için (1862-1881) stüdyonun başına Kel geçti. Kel Marubbi (1870–1940) iyi bir muhabir olarak, Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nden ayrılıkçı hareketinde yer alan tüm önemli olayları ve kişileri belgeledi. Bilinmeyen köylülerin ve çobanların fotoğraflarını çektiği dağlık bölgeler ve ilginç folklor türleri hakkındaki çalışmaları önemlidir. 1900 senesi civarında, Studio Marubbi, Karadağ Kralı Petrović'in Çetine'deki (Cetinje) resmî fotoğrafçısıydı.

Kel'in babasının işini sürdüren oğlu Gegë Marubbi (1907), Studio Marubbi'den gelen neredeyse yüz yıllık negatif koleksiyonunu Arnavutluk'a verdi. 2005 yılında UNESCO ve onun İtalyan kökenli PASARP programı, bu koleksiyona ait yaklaşık 240.000 adet görsel malzemenin dijitalleştirme sürecini başlattı.

Realizmin önde gelen ressamlarından biri olan **Kolë Idromeno**'nun (1860–1939) İşkodra'da bir fotoğraf stüdyosu da vardı. Özellikle yüzyılın başında Avusturya ve Almanya'da çok sayıda kartpostal bastı[7].

2 · BULGARİSTAN

Bulgaristan'daki ilk fotoğrafçılar, 19. yüzyılın ortalarında gelen çoğunlukla Fransız, Avusturyalı, Macar ve Alman gezgin fotoğrafçılardı. Mevcut en eski fotoğraf 1851'de Şumnu (Sumen) kasabasında gezici bir fotoğrafçı tarafından çekilmiştir.

Anastas Karastoyanov (1822-1880), 1878'de Sofya'daki en önemli fotoğraf stüdyosunu kurmuştur. Bu tarihten önce, Belgrad'da Anastas N. Stojanović adı altında saray fotoğrafçısıydı. Bulgar ayaklanmasının bir katılımcısı olarak, önde gelen isyancıların düzinelerce portresini çekti. Oğulları Ivan ve Dimitar, çalışmalarını Sofya'daki "Braća Karastojanovi" stüdyosunda sürdürmüşler ve 1878'den 20. yüzyılın ortalarına kadar başarılı bir şekilde devam ettirmişlerdir.

Ivan Stojanov Papazov-Zografov, önce Kutsal Dağ'da (Sveta gora) ikonlar çizmeyi öğrendi ve 1860 civarında Panaguriste'de ikonların yanı sıra fotoğrafik portreler de yapmaya başladı. Nisan 1876 ayaklanmasına katıldığı için kendisi ve eşi ölüm cezasına çarptırıldı ve fotoğraf stüdyosu yıkıldı. Stojan Karaleev aynı zamanda hem bir ikon ressamı hem de bir fotoğrafçıydı. 1870 civarında bir fotoğraf makinesi satın aldığı Kiev'de ikonları boyamayı öğrendi.

Nikifor Nenčev Minkov (1838–1928) ilk fotoğraf bilgisini Romanya'da edindi ve 1860 civarında İstanbul'da "Nikifor Konstantinopol" adı altında bir fotoğraf stüdyosu kurdu. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, askerî birlikler ve savaş alanının fotoğraflarını çek-

6 https://cameraottomana.ku.edu.tr/gallery/detail/id/7 15.12.2021 tarihinde erişildi.

7 Milanka Todić, "Ottoman Empire: European (Bulgaria, Serbia, Macedonia, Albania and Bosnia)", *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography,* John Hannavy (editör), Taylor& Francis Group, New York 2008, s. 1038-1039.

ti. Toma Hitrov (1840–1906), Josif Buresh ile birlikte 1890 civarında Sofya'da bir fotoğraf stüdyosu açtı. En iyileri kabine formatında olan portreler yaptı, ancak aynı zamanda Sofya'nın sokaklarındaki günlük hayatı da fotoğrafladı. 19. yüzyılın sonuna kadar ıslak kolodyon[8] tekniğine sadık kaldı. Bulgar ayaklanmasının önemli olaylarının gerçekleştiği manzaraları ve yerleri sistematik olarak belgeleyen ilk fotoğrafçılardan biriydi. 20. yüzyılın başında kızları Ivanka ve Bojka stüdyoyu devraldı.

19. yüzyılın sonunda, birçok yabancı fotoğrafçının daha büyük Bulgar kasabalarında kalıcı fotoğraf stüdyoları oldu. Bunlardan bazıları şunlardır: M. Wolf, Fr. Bauer, O. Markolesko, M. Rekhnitch, J. Buresh, V. Velebni, F. Grabner, M. Kurtz[9].

3 · KARADAĞ

Karadağ'da ilk dagereotip fotoğraf, 1845-55 arasında çekildiği tahmin edilen Çetine'deki Ulusal Müze'de korunan bir kız çocuğuna aittir. İlk fotoğrafçı ise Milorda Medakoviç'tir (1824-1897). İlk fotoğraf stüdyosunu ise zengin bir aileden gelen ve eczacılık okuyan ve yapan Nikolo Androviç 1860'ta Nova'da (Herceg Novi) açtı. Diğer bir fotoğrafçı Pietro Kuraica Zagorye'liydi ve 1880'li yıllarda aktifti.

Çetine'de Nikola Djonovic, Nova'da **Franz Laforest** (1838-1911), Ülgün'de (Ulcinj) Francesco Pizzi, Safter, Plevle'de (Pljevlja) Spigl, Zagreb'den Mosinger ve **Carlo Weber** Karadağ'da fotoğrafın gelişmesine katkıda bulunan yabancı fotoğrafçılardı[10].

4 · KOSOVA

Yıldız Koleksiyonu'nda Antonio Morten adlı İtalyan olduğunu düşündüğümüz bir fotoğrafçının çektiği Mitroviçe Kışlası'na ait fotoğraftan başka Kosova'ya bağlı Priştine, Prizren, Mitroviçe, Kaçanik, Yakova ve Gilan'a ait genel şehir manzaraları vardır. Bunların bir kısmı Rumeli Demiryolları'nın Selanik-Üsküp-Mitroviçe hattının fotoğraflanması sırasında çekilmiştir.

Bütün vilayetlerde olduğu gibi Kosova'da da II. Abdülhamid'in cülusundan bu yana yapılmış resmî ve hayri binaların fotoğraflarının çekimi istenmiş, daha sonra hastane ve hapishaneler de bunlara ilave edilmiştir[11]. 1900 senesinde ise yanan Priştine hükûmet konağı ile saat kulesi yeniden inşa edilmiş ve fotoğrafları çekilerek valilik tarafından İstanbul'a gönderilmiştir[12]. Mahmud Şevket Paşa'nın Kosova valiliğinde 1906'da I. Murad Türbesi'nin restorasyonundan ve bu türbeye yeni binalar eklenmesinden sonra da fotoğrafları çekilmiş ve Sultan'a takdim edilmiştir[13].

5 · KUZEY MAKEDONYA

19. yüzyılın ikinci yarısında Sırbistan, Bulgaristan, Türkiye, Yunanistan ve Avusturya'dan çok sayıda gezici fotoğrafçı bugünkü Makedonya'ya geldi. Fotoğrafçılıklarının yanı sıra Balkanlara ilk sinemayı getiren kişiler de Yanaki ve Milton Manaki Kardeşler'dir.

Manaki Kardeşler, Yunanistan'ın Kostur bölgesindeki küçük bir köy olan Avdela'da dünyaya geldi. 1898'de birlikte çalışmaya başladılar. Bu süre zarfında Yanaki (1878–1954), Yanya'daki lisede öğretmenlik yapmış ve küçük kardeşi Milton (1882–1964) ise fotoğraf stüdyosunu açmıştır. Kardeşler, 1905'te stüdyolarını Manastır'a taşıdılar ve ünlü fotoğrafhanelerini açtılar. O dönemde Manastır Balkanlar için önemli bir siyasî, ekonomik ve kültürel merkezdi. Romanya Kralı I. Carol'un daveti üzerine 1906'da Sinaya'daki (Romanya) Büyük Dünya Sergisine katıldılar. Fotoğraf koleksiyonları için altın madalya kazandılar ve I. Carol'un fotoğrafçısı unvanını aldılar[14].

Eşsiz becerileri ve sanatçılıkları, daha sonra Osmanlı Devleti'nin padişahı olacak Mehmed Reşad, Romanya Kralı I. Carol ve Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan Makedon isyancıları da dahil olmak üzere birçok şahsiyeti çekti.

Manaki Kardeşler'in 7.715'i cam olmak üzere 18.513 negatif filmi, Manastır'daki Makedonya Devlet Arşivi Bölge Müdürlüğü'nde saklanmaktadır[15].

---

8 1851 yılında İngiliz Frederick Scott Archer tarafından bulunan kolodyon yönteminde cam plaka, önce alkol ve eterde çözülmüş proksiline (nitrik asite batırılmış selüloz) kaplanıyor, sonra da bu taşıyıcı yüzey, gümüş nitrat banyosunda ışığa duyarlı hale getiriliyordu. Fotoğraf kamerasına henüz nemliyken yerleştirilen cam negatifin hemen pozlandırılması gerekiyordu. Daha sonra bu camlar, pirogalik asit içinde bir iki dakika bekletilerek negatif görüntünün ortaya çıkması sağlanıyordu. Elde edilen negatif görüntünün kalıcı olması için, tıpkı bir pozitif gibi sabitlenmesi gerekiyordu. Bu sabitleme aşaması için genelde hiposülfit kullanılmaktaydı. Daha sonra, elde edilen bu negatif görüntüden, güneş ışığı altında ve kontak baskı yöntemiyle, ışığa duyarlı hale getirilmiş kâğıt üzerine pozitif baskı yapılıyordu. Bu yeni buluşla elde edilen fotoğraflar, kalotip yöntemiyle elde edilen fotoğraflara oranla çok daha net ve detaylıydı, Öztuncay, *a.g.e.,* c. I, s. 88.

9 Todić, *a.g.m.,* s. 1037-38.

10 Dr. Maja Djuric ile 2017'de yapılan röportajdan. Djuric, 2013'te *Istorija fotografije Crne Gore od 1840-1940 (History of Photography in Montenegro 1840-1940*) adlı bir kitap yazmış ve fotoğrafçılık üzerine doktora yapmıştır. https://www.cdm.me/english/on-montenegrins-and-photography/ 11.12.2021 tarihinde erişildi.

11 BOA, DH.ŞFR., 156-122; BEO, 1713-128434. Vilayetlerin fotoğraflanması için bkz. Çolak, "II. Abdülhamid Döneminde Vilayetleri Fotoğraflama Teşebbüsleri……".

12 BOA, Y.MTV. 199-15.

13 BOA, TFR.I.A. 33-3268. Bu dosyada türbe ve ek binalara ait 8 adet fotoğraf, ayrıca planlar vardır.

14 Burçak Evren, "Balkanların ve Türk Sinemasının İlk Yönetmenlerinden Manaki Kardeşler", *Hayal Perdesi,* 37 (Kasım-Aralık 2013), s. 74-75.

15 Todić, *a.g.m.*, s. 1039.

6 · ROMANYA

Fotoğraf, 1839'da Paris'te icadının yayınlanmasından hemen sonra, başkent Eflak (Bükreş) ve Moldavya'da (Yaş) yayınlanan dergiler tarafından halka detaylı bir şekilde duyurulmuştur.

1843'te Bükreş'e gelen ilk profesyonel fotoğrafçı Almanya doğumlu, Wilhelmine Priz adlı bir kadındı. Priz, pek çok kişinin izleyeceği yolu açtı. Romanya fotoğrafçılığının bu dönemdeki önde gelen isimlerinden biri, 1842'de Bükreş'te ikamet eden Cluj'lu bir ressam olan **Carol Popp de Szathmari** (1812-1887) idi. Szathmari bir fotoğraf stüdyosu açtı ve kayda değer bir başarı elde etti. Ona atfedilen ilk görüntüler, 1848 tarihlidir. Kendisi, 1853-54 Osmanlı-Rus Savaşı'nı belgeleyen ilk savaş fotoğrafçısı oldu. Rusya'nın Haziran 1853'te bölgeyi işgal etmesinden sonra Eflak ve Boğdan eyaletlerindeki İmparatorluk birliklerinin fotoğraflarını çekti. Başlangıçta aşağı Tuna sınırlarında yürütülen savaş, daha sonra Avrupa'nın büyük çatışmasına dönüşen ve Kırım Savaşı olarak anılan bir savaşa dönüştü. Bu ilk savaş alanı fotoğrafları, ıslak kolodyon tekniğinde yapıldı.

Kısa bir süre sonra, Szathmari, 1855 yazında Exposition Universelle de Paris'te sergilenmek üzere 200 fotoğraflık bir albüm hazırladı. Szathmari bu fotoğraflar için bir madalya kazandı ve bu fotoğrafları hem Napolyon hem de Kraliçe Victoria'ya takdim etti. Ayrıca Rus Çarı II. Alexander ve İmparator Franz I. Joseph'e sundu.

Szathmari'den başka bazı yerel yetenekler de vardı. Bu amatörler arasında, kalotipi[16] seven ve gümüş iyodür kaplamalı kâğıt üzerinde birkaç dikkat çekici portreler üreten Grand Logofet (hükümdar prensin dış ilişkiler baş danışmanı) Constantin Sturza-Şcheianu (1797-1877) vardı.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı patlak verdiğinde, fotoğrafçılar savaş alanına geri döndüler. Romanya bu savaşa Rusların yanında girmiş ve bu savaştan sonra bağımsızlığını kazanmıştır. I. Carol'ün sarayındaki resmî ressam ve fotoğrafçı olan Szathmari, askerî sefer sırasında Prens'e eşlik etti ve bir dizi fotoğraf çekti. Başka bir Bükreşli fotoğrafçı olan Franz Duschek (1830-1884), Rus ordularına eşlik etmek üzere görevlendirildi.

Romanya'daki halk tipolojilerinin zenginliğini keşfeden ilk fotoğrafçılardan biri Ludwig Angerer (1827-1879) idi. Szathmari, Franz Duschek, Andreas D. Reiser, KF Zipser ve Herman Leon, Romanya'nın güney kesiminin fotoğraflarını çektiler. August Meinhardt (1845–?), Wilhelm Auerlich (1853–1917), Leopold Adler (1848–1924), Emil Fischer (1873–1965), Alexandru Rosu (1854–1913) ve Camilla Asbóth (1838–1908), Theodor Glatz (1818–1871) ve yakın arkadaşı Carl Koller (1838–1889), özellikle Transilvanya'da etkindi. Carl Schäffer, Banat bölgesindeki Herculane'de çalıştı ve geleneksel yerel kostümleri gösteren kartvizit boy fotoğraflar çekti[17].

7 · SIRBİSTAN

Sırbistan'daki halk, Romanya'da olduğu gibi daha 1839'da dagereotipin icadını Sırp basınından öğrenmişti. Dimitrije Novaković Belgrad şehrinin ilk dagereotipini yaptı. Sırp basınında, tekniği 1850'de Alman gezgin fotoğrafçı Adolf Deitsch'ten öğrenen bir din adamı olan Milija Marković hakkında haberler çıktı. Dagereotipçi gezgini Josif Kappilleri 1844'te Belgrad'a geldi ve Florian Gantenbein İsviçre'den geldi. 1860 yılında Belgrad'da kalıcı bir stüdyo kurdu.

Fotoğraf koleksiyonlarının kartvizit biçiminde ve uygun şekilde ortaya çıkması ve yayınlanması, ilk Sırp hanedanının eğilimi ile çakıştı. Richard Musil ve Mirić, Panta Hristić, Anastas Stojanović, Đoka Kraljevački, Aleksa Mijović, Milan Jovanović kartvizit portrelerinin ilk stüdyoları oldu.

Belgesel yaklaşımın değeri özellikle 1876-78 Osmanlı-Sırp Savaşı sırasında ortaya çıktı. Rus fotoğrafçı Ivan Gromann, Sırbistan'ın güneyindeki savaş sahnelerinin yanı sıra günlük yaşamdan kesitler hakkında bir dizi fotoğraf çekti[18].

8 · YUNANİSTAN

Yunanistan ilk kez, Dager'in icadından iki ay sonra Ekim 1839'da fotoğraflanmıştır. İlk dagereotipist, Noel Marie Paymal Lerebours adına çalışan Pierre Gustave Joly de Lotbinière idi. Atina'da 11 görüntü almasına rağmen, bunlardan üçünü yayınladığından dolayı bilinmektedir. Yunanistan'ın en eski dagereotipleri, Fransız Josesph Philibert Girault de Prangey (1804-1892) tarafından çekilmiştir. Fotoğraf böylece Yunan halkına tanıtılmıştır. Fransız fotoğrafçı Philibert Perraud, Yunan ressam Philippos Margaritis'e bu yeni icadı öğretti ve böylece 1853'te Margaritis, Kraliyet

16 Günümüzde de halen geçerli klasik fotoğrafçılık yöntemi olan ve kamerada elde edilen negatif görüntüden pozitif baskı çıkarılması, İngiliz bilim adamı William Henry Fox Talbot tarafından bulundu. Kalotip adı verilen bu yöntemde, sodyum klorit ve gümüş nitrat uygulamasıyla önceden ışığa duyarlı hale getirilmiş kâğıt üzerine kamerada negatif olarak alınan görüntü, daha sonra kontak çoğaltma yoluyla, tıpkı negatiflerde kullanılan kâğıtlar gibi ışığa duyarlı hale getirilmiş başka bir kâğıda, bu sefer pozitif baskı olarak aktarılıyordu. Dagereotiplere göre bu yöntemin en büyük avantajı, elde edilen görüntünün çoğaltılabilir olmasıydı. Talbot'un buluşuyla artık tek bir negatif görüntüden istenildiği kadar pozitif kopya elde etmek imkânı ortaya çıkmıştı, Öztuncay, *a.g.e.,* c. I, s. 29.

17 Adrian Silvan Ionescu, "In Focus: Photography in Romania", *PhotoResearcher,* sayı: 34 (2020), s. 3-8.

18 Todić, *a.g.m.,* s. 1039-40.

ailesinin ve ünlülerin fotoğraflarının çekildiği Atina'daki ilk profesyonel fotoğrafhaneyi açtı. 1846-52 yılları arasında Rahip George Wilson Bridges, Yunan antik eserlerinin fotoğraflarını çeken ilk kalotipçi oldu. 1850'lerin başında kalotipin yerini ıslak kolodyon usulü aldı. Fotoğrafçılık teknik olarak daha da gelişti ve ticarî anlamda daha çekici hale geldi. Böylece James Robertson, Francis Frith ve Francis Bedford gibi fotoğrafçılar öne çıktı. Bu dönemde Dimitrios Constantinou, Athanosios Kalfas ve Petros Moraites ise öne çıkan yerli fotoğrafçılardır.

Petros Moraites, Ege denizindeki İstendil (Tinos) adasında doğdu. Atina'da resim eğitimi aldıysa da yeni ortamdan etkilenerek fotoğrafla ilgilenmeye başladı. 1859'da Athanosios Kalfas ile birlikte Atina'da ortak bir stüdyo açtı. Yunan toplumunun birçok önemli şahsiyeti kamerasının önünde ona poz verdi. 1868'de Moraites'e Kralın fotoğrafçısı unvanı verildi.

1875'e gelindiğinde fotoğrafçılık başkent Atina'nın dışına da yayıldı. Şıra (Syros) ve Girit gibi adalarda ve Korint ile Patra gibi şehirlerde fotoğrafhaneler açıldı. Aslen Bükreşli olan Rhomaides Kardeşler (Konstantinos ve Aristotelis) Yanya'da bir stüdyo açtılar. Sonra Patra'ya yerleştiler ve arkeolojik kazıların fotoğraflanmasında uzmanlaştılar. 1876'da Atina'ya yerleştiler fakat Patra'daki stüdyolarını da devam ettirdiler. Sonra portre fotoğrafçısı olarak ün kazandılar. Ioannis Xanthakis ve Antonis Milionis gibi fotoğrafçılar onların stüdyolarında yetiştiler.

Selanik'te Paul Zepdji, Gamliel ve Albert Baubin'i de unutmamak gerekir. Ayrıca 1895'te Selanik'teki fotoğraf meraklıları "Selanik Fotoğraf Kulübü" denilen özel bir cemiyet kurmuşlar ve o dönemde yaygınlaşan Röntgen'in icadı üzerine özel bir çalışma yapmışlardır[19].

1891'de Yunanistan'da 27 fotoğraf stüdyosu vardı. Bunlar arasında Anastasios Gaziadis, çalışmaları ile ön plana çıkmıştır[20].

C. ALBÜM FOTOĞRAFÇILARI

Bu prestij albümün fotoğrafçıları arasında Arnavutluk fotoğraf tarihinin en önemli ismi olan Petros Marubbi ile Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da en önemli fotoğraf stüdyosunu kuran Anastas Karastoyanov'un oğlu Ivan Karastoyanov da vardır.

Ayrıca "Sultanın başfotoğrafçısı" unvanını hakkıyla elde etmiş asker fotoğrafçılarımızdan Bahriyeli Ali Sami Bey gibi işi gerçekten fotoğrafçılık olan ve İmparatorun veya Kralın fotoğrafçısı unvanını elde etmiş bulunan Alois Beer, Guillaume Berggren, Petros Moraites gibi seçkin fotoğrafçılar da vardır.

Bunların yanı sıra mesleği başka olup işi gereği fotoğraf çekmiş olanlar da vardır. Bunlardan Yusuf Razi Bel mühendis, Ömer Fuad Keskin doktor, Ebubekir Hazım Tepeyran mutasarrıftır ve yaptıkları işlerle ilgili hazırladıkları raporları daha etkin kılmak için –hobileri gereği fotoğrafçılığı bildiklerinden- fotoğraf albümleri hazırlayarak bunları Padişah'a takdim etmişlerdir.

Bu son bölümde tespit edilebilen 19 fotoğrafçının biyografileri verilmiştir:

1 · BAHRİYELİ ALİ SAMİ BEY

"Bahriyeli Ali Sâmi" ismiyle meşhur olup, Kasımpaşa'da doğmuştur. 1892'de Deniz Harp Okulu'ndan mezun olmuştur. Bahriye Matbaası fotoğraf memur muavini olarak göreve başlamıştır. Ali Sami Bey, 1892'de yazmış olduğu *Mebadi-i Usul-i Fotoğrafya* adlı eserinde İngilizce ve Fransızca eserlerden elde ettiği bilgiler ile kendi şahsî tecrübelerini birleştirmiştir. Eser, fotoğraf çekmeye heves eden amatörler için bir baba ve oğlun karşılıklı soru cevap şeklinde konuşmaları çerçevesinde bir fotoğrafın ortaya çıkmasını basit şekilde anlatmaktadır. Bu eserden dolayı 7 Ağustos 1893'de iftihar madalyası almıştır. Bu eserin kapağında mesleği, Mekteb-i Bahriye inşaat mühendisi olarak geçmektedir. Bu unvan ile çektiği manzara fotoğrafları, II. Abdülhamid Arşivi'ndeki ilk fotoğrafları olsa gerektir. Ali Sami Bey, II. Abdülhamid Arşivi'nde en çok üreten asker kökenli fotoğrafçılardandır. Bu manzara fotoğraflarının yanı sıra pek çok ziyaret, açılış ve bahriye ile ilgili fotoğrafları vardır.

1894'te Sırbistan Kralı Aleksandre'ın Aynaroz ziyareti'ni fotoğraflamış, 13 Mart 1896'da mülazım-ı evvel rütbesi ile Mecidi Nişanı almıştır. 1898'de Mekteb-i Bahriye Fotoğraf Muallimi Mülazım-ı evvel Ali Sami olarak, II. Wilhelm'in deniz yolu ile Bozcaada, Çanakkale üzerinden Hayfa, Yafa, Beyrut, Kudüs, Şam ve Baalbek'i ziyaretini fotoğraflamıştır. 1898'de yüzbaşı olmuş ve Padişahın yaverleri arasına alınmıştır. 1900 senesinde İzmit Tersanesi'nde yapılan Medine ve Şadiye İstimbotları ile Resanet Vapuru'nun fotoğraflarını çekip Sultan II. Abdülhamid'e takdim etmiştir. Yine 1900 senesinde Darülaceze fotoğraflarından bir albüm vücuda getirerek Darülaceze'ye takdim etmiştir. Burada Bahriye Nezareti'ndeki görevinin yanı sıra Darülaceze Fahrî Ser-fotoğrafçısı olarak ek bir görev de üstlenmiştir. Yine aynı yıl Haydarpaşa Liman ve Rıhtımı'nın inşaat fotoğraflarını çekip, akabinde Bahriyeli üst düzey komutanların fotoğraflarından oluşan bir albümü Padişah'a takdim etmiştir. 1901'de Alman Prensi Adalbert'in İstanbul ziyaretini çekmiş, 1902'de Kağıthane'den getir-

19 *Sabah,* 3 Recep 1313, 20 Ocak 1895, sayı: 2292, s. 2; 2 Ramazan 1313, 16 Şubat 1896, sayı: 2350, s. 1.

20 Aliki Tsirgialou, "Greece", *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography,* John Hannavy (editör), Taylor& Francis Group, New York 2008, s. 618-619.

tilen su ile yaptırılmış çeşmeleri görüntülemiştir. Ağustos 1902'de binbaşılığa terfi etmiştir. 1903'de Alman Veliahdı Friedrich Wilhelm ile Prens Eitel Friederich'in ziyaretlerini, bu senenin sonlarına doğru ise Agordat Zırhlısı ile gelen İtalyan Amirali Palombo'nun ziyaretini ve Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'nın amiral şerefine Bahriye Dairesi'nde verdiği ziyafeti görüntülemiştir. Darülaceze Müdüriyeti, 13 Ekim 1903'de Ali Sami Bey'in fotoğrafhanedeki görevine son vererek, bu işi fahri olarak yapacağını bildiren Bahriye Nezareti Fotoğraf Memuru yardımcısı Rıza Bey'i Darülaceze fahrî fotoğrafçılığına tayin etmiştir. Ali Sami Bey, 1904'te İsveç-Norveç'e ait Ellida Talim Gemisi'nin İstanbul ziyaretini çekmiştir. Yine aynı sene Hicaz Demiryolu'nun Maan Kısmı'nın açılışı için gönderilen özel heyetle beraber Midilli, İzmir, Beyrut üzerinden demiryolu ile Şam'a, Şam'dan da Maan ve Dera'daki açılışlara katılmış ve yarbay rütbesi ile törenlerin fotoğraflarını çekmiştir. 1905'de albaylığa terfi etmiştir. 1905-06 senelerinde ise İtalya'daki Ansaldo Fabrikası tarafından tamir edilen Zırhlı Feth-i Bülend, Muin-i Zafer ve Avnullah Korvetleri'nin iç ve dış fotoğraflarını çekmiştir.

II. Abdülhamid Arşivi'nde ziyaret, açılış ve bahriye fotoğraflarının yanı sıra, yine 1905 sonrası Bahriye Nezareti tarafından yeniden yapılan yada tamir edilen Ortaköy, Kuruçeşme ve Çembertaş'taki sultan sarayları ile Teşvikiye, Nişantaşı ve Beşiktaş civarındaki köşk ve konakların bazılarını fotoğraflamıştır. Haydarpaşa'da inşa olunan Mekteb-i Tıbbiye de fotoğraflarını çektiği sivil yapılardandır.

Mekteb-i Bahriye'de 1904-1906 senelerinde fotoğraf hocası olmuştur[21].

1906 yılı içinde Ser-fotoğrafî-i Hazret-i Şehriyarilik tevcih buyrulduğu bu dönemdeki belgelerden anlaşılmaktadır. Fakat bu belgeler, fotoğrafçılık ile ilgili olmayıp, Bahriyeli Ali Sami Bey'in hafiyelik yönüne taalluk eder. Bahriyeli Ali Sami Bey, II. Abdülhamid'in fotoğrafçılığını yapmasının yanı sıra hafiyelik teşkilatının da faal bir üyesiydi. Padişah adına tahkikat ve takibat yaptırıyordu. 9 Aralık 1907 tarihli bir belgede, Ali Sami Bey'in fotoğrafhane için fazla para harcadığı ve kırtasiye malzemesi talep ettiği bildiriliyordu. Rüsumat Emaneti için alınıp Tersane'ye ihsan edilen Beyrut ve Kastamonu Vapurları'na ait fotoğrafları bu dönemine aittir.

Bütün bu faaliyetleri sebebi ile Sultan II. Abdülhamid tarafından üçüncü rütbeden Osmanî ve dördüncü rütbeden Mecidî Nişanı verilerek ödüllendirilmiş olan Ali Sami Bey, 31 Mart olaylarına karışmasından dolayı 1909 senesi başında Mısır'a kaçmıştır. 5 Mayıs 1909'da askerlik mesleğinden ihraç edilerek, rütbeleri geri alınmış, 24 Mayıs 1909'da ise askerlikten kaydı silinmiştir.

Ali Sâmi Bey, 1921'de Bandırma'ya gelerek, Adalet Gazetesi'ni çıkartmış ve Millî Mücadele'yi baltalamak yolunda çalışmalar yapmıştır. Yunanlılar tarafından Savaş Tepe'de görevlendirilen Ali Sâmi Bey, Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanması üzerine ailesiyle önce

BAHRİYELİ ALİ SAMİ BEY, İÜNEK, YILDIZ KOLEKSİYONU 90532

21 Orhan M. Çolak, "Osmanlı Mekteplerinde Fotoğrafçılık Eğitimi Üzerine Bazı Notlar", *Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi,* cilt: II, Yıldız Teknik Üniversitesi-Bağcılar Belediyesi, İstanbul 2022, s. 367.

İzmir'e, daha sonra da Selânik'e kaçmış ve orada ölmüştür. 150'likler listesine dahildir[22].

Bahriyeli Ali Sami Bey, Üsküp Hamidi Sanayi Mektebi'nin ödül törenini fotoğraflamak üzere Üsküp'e gelmiş ve merasimde fotoğraflar çekmiştir. Ödül töreninde yapılan dua merasimi, ödül anı ve toplu fotoğraf olmak üzere Yıldız Koleksiyonu'nda yer alan bu üç fotoğraftan ikisi, bu albümde neşredilmektedir. Üsküp Hamidi Sanayi Mektebi 13 Ağustos 1897[23]'de padişahın cülus yıldönümünde açıldığına, fotoğrafları çeken Yüzbaşı Ali Sami Bey de 1902'de binbaşılığa yükseldiğine göre ödül törenine ait bu fotoğraflar, 1897-1902 seneleri arasında çekilmiş olmalıdır.

2 · ALOIS BEER (1840-1916)

1840'ta, Budapeşte'de doğdu. Askerlikten sonra fotoğrafa olan ilgisi onu fotoğrafçılığı öğrenmek için 1862'de Viyana'ya götürdü. O zamanlar Viyana, fotoğrafçılığın yenilikçi merkeziydi. Beer çıraklığının ardından Viyana'da bir stüdyo açtı. Ancak tutunamayıp, Klagenfurt'a geri döndü. 1863'te bir fotoğraf stüdyosu kurdu. Bu stüdyoyu 1867'de daha da geliştirdi. 1871'den itibaren Graz'da ve 1891'den itibaren Pörtschach'ta birer şube açtı. Beer'ın fotoğrafları kartpostallarda gıpta ile izleniyordu. 1890'ların sonundan itibaren pek çok kartpostalını kendisi yayınladı ve bu da onu yayınevlerinden bağımsız hale getirdi. Artan turizmle birlikte manzara fotoğrafçılığının değeri değişti. Beer bu alanda uzmanlaştı ve farklı sahneleri yakalamak için çok seyahat etti. Başlangıçta ağırlıklı olarak Alpler-Adriyatik bölgesine seyahat ederken, seyahatleri daha sonra genişledi: Yunanistan, Mısır ve Filistin seyahat noktalarından sadece birkaçıydı. 1873'te Beer, Viyana Dünya Sergisi'nde başarılı portreleri için Liyakat Madalyası aldı. Ancak en büyük başarılarından biri, 1882'de aldığı "İmparatorluk ve Kraliyet Fotoğrafçısı" unvanıydı. Böylelikle uluslararası üne kavuştu ve Londra, Brüksel ve Münih'teki fotoğraf sergilerinde yer aldı. Alois Beer, 1916'da 76 yaşında öldü[24].

3 · YUSUF RAZİ BEL (1870-1947)

Yusuf Razi Bel, Diyarbakır Valisi Giritli Sırrı Paşa ile şair ve besteci Leyla Saz Hanım'ın oğlu, Mimar Vedat Tek'in abisidir. Galatasaray Lisesi'ni bitirmiş, Fransa'da mühendislik eğitimi almıştır. Genç, Arapkir, Kadınhanı ve Ağın'da muallimlik yapmıştır. Ticaret

YUSUF RAZİ BEL, MARMARA ÜNİVERSİTESİ TAHA TOROS ARŞİVİ

ve Nafia Nezareti Demiryolları müdür muavini, Turuk ve Maabir müdürü, Nafia müfettişi, Sanayi müdürü, Hendesehane-i Berri-i Hümayun Fenn-i Hendese muallimi, Mühendis Mektebi muallimi, Şura-yı Devlet azası, Şehremini (5 Aralık 1920 - 23 Şubat 1921), Posta, Telgraf ve Telefon müdürü olmuştur.

Illustration mecmuasının Türkiye muhabirliğini yapmış, *Re-*

22 Genç-Çolak, *a.g.e.*, s. 656-658.

23 *Salname-i Vilayet-i Kosova,* Kosova Vilayet Matbaası, 1318, s. 284.

24 https://ausstellung.aau.at/wp-content/uploads/2021/06/Ansichtskartenverlage-und-ihre-Geschichte_Fritzer-2021.pdf 15.12.2021'de erişildi.

simli Kitap, Şehbal ve *Donanma* mecmualarında fotoğrafları yayınlanmıştır[25].

Yusuf Razi Bey, Turuk ve Maabir Müdürü iken Manastır, Kosova ve Selanik Vilayetleri Fen ve Teftiş Heyeti başkanı olarak bölgeye gönderilmiş teftiş için gezdiği yerlerin fotoğraflarını çekerek bir albüm halinde Sultan'a arz etmiştir. Yıldız Koleksiyonu'nda 90623 numarada kayıtlı bu albümde 88 fotoğraf mevcuttur. Albümde Selanik, İştip, Koçana, Karatova, Komanova-Palanka demiryolu, Eğridere Boğazı, Dedeağaç, Üsküp, Manastır, Firuzbey, Priştine, Köprülü, Karasu Boğazı, Vardar, Pirlepe'deki demiryolu hatları, köprüleri, istasyonları, şose yol ve köprülerinin fotoğrafları yer almaktadır. Albümün en sonunda ise Yusuf Razi Bey'in 10 Mayıs 1903 tarihli raporu vardır.

4 · GUILLAUME BERGGREN (1835-1920)

20 Mart 1835'te Stockholm'de doğan Berggren, seyyah ve ressam Peter Gustaf Berggren'in oğludur. 1850'de evini terk ederek bir marangozun yanında çıraklığa başlamış, ancak 1855'de Avrupa ülkelerine bir gezi yapmak amacıyla Stockholm'den ayrılmıştır. Önce Hamburg'a gitmiş, daha sonra geçtiği Berlin'de bir fotoğraf atölyesinde çalışmaya başlamıştır. Atölye sahibinin ölümü üzerine, atölyeyi bir süre çalıştıran Berggren, tekrar yollara düşmüş Avrupa'nın çeşitli şehirlerini gezdikten sonra Odessa'ya yerleşmiştir.

1866'da bir gemi ile Odessa'dan ayrılan ve Marsilya'ya doğru yola çıkan Berggren, gemi İstanbul'da bekletildiği sırada şehri gezmiş ve büyüsüne kapıldığı İstanbul'a yerleşmiştir. 1870'e kadar deniz ticaretiyle uğraşan Berggren, bu tarihten sonra İstiklâl Caddesi'nde bir fotoğraf atölyesi açmış ve dönemin ünlü fotoğrafçıları arasında sivrilip İstanbul'un panoramik fotoğraflarını çekmiştir.

Bir İstanbul fotoğrafçısı olarak tanınmasına rağmen Berggren, Bağdat demiryolunun yapımı sırasında fotoğraflar çekmiş, bu hat üzerinde yer alan İzmit, Adapazarı, Bilecik, Eskişehir, Manisa, İzmir, Konya, Ayaş, Gümbet ve Kütahya'yı görüntülemiştir. Ayrıca demiryollarındaki çekimlerine Trakya'da da devam ederek hattın geçtiği Dedeağaç, İskeçe, Drama, Serez, Demirhisar, Doyran ve Selanik'te çekimler yapmıştır.

1885'de İstanbul'u ziyaretleri sırasında İsveç Kralı II. Oscar ve ailesinin fotoğraflarını da çekmiş ve krala takdim etmiştir. Bunun üzerine Kral, Berggren'e İsveç Kraliyet Fotoğrafçısı unvanını vermiştir. Berggren 26 Ağustos 1920'de 85 yaşında ölmüştür[26].

5 · ALESSANDRO CASSARINI (1847-1929)

İlaç yapım şirketi olan zengin Bolonyalı bir aileye mensuptur. Dağcılığının yanı sıra fotoğrafçılık yapmıştır. Önemli ulusal sergilerin bazılarında ve 1888'deki büyük Emilian Bolonya Sergisi'nde tanınmıştır.

İtalya'nın birleşmesinden sonra devletin eski eserleri koruma altına almak amacıyla başlattığı çalışmalarda Cassarini, Corrado Ricci ile birlikte fotoğraf çalışmaları yapmıştır. Bu çalışmalar 1892'den 1895'e kadar yaklaşık üç yıl sürmüştür. 1901'de Corrado Ricci'nin metinleriyle birlikte Alessandro Cassarini'nin tüm eserlerinin basılı bir kataloğu oluşturulmuştur.

Cassarini'nin bu albümde Çetine, Riyeka ve Potgoriçe'de çektiği beş fotoğrafı yayınlanmıştır.

6 · N. GHIB

Yıldız Koleksiyonu'nun 91232 numaralı albümünde Romanya/Dobruca'da çektiği bazı fotoğrafları vardır. Hakkında fazla bilgi bulunamamıştır.

7 · HAMİDİYE ETFAL HASTANESİ FOTOĞRAFHANESİ/ ÖMER FUAD KESKİN (1869-1949)

Hamidiye Etfal Hastanesi 5 Haziran 1899'da açılmış, Sultan II. Abdülhamid'in, hastanede ameliyat olacak çocukların ameliyattan önce ve sonra fotoğraflarının çekilmesini istemesi üzerine hastanede bir fotoğrafhane kurulmuş ve başına da 31 Temmuz 1899'da asker fotoğrafçılarımızdan Yarbay Hüsameddin Bey (1857-1904) getirilmiştir. 1902 senesinde Hamidiye Etfal Hastanesi Fotoğrafhanesi Doktor Bakteriyolog Yarbay Nuri Bey ile Bakteriyolog Binbaşı Ömer Fuad Bey'in (Ömer Fuad Keskin) idaresindeydi[27].

Yıldız Koleksiyonu'nun 90642 numaralı albümünde yer alan Serez ile ilgili fotoğraflar, Serez Kumandanı İbrahim Paşa'yı tedavi etmek için 1904'te Serez'e giden Albay Ömer Fuad Bey tarafından çekilmiştir. Albümde 40 fotoğraf vardır. Bunlardan bu prestij albümde 6 tanesi yayınlanmıştır.

Evkaf Müdürlerinden Ahmet Bey'in oğlu olan Ömer Fuad Bey, İstanbul'da doğmuştur. İlk tahsilini Mahmudpaşa İptidai Mektebi'nde, ortayı taşra mekteplerinde tamamladıktan sonra girdiği Askerî

25 BOA, DH.Said, 60/177, 75/253, Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri,* İBB yay., İstanbul 1996, s. 452-457; Seyit Ali Ak, *Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Fotoğrafı,* Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s. 35.

26 Genç-Çolak, *a.g.e.*, s. 659-660.

27 Orhan M. Çolak, "Sultan II. Abdülhamid'in Fotoğrafçılarından Albay Hüseyin Hüsameddin Bey (1857-1904)", *Millî Saraylar,* sayı 18 (2019), s.42-43.

ÖMER FUAD KESKİN, MİRAT-I MEKTEB-İ TIBBİYE, C. II, S. 75

Tıbbiye'den 1889'da Bahriye yüzbaşısı olarak mezun olmuştur. Önce Bahriye Merkez Hastanesi'nde görev alan Ömer Fuad, 1891'de Bahriye Mektebi tabib muavinliğine tayin edilmiş, 1894'de Almanya'ya gönderilerek Berlin, Bonn, Marburg ve Erlangen Üniversitelerinde bakteriyoloji ihtisası yapmıştır.

1896'da Almanya'dan döndükten sonra Bahriye Merkez Hastanesi'nde, 1898'de Hamidiye Etfal Hastanesi Dahiliye ve Bakteriyoloji uzmanlığında bulunmuş, bu görevde iken amiralliğe yükselmiştir.

1908'de çıkan Tasfiye-i Rüteb kanunuyla rütbesi firkateyn tabibliğine indirilmiştir. 1909'da tekrar Bahriye Nezareti Merkez Hastanesi Dahiliye ve Bakteriyoloji uzmanlığına tayin edilmiştir.1912'de tifüs aşısı hakkında araştırma yapmak üzere Avrupa'ya gönderilmiştir. Balkan Harbinde Reşitpaşa hastahane gemisi baştabibliğinde bulunduktan sonra 1914'de Bahriye Nezareti sıhhıye reisi olmuş ve 1918'de rütbesi tekrar amiralliğe yükseltilmiştir. 1923'de emekliye ayrılan Ömer Fuad Paşa 1949'da ölmüştür.

Ömer Fuad Paşa, Birinci Dünya Harbi'nde Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumî ve Himaye-i Etfal Cemiyeti Merkez Heyeti azalıklarında faal olarak görev yapmıştır.

Ömer Fuad Paşa'nın çektiği İstanbul Hamidiye Etfal Hastanesi'ne ve İstanbul'daki kayık yarışlarına ait fotoğraflar Yıldız Koleksiyonu'nun değişik albümlerinde bulunmaktadır[28]. Ömer Fuad Paşa'nın, Kasım-Aralık 1908'de çektiği Göksu fotoğrafları 1. Fotoğraf Müsabakası'nda ikinci ve üçüncülük kazanmıştır[29].

8 · NICCOLO IDROMENO (1860-1939)

Arnavut ressam, heykeltraş, mimar, fotoğrafçı, görüntü yönetmeni, besteci ve mühendistir. Diğer adıyla Kolë Idromeno, Arnavutluk'ta realizmin kurucusu ve 19. yüzyılda başlayan Arnavut Rönesansının en önemli ressamı olarak kabul edilir.

1860'da İşkodra'da doğdu. Babasının yakın arkadaşı olan Pietro Marubbi'den fotoğrafçılık dersleri aldı. Onun desteğiyle Venedik'te güzel sanatlar akademisinde resim eğitimi aldı ve bütün Avrupa'yı dolaştı. 1878'de İşkodra'ya döndü ve burada çok aktif bir fotoğraf stüdyosu kurdu. 1912'de Arnavutluk'ta sinema filmleri gösteren ilk sanatçı oldu. Modern Arnavut sanatının ilk manzara ressamı oldu. 1923'te İşkodra'daki ilk sanat sergisini açtı ve 1936'da Tiran'daki ilk ulusal sanat sergisine katıldı. Özel ve kamuya ait pek çok binayı tasarladı[30].

9 · IVAN A. KARASTOYANOV (1853-1922)

Babası 1878'de Sofya'daki en önemli fotoğraf stüdyosunu kuran Anastas Karastoyanov'dur (1822-1880). Ivan Karastoyanov kardeşi Dimitar ile çalışmalarını Sofya'daki "Braća Karastojanovi"

28 Genç-Çolak (yay. haz.), *a.g.e.*, s. 666.

29 *Resimli Kitap*, Teşrinisani 1324, sayı: 3, s. 289.

30 https://en.wikipedia.org/wiki/Kol%C3%AB_Idromeno 15.12.2021'de erişildi.

stüdyosunda sürdürmüşler ve 1878'den 20. yüzyılın ortalarına kadar başarılı bir şekilde devam ettirmişlerdir[31].

10 . ALCIB M. LAMBRINOS

1900 senesinde açılan Yanya Kız Rüştiyesi'nin iç ve dış görünümleri ile okulun açılış töreninin fotoğraflarının çekimi, Yanya'da aynı zamanda eczacılık yapan Lambrinos'a sipariş edilmiş, 32 fotoğraftan oluşan bu albüm de Yanya Valisi Osman Fevzi Paşa tarafından Sultan'a takdim edilmiştir[32]. Bu prestij albümde Lambrinos'un çektiği beş parçalık Yanya panoraması neşredilmiştir.

11 . GEORGE LIONDA

Yıldız Albümleri fotoğrafçılarından olan George Lionda, stüdyosunu Manastır'da açmıştır. Manastır'da resmî binaların çekimlerini yapmıştır. 1912'de Manastır'da Kermelas et Pintzas ile ortak bir stüdyo işletmiştir[33].

1896'da Baubin ve Zepdji ile birlikte Selanik'in üç fotoğrafçısından biri olan Lionda Freres[34] ile alâkası ise bilinememektedir.

12 . ANATOLE MAGRIN (1858-1928)

Fransız bir fotoğrafçı olan Magrin 1858'de Fransa'da doğdu. 1875'te 17 yaşındayken Galati'de (Romanya) ünlü yerel bir fotoğrafçı olan amcası Emile Carréz'in yanına geldi ve ondan fotoğrafçılığı öğrendi. 1878'den sonra Köstence'de evlendi ve buraya yerleşerek Köstence'deki ilk fotoğraf stüdyosunu açtı. Ayrıca uzun yıllar Köstence'de Fransa'nın konsolos yardımcılığını ve fahri konsolosluğunu yaptı. 12 Ocak 1928'de Köstence'de öldü ve burada gömüldü.

Köstence'de yarım yüzyıla yakın fotoğrafçılık yapan Magrin, şehrin ve çevresinin tarihini ve sosyal hayatı hakkında paha biçilmez fotoğraflar bırakmıştır. Magrin'in fotoğraflarında liman kentini, Tatarlar, Türkler, Çingeneler, Lipovalılar ve Makedon nüfuslarıyla Dobruca köylerinin etnik çeşitliliği izlenebilmektedir[35]. Romanya'daki Müslümanlar'ı tanıtan Yıldız Koleksiyonu'ndaki 91233 (60 fotoğraf) ve 91331 (81 fotoğraf) numaralı albümlerin fotoğrafçısıdır.

31 Todić, *a.g.m.*, s. 1038-1039.

32 İÜNEK, Yıldız Koleksiyonu 90496 numaralı albüm.

33 *Annuaire Oriental Commerce, Industrie, Administration, Magistrature de l'Empire Ottoman,* 32. sene, The Annuaire Oriental Ltd., İstanbul 1912, s. 1734.

34 *Annuaire Oriental du Commerce de l'industrie de l'administration et de la magistrature,* 14. sene, Cervati Frères & Cie, İstanbul 1896, s. 993.

35 Cătălin I. Nicolae, "Photography and Archaeology in Romania", *PhotoResearcher,* sayı: 34 (2020), s. 18-19.

13 . PIETRO MARUBBI (1834-1903)

İtalyan ressam, heykeltraş, mimar ve fotoğrafçıdır. Piacenza'da (İtalya) doğdu. Garibaldi hareketine katıldığından dolayı İtalya'yı terketti ve İşkodra'ya yerleşti. Burada bir fotoğraf stüdyosu kurdu. Niccolo Idromeno, Mikel Kodheli gibi fotoğrafçıları yanına çırak alarak yetiştirdi. *L'Illustration*, *The Illustrated London News* ve İtalyan gazeteleri *La Guerra d'Oriente* ve *L'Illustrazione Italiana* gibi yabancı dergiler için foto muhabiri olarak çalıştı[36].

Marubbi Atölyesi 2016'da, yarım milyondan fazla cam negatiften oluşan arşiviyle İşkodra Belediyesi'ne bağlı olarak Marubbi Ulusal Fotoğraf Müzesi'ne dönüştü.

Pietro Marubbi, Yıldız Koleksiyonu'nda İşkodra ve Tiran ahalisinin fotoğraflarının yer aldığı 91297 (33 renkli fotoğraf) ve 91299 (57 fotoğraf) numaralı albümlerin fotoğrafçısıdır.

14 . PETROS MORAITES (1835-1905)

İstendil adasında doğdu. Atina'da resim eğitimi aldıysa da fotoğrafçılığa yöneldi. 1859'da Atina'da Athanasios Kalfas ile ortak bir fotoğrafhane açtı. Ortaklık 1860 sonuna kadar devam etti. Sonra kendi stüdyosunu kurdu. Yunan toplumundan politikacıları, aydınları, elçileri, aktörleri ve Kraliyet ailesinden birçok önemli kişiyi fotoğrafladı. 1868 civarında Kralın fotoğrafçısı unvanı verildi. Çeşitli fotoğrafçılık dallarında pek çok ödül aldı. Yunanistan'da, Viyana ve Paris'te pek çok sergiye katıldı. Ölümünden sonra stüdyosunu oğlu Georgios P. Moraites devraldı ve daha sonra Nikolaos Pantzopoulos'a satmak zorunda kaldı[37].

15 . ANTONIO MORTEN

Antonio Morten'in Yıldız Koleksiyonu'nda, Üsküp'ün resmî binaları ve camilerini çektiği fotoğraflardan oluşan 90436 numaralı albümünde 25 fotoğrafı vardır. Albümün İtalyanca altyazılarından dolayı Morten'in de İtalyan bir fotoğrafçı olduğu kanaatindeyiz.

16 . LAJOS MOLLER (1821-1890)

Macar olan Lajos Möller, 19. yüzyılın ikinci yarısında ünlü bir dans ve görgü kuralları öğretmeniydi. 1821'de Spis'de doğdu. Bağımsızlık savaşına (1848-49) katıldı ve ardından yurtdışına kaçtı. Fransa'da dans sanatının inceliklerini öğrendi ve 1850'lerin ortala-

36 https://en.wikipedia"1org/wiki/Pietro_Marubi 12.12.2021 tarihinde erişildi

37 Aliki Tsirgialou, "Moraites, Petros", *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography,* John Hannavy (editör), Taylor& Francis Group, New York 2008, s. 937.

rında Macaristan'a döndü. 1860'da Debrecen'e geldi ve burada bir dans kursu açtı.

1860'ların başında fotoğrafçılığı denedi, Debrecen ile Miskolc olmak üzere iki ayrı stüdyo açtı. Fakat dans öğretmenliği daha ağır bastı. 1880'de dansla ilgili bir eser yazdı ve 1890'da gripten öldü[38].

Möller, Belgrad'dan Turnu Severin'e Tuna Nehri üzerinden yapılan seyahat ile ilgili içinde 15 fotoğrafın olduğu bir albüm[39] hazırlamıştır.

17 . A. RACANİÉ EFENDİ (1857-1925?)

Fransız kökenli Osmanlı diplomatıdır. Şehbender vekilliği ve şehbenderlik yapmıştır. 5 Mart 1857'de İstanbul'da doğmuştur. Büyükbabası ve babası da hariciyede görev yapmıştır[40]. Babası Paulin Racanié, Odessa Kançıları iken 1874'te vefat etmiştir. Annesi Louise Gilly'dir.

A. Racanié Efendi 1873'te devlet hizmetine girmiştir. Cebelitarık (1887), Anvers (1888), Malta, Sivastopol (1888-89), Odessa, Nikolayev (Nicolaeff), Köstence (1893), Turnu Severin (1894)'de şehbenderlik yapmıştır. Turnu Severin'de fotoğrafçılık da yapmıştır[41].

En son yine Anvers Şehbenderliği'nde iken vazifesini güzel yapamadığından dolayı azledilmiş (14 Ağustos 1896)[42] ve uzun süre görev verilmediğinden zaruret çekmiştir[43]. 1903'te Portekiz hükûmeti tarafından Notre Dame de la Conception Nişanı verilmiştir[44].

Yıldız Koleksiyonu'nda 91230 numaralı Romanya ile ilgili içinde 14 fotoğraf bulunan albüm, Racanié Efendi tarafından çekilmiştir. Racanié Efendi, Marie Jacovliff (doğumu 1866) ile 1882'de Harkov'da (Ukrayna) evlenmiştir[45]. Çocuklarından Lydia, Valerie[46] ve Ala Racanié'nin fotoğrafı Yıldız Koleksiyonu 93804-028 numarada kayıtlıdır.

Eşi Marie Racanié'nin kendisine emekli aylığı bağlanması için Romanya'dan yaptığı başvuruya dayanarak Racanié Efendi'nin 1925'ten önce vefat ettiğini söyleyebiliriz[47].

A. RACANİÉ EFENDİ'NİN ÇOCUKLARI,
İÜNEK, YILDIZ KOLEKSİYONU 93804-028

18 . EBUBEKİR HAZIM TEPEYRAN (1864-1947)

1864'de Niğde'de doğan Ebubekir Hazım Tepeyran, Niğde Tahrirat Müdürü Bekirbeyzâde Hasan Efendi'nin oğludur. Rüştiye öğreniminden sonra özel olarak Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmiş, memuriyete Niğde'de kâtiplik yaparak başlamıştır. Konya Valisi Eğinli Said Paşa'nın delaletiyle Konya Maarif Meclisi kâtipliği ve

38 https://www.derimuzeum.hu/muzeumiblog.php?id=115&nyelv=en 13.12.2021 tarihinde erişildi.

39 İÜNEK, Yıldız Koleksiyonu 91425 numaralı albüm.

40 BOA, BEO, 1801-135013.

41 BOA, HR.TH. 197-14, 12 Temmuz 1897 tarihli belge.

42 BOA, BEO, 829-62105.

43 BOA, BEO, 1792-134379; BEO, 1801-135013 Hariciye Nazırı Portakal Paşa'nın Sadrazama yazdığı 25 Şubat 1902 tarihli arz tezkiresi.

44 BOA, İ.TAL., 302-33.

45 BOA, HR.UHM., 238-77.

46 Lydia ve Valerie'nin doğumları için bkz. BOA, HR.UHM., 238-78.

47 BOA, HR.İM., 184-76.

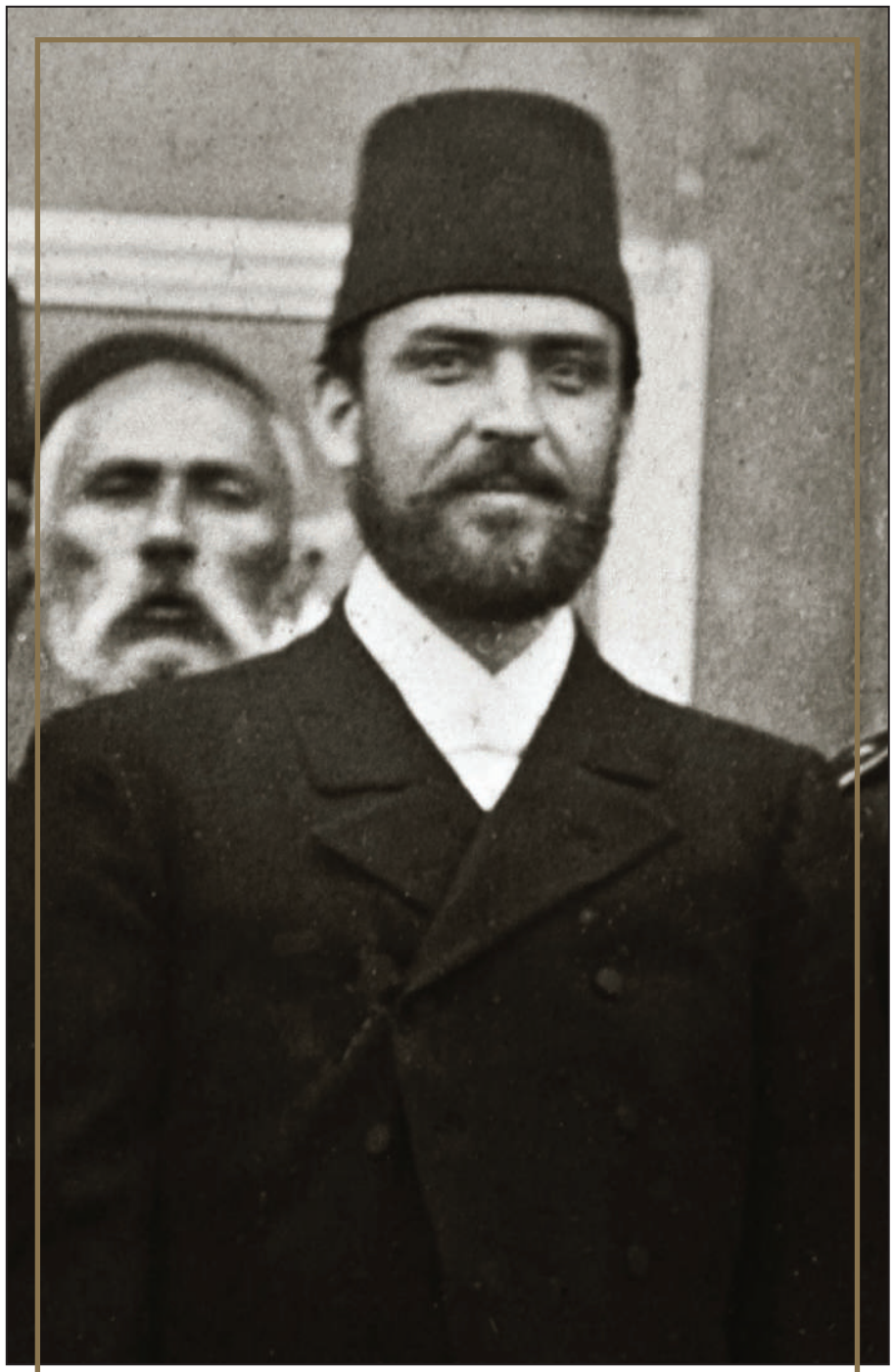

EBUBEKİR HAZİM TEPEYRAN,
İÜNEK, YILDIZ KOLEKSİYONU 90581

vilayet gazetesi yazarlığına, Kastamonu Valisi Abdurrahman Nureddin Paşa'nın delaletiyle de 1886'da Kastamonu Mektupçu Kalemi mümeyyizliğine ve vilayet gazetesi yazarlığına, 1891'de İzmir Mektupçu Kalemi mümeyyizliği ve vilâyet gazetesi yazarlığına tayin edilmiş, sonra mektupçu olmuştur. 1893'te Edirne vali muavinliğine, 1896'da Dedeağaç mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Bu görevinden saraya verilen bir jurnal üzerine alınmış ve ancak kırk beş gün sonra bâlâ rütbesi ve ikinci rütbeden Osmanî Nişanı ile ödüllendirilerek, Musul valiliğine gönderilmiştir.

1902'de Şûrâ-yı Devlet azalığı, bir süre sonra Manastır ve daha sonra da Bağdat valiliği yapmıştır. Sivas, Ankara, Hicaz, Beyrut ve Bursa valiliklerinin yanı sıra İstanbul şehreminliği, Ali Rıza ve Salih Paşa kabinelerinde iki defa Dahiliye nazırlığı görevlerinde bulunmuştur.

Bursa valiliği sırasında Kuvay-ı Milliye'ye yardımlarından dolayı idama mahkûm edilmiş, ancak Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanması üzerine mahkûmiyetten kurtulmuştur.

Sivas ve Trabzon valilikleri görevini de yürüten Tepeyran, 1939-1946 yılları arasında iki dönem Niğde milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girmiştir.

5 Haziran 1947'de İstanbul'da ölen Tepeyran'ın hatıraları hikâye, roman ve şiirleri kitap halinde yayınlanmıştır. Şair ve yazar Oktay Akbal'ın dedesidir.

"Canlı Tarihler-Hatıralar" başlığı ile yayınlanan Tepeyran'ın hatıralarından Kastamonu'da Mektupçu Kalemi mümeyyizi iken fotoğraf merakının başladığını, Dedeağaç mutasarrıflığı sırasında çektiği fotoğraflardan meydana getirdiği albümü[48] II. Abdülhamid'e sunduğunu ve sarayda bir fotoğraf atölyesi kurulmasına sebep olduğunu öğrenmekteyiz. Ebubekir Hazım Tepeyran, Beyrut valiliği sırasında Beyrut vak'asında batırılan Fransız gemisinin batışına ait muhtelif pozda fotoğraflar çekerek hadiseleri bizzat belgelemiştir[49].

19 . PAUL ZEPDJI

Ermeni kökenli olup Selanik'te stüdyo açmış bir fotoğrafçıdır. Asıl adı Bogos'dur. Zepdji, 1870'lerin başında İzmir'de Bükmeciyan ile çalışmış, sonra Selanik'e yerleşmiş ve 1910'ların sonuna kadar Selanik halkını ve şehrini fotoğraflamıştır. Fotoğrafhanesi, Selanik'te Vardar Caddesi numara 10'da idi[50].

Yıldız Koleksiyonu'nda Selanik-Dedeağaç şimendifer hattıyla ilgili bir albüm (779-15/18 fotoğraf), Selanik'teki devlet binaları ve hayri eserler ile ilgili diğer bir albümün (90423/25 fotoğraf) fotoğrafçısıdır.

48 İÜNEK, Yıldız Koleksiyonu 90581 numaralı albüm.

49 *Canlı Tarihler*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1944, c. I, s. 7-12.

50 Spiros Alevropoulos, *Paul Zepdji,* https://www.academia.edu/29145647/Paul_Zepdji_Thessaloniki_12.12.2021 tarihinde erişildi; *Annuaire Oriental .....1896*, s. 993; *Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature,* 29. sene, R. Cesar Cervati, İstanbul 1909, s. 1813. *Annuaire Oriental .....1912,* s. 1821.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (İÜNEK), Yıldız Koleksiyonu, albüm no: 90496, 90581, 91425.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), BEO, 829-62105, 1713-128434, 1792-134379, 1801-135013; DH.Said, 60/177, 75/253; DH.ŞFR., 156-122; HR.İM., 184-76; HR.TH. 197-14; HR.UHM., 238-77, 238-78; İ.TAL., 302-33; TFR.I.A. 33-3268; Y.MTV. 199-15.

KİTAP, MAKALE VE İNTERNET SİTELERİ

Adnan Genç, Orhan M. Çolak (yay. haz.), *Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları,* İBB Kültür AŞ-IRCICA, İstanbul 2008.

Adrian Silvan Ionescu, "In Focus: Photography in Romania", *PhotoResearcher*, sayı: 34 (2020), s. 3-13.

Aliki Tsirgialou, "Greece", *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography,* John Hannavy (editör), Taylor& Francis Group, New York 2008, s. 618-619.

_____, "Moraites, Petros", *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography,* John Hannavy (editör), Taylor& Francis Group, New York 2008, s. 937.

Annuaire Oriental Commerce, Industrie*, Administration, Magistrature de l'Empire Ottoman,* 32. sene, The Annuaire Oriental Ltd., İstanbul 1912.

Annuaire Oriental du commerce de l'industrie de l'administration et de la magistrature, 14. sene, Cervati Frères & Cie, İstanbul 1896.

Annuaire Oriental du commerce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature, 29. sene, R. Cesar Cervati, İstanbul 1909.

Bahattin Öztuncay, *Dersaadet'in Fotoğrafçıları*, c. I, Aygaz AŞ Yay., İstanbul 2003.

Burçak Evren, "Balkanların ve Türk Sinemasının İlk Yönetmenlerinden Manaki Kardeşler", *Hayal Perdesi*, 37 (Kasım-Aralık 2013), s. 72-76.

Cătălin I. Nicolae, "Photography and Archaeology in Romania", *PhotoResearcher*, sayı: 34 (2020), s. 13-25.

Canlı Tarihler, c. I, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1944.

https://ausstellung.aau.at/wp-content/uploads/2021/06/Ansichtskartenverlage-und-ihre-Geschichte_Fritzer-2021.pdf 15.12.2021'de erişildi.

https://cameraottomana.ku.edu.tr/gallery/detail/id/7 15.12.2021 tarihinde erişildi.

https://www.cdm.me/english/on-montenegrins-and-photography/ 11.12.2021 tarihinde erişildi.

https://www.derimuzeum.hu/muzeumiblog.php?id=115&nyelv=en 13.12.2021 tarihinde erişildi.

https://en.wikipedia"1org/wiki/Pietro_Marubi 12.12.2021 tarihinde erişildi

https://en.wikipedia.org/wiki/Kol%C3%AB_Idromeno 15.12.2021'de erişildi.

Images d'Empire, *Türkiye'de Fotoğrafın Öncüleri*, Fransız Kültür Merkezi, İstanbul 1993.

Milanka Todıć, "Ottoman Empire: European (Bulgaria, Serbia, Macedonia, Albania and Bosnia)", *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography*, John Hannavy (editör), Taylor& Francis Group, New York 2008, s. 1037-1040.

Resimli Kitap, Teşrinisani 1324, sayı: 3.

Rıza Tahsin, *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye*, c. II, Kader Matbaası, İstanbul 1328.

Sabah, 3 Recep 1313, 20 Ocak 1895, sayı: 2292; 2 Ramazan 1313, 16 Şubat 1896, sayı: 2350.

Salname-i Vilayet-i Kosova, Kosova Vilayet Matbaası, 1318.

Seyit Ali Ak, *Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Fotoğrafı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001.

Spiros Alevropoulos, Paul Zepdji, https://www.academia.edu/29145647/Paul_Zepdji_Thessaloniki 12.12.2021 tarihinde erişildi.

Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990.

Takvim-i Vekayi, 19 Şaban 1255, sayı: 186.

Orhan M. Çolak, "II. Abdülhamid Döneminde Vilayetleri Fotoğraflama Teşebbüsleri ve Fotoğrafçı Ahmed Fuad Bey", *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı*, Gülden Sarıyıldız, Niyazi Çiçek, İshak Keskin, Sevil Pamuk (yay.haz.), İstanbul 2011, s. 57-74.

_____, "Osmanlı Mekteplerinde Fotoğrafçılık Eğitimi Üzerine Bazı Notlar", *Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi*, cilt: II, Yıldız Teknik Üniversitesi-Bağcılar Belediyesi, İstanbul 2022, s. 363-376.

_____, "Sultan II. Abdülhamid'in Fotoğrafçılarından Albay Hüseyin Hüsameddin Bey (1857-1904)", *Millî Saraylar*, sayı 18 (2019), s. 39-55.

Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, İBB yay, İstanbul 1996.

Fotoğraf Albümü

ARNAVUTLUK

Arnavutluk

اشقودره

İşkodra’nın genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91228-0023

“İşkodra”

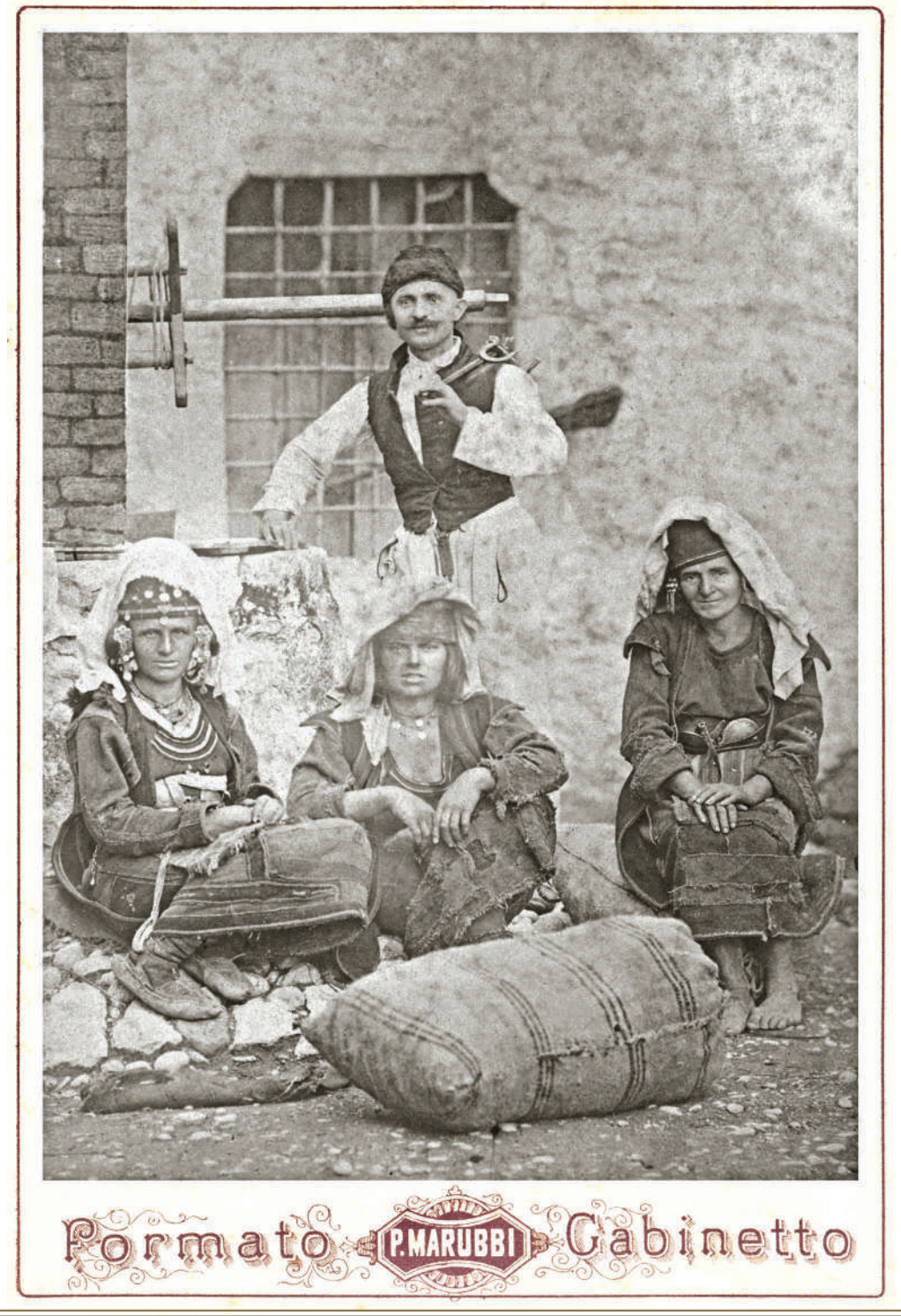

FOTOĞRAFÇI: PIETRO MARUBBI

"İşkodra halkından görünümler"
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91299-0007

Kir ile Drin nehirlerinin birleştiği noktada kurulup gelişen Tabak ve Bahçelik mahalleleri ile bugün hâlâ ayakta bulunan Buşatlı Mehmet Paşa (Kurşunlu) Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90766-0050

"İşkodra Tabak ve Bahçelik Mahallesi"

Kir, Drin ve Boyana nehirlerinin kesiştiği noktada inşa edilen meşhur İşkodra Kalesi'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90444-0005

"İşkodra Kalesi'nin resmidir"

İşkodra kasabasının bir kısmından sivil mimarî örnekleri

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90419-0008

“İşkodra kasabası”

İşkodra'da bir teneffüs ve tenezzüh alanı olarak meydana getirilip çeşitli ağaçlarla tezyin edilen millet bahçesi ve içerisindeki İşkodralılar

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90766-0057

"İşkodra Millet Bahçesi"

İşkodra hükûmet konağının genel bir görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90444-0004

“İşkodra Vilâyet-i Celilesi hükûmet konağının resmidir.”

İşkodra’da bulunan kışla ve İşkodralıların görünümü
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90444-0010
“Kışla-i Hümâyunun Paruça Mahallesi tarafından alınan resmidir.”

İşkodra’nın hayat kaynağı Drin Nehri üzerindeki Bahçelik Köprüsü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90444-0021

“Drin Nehri üzerinde bulunan Bahçelik Köprüsü’nün resmidir”

FOTOĞRAFÇI: NICOLO İDROMENO

İşkodra'nın bir diğer hayat kaynağı olan Boyana Nehri üzerindeki köprünün görünümü, 1898.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90512-0003

"Sâye-i muâlla vâye-i hazret-i hilâfetpenâhîde Boyana Nehri üzerinde inşa olunan köprünün cenub cihetinden alınan fotoğrafıdır. 4 Receb 1316 ve 6 Teşrin-i sani 1314"

بروسه محدسی جوارنده مجدداً نام نامی حضرت شهریاری مخصوص اولدرق انشا اولنان طریقه ناظر قرمزی جامعی بنفسه رسیدر .

Puruş/Peruş Mahallesi civarında sultan adına yeniden inşa edilen Kırmızı Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90444-0001

"Puruş / Peruş Mahallesi civarında müceddeden nâm-ı nâmi-i hazret-i şehriyâriye mahsus olarak inşa olunan tarika nazır Kırmızı Cami-i Şerifin resmidir."

Yolları Arnavut kaldırımı, çatıları ise yöresel kiremitlerle süslü İşkodra çarşısı ve Hünkâr Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90444-0002

"İşkodra çarşısında ve kale altında Hünkâr Cami-i Şerifi'nin resmidir."

Adriyatik Denizi'nin kıyısında bulunan ve önemli bir ticaret şehri olan Dıraç'ın denizden görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90444-0033

"Dıraç kasabasının resmidir."

دیراج قصبه‌سنده عساکر ضبطیه‌یه مخصوص قره‌قولخانه‌دیر.

Dıraç’ta emniyet güçlerine ait bir karakol

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90444-0035

“Dıraç kasabasında âsâkir-i zaptiyeye mahsus karakolhane resmidir.”

BULGARİSTAN

Bulgaristan

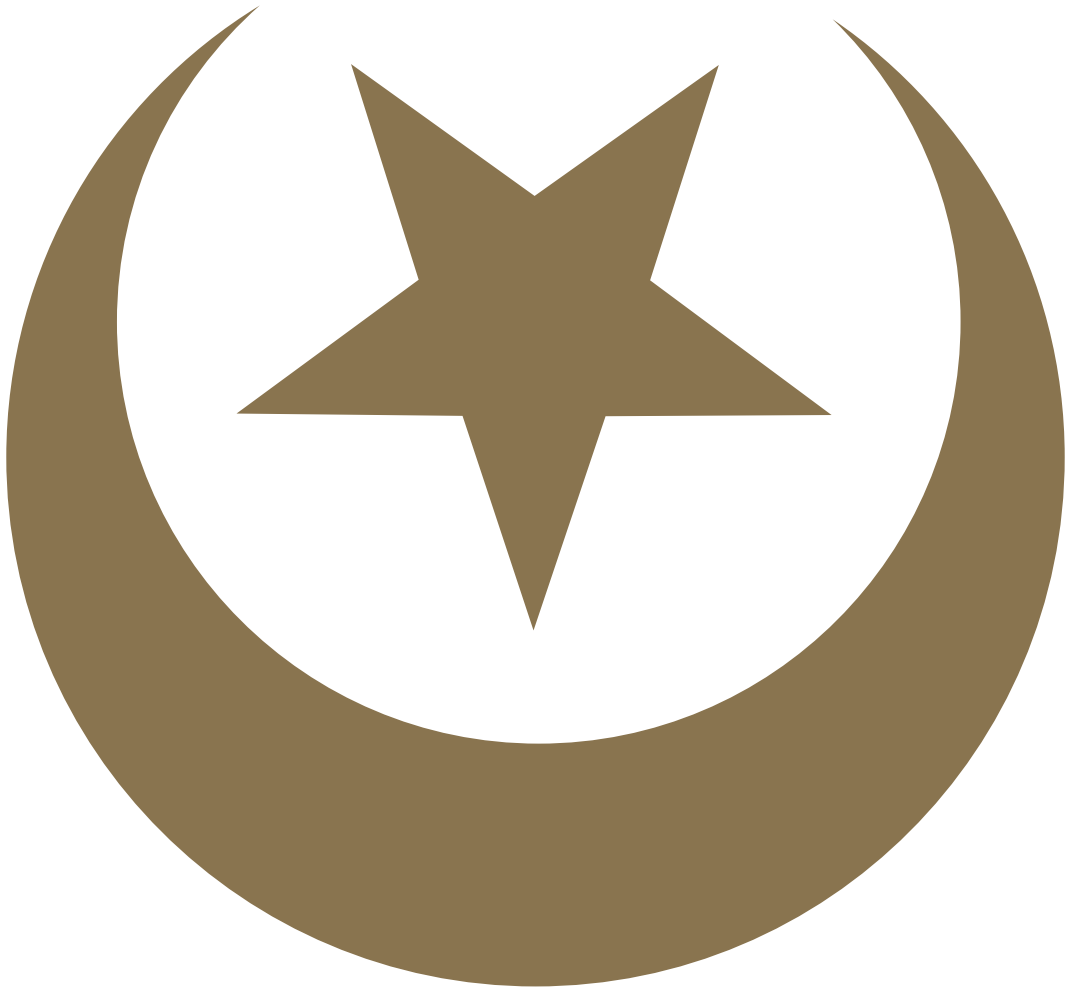

صوفیه‌نك منظره عمومیه‌سی

Sofya’nın genel manzarası

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90792-0004

“Sofya’nın manzara-i umûmiyesi”

صوفیه مناظرندن بری

Sofya manzarasından bir kesit ve bu kesit içerisinde Mimar Sinan'ın Sofya'daki tek eseri olan Bosnalı Mehmed Paşa (Kara) Camii'nin minaresiz görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90484-0015

"Sofya menâzırından biri". Yıl: 1896

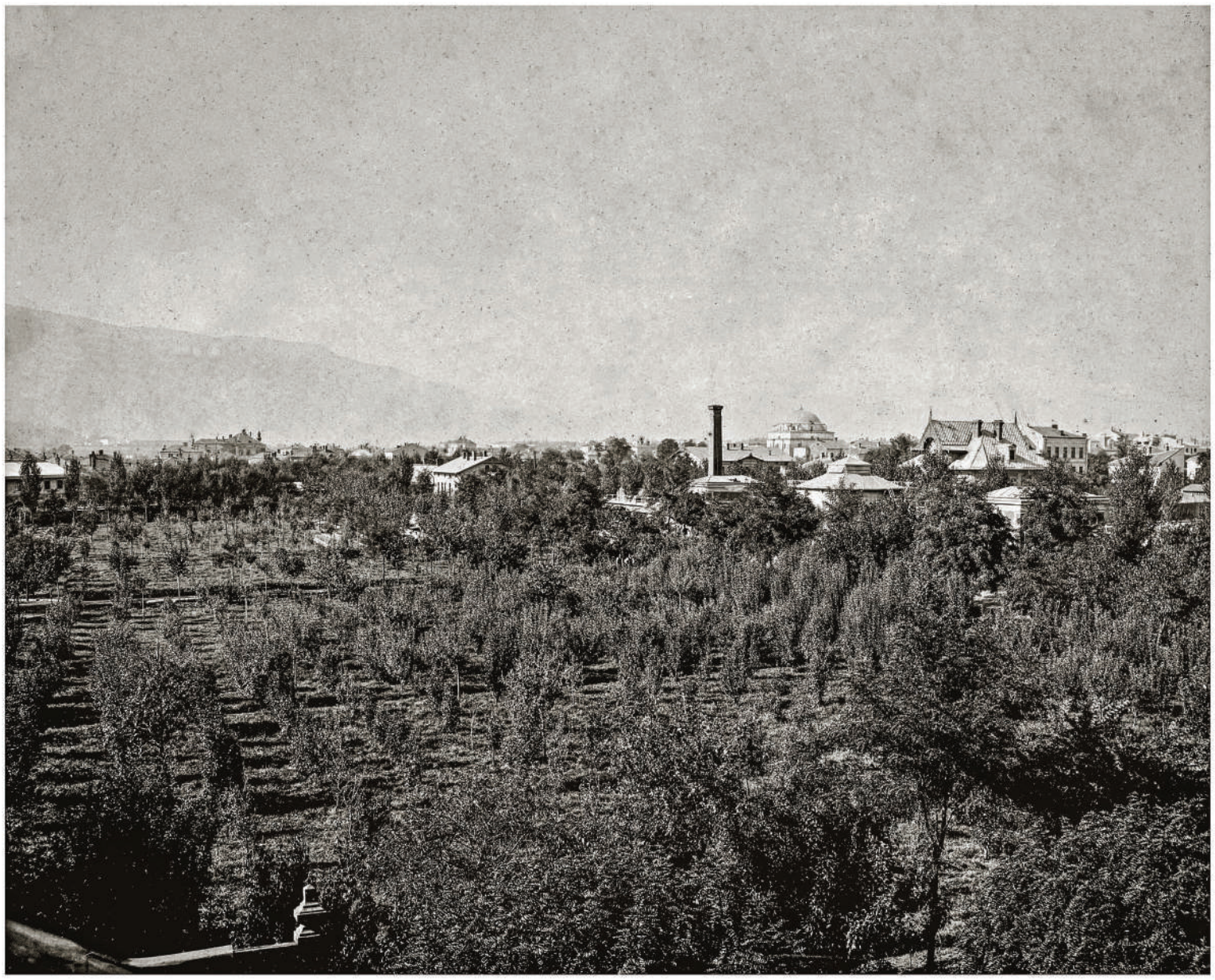

FOTOĞRAFÇI: IVAN A. KARASTOYANOV

Sofya Hayvanat Bahçesi ile şehrin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90784-0001

Sofya'nın merkezî noktalarından Prens Alexandre Meydanı ve
Sofya ile özdeşleşen Kadı Seyfullah Efendi (Banyabaşı) Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90484-0020

"Sofya'da Prens Alexandre Meydanı". Yıl: 1896

صوفیه ده کائنه جامع شریف

Sofya’da ibadete açık tek cami olan Kadı Seyfullah Efendi (Banyabaşı) Camii’nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90792- 0010

“Sofya’da kâin cami- i şerif “

صوفیه ده ترکوسفا جاده سی

Terkovska Caddesi ve Kadı Seyfullah Efendi (Banyabaşı) Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90792- 0005

"Sofya'da Terkovska Caddesi"

صوفیه ده ویتوسه جاده سی

“Sofya’da Vituş Caddesi”
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90792- 0008

Sofya'da Vladaya suyu üzerinde yaptırılan Arslanlar Köprüsü'nün genel görünümü
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90792-0015
"Arslanlar Köprüsü"

صوفیه استاسیون بیوك جاده منظره‌سی

“Sofya İstasyon Büyük Cadde manzarası”. Yıl:1896
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90484-0026

صوفیه ده جمعه بازاری

"Sofya'da Cuma Pazarı". Yıl: 1896
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90484-0043

صوفیه ده بیوك کلیسا

Meşhur Rila Manastırı Kilisesi'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90484-0032

"Sofya'da Büyük Kilise". Yıl:1896

فلبه

Konaklarıyla meşhur Filibe'den bir görünüm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90792-0035

"Filibe"

Filibe'de Cuma Camii olarak da bilinen Sultan I. Murad Han'ın inşa ettirdiği Hudâvendigâr Camii'nin görünüşü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-52/0019

"Filibe"

فلبه جامع شریفی وجماعت محلی

Filibe Hudâvendigâr Camii'nin akarı olan dükkânlar ve Filibelilerin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90484- 0051

"Filibe Cami-i Şerifi ve cemaat mahalli". Yıl: 1896

قرجه علی قصبه سی چارشوسنك رسمیدر

Kırcaali Çarşısı ve Kırcaalililerin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90412- 0015

“Kırcaali kasabası çarşının resmidir”

قرجه علی قصبه سنده مجدداً انشا اولنان بلدیه حمامی ایله قرجه علی بابا تربه سنك رسمیدر

Kırcaali kasabasının kurucusu Kırcaali Baba'ya ait türbe ve yeni yapılan hamamın görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90412- 0016

"Kırcaali kasabasında müceddeden inşa olunan belediye hamamı ile Kırcaali Baba Türbesi'nin resmidir."

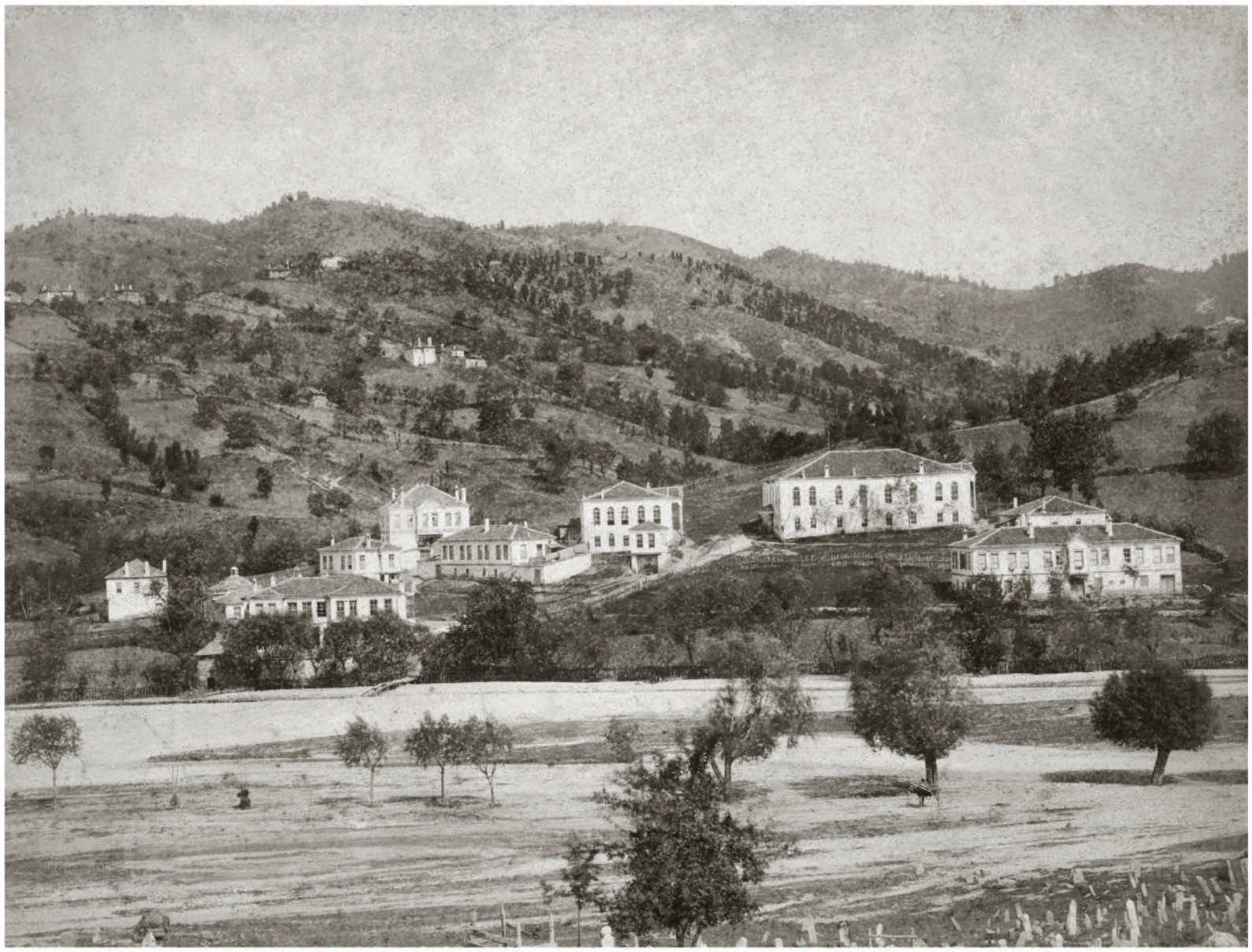

أكريدهٔ قصبهٔ نك عموم منظرهٔ سی رسمیدر

Kırcaali'ye bağlı Eğridere kasabasının genel manzarası yanında kendini gösteren Osmanlı mezarlığı

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90412- 0001

"Eğridere kasabasının umûm manzarası resmidir."

وارنه مناظرندن

Karadeniz kıyısındaki Varna şehrinin genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90484- 0050

“Varna menâzırından”. Yıl: 1896

Varna şehrinin başka bir açıdan görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90484- 0053

“Varna menâzırından”. Yıl: 1896

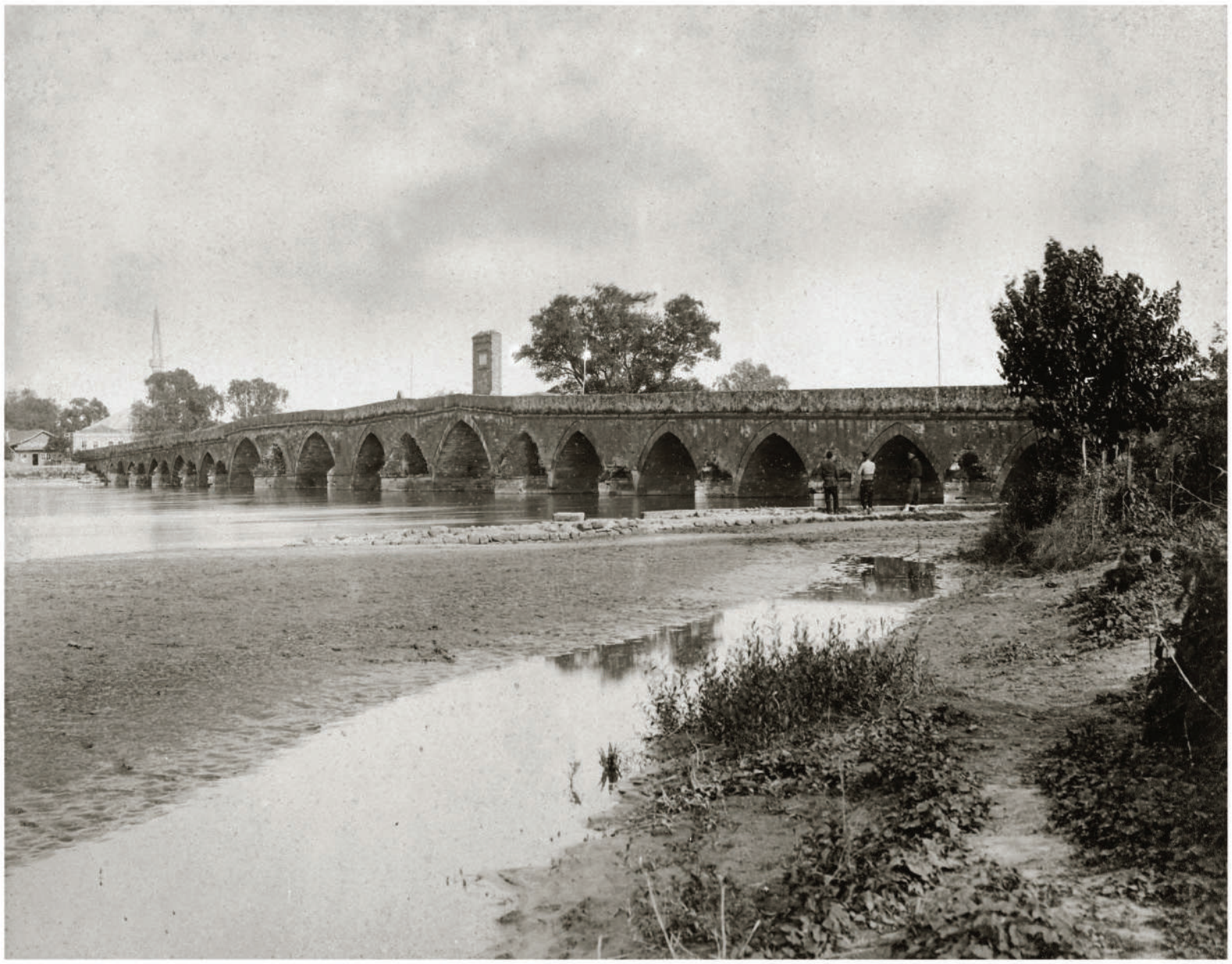

جسر مصطفى پاشاده مريج نهرى اوزرنده واقع جسرك رسميدر

Cisr-i Mustafa Paşa kasabasına adını veren, Meriç Nehri üzerinde
Boşnak Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilen köprünün genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90412- 0020

"Cisr-i Mustafa Paşa'da Meriç Nehri üzerinde vâkî cisrin resmidir."

جسر مصطفی پاشا قصبه‌سنده کائن حصکی سلطان جامع شریفنك رسمیدر

Cisr-i Mustafa Paşa kasabasında Haseki Hürrem Sultan adına inşa edilen ve bugün ayakta olmayan Haseki Sultan Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90412- 0021

"Cisr-i Mustafa Paşa kasabasında kâin Haseki Sultan Cami-i Şerifi'nin resmidir."

اختہ بولی قصبہ سنک رسمیدر

Karadeniz kıyısında yer alan Ahtopolu kasabasının genel bir görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90418-0003

"Ahtopolu kasabasının resmidir"

اختهپولی قصبهسنده مجدداً انشا اولنان جامع شریفدر رسمیدر

Karadeniz kıyısında yer alan Ahtopolu kasabasında inşa edilen caminin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90418-0004

“Ahtopolu kasabasında müceddeden inşa olunan cami-i şerifin resmidir”

ویدینك منظرهٔ عمومیه سی

Tuna Nehri kıyısında bulunan Vidin Kalesi'nden küçük bir kesit

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90484-0063

"Vidin'in manzara-i umûmiyesi". Yıl: 1896

رقاجوه مناظره ندف

Varna yakınlarında Bulgar Kraliyet Ailesinin yazlık sarayı Euxinograd'ın görünümü.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90484-0054

“Rusçuk menâzırından”. (Rusçuk değil Varna olmalıydı) Yıl: 1896

شمتی مناظر ندن

Şumnu manzarasından bir kesit

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90484-0048

“Şumnu menâzırından”. Yıl:1896

پلونه ده مجدداً انشا ایدیلان خط منظره‌سی

Plevne'de yeniden inşa edilen köprünün görünümü
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90484-0029
"Plevne'de müceddeden inşa edilen hat manzarası". Yıl:1896

رودوپه بر منظره

Rodop'ta çiftçi kadınlar

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90792-0034

“Rodop’ta bir manzara”

Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısında bulunan Balçık kasabasından bir heyetin Sultan Mehmed Reşad'a arz edilmek üzere çektirdikleri bir fotoğraf

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-73-0033 Yıl:1911

"Hür ve meşrutiyetperver olan sevgili padişahımız Mehmed Reşad Efendimiz Hazretlerine takdim-i naçizanemizdir. Bulgaristan'ın Balçık kasabası Mekteb-i Rüşdiye şakirdanıyla Mekatib-i İslamiye heyet-i talimiyesinin fotoğrafı umum heyet-i talimiye namına rüşdiye müdiri Süleyman Fehmi."

Doğu Rumeli ve Bulgaristan'dan gelen İslam heyetinin fotoğrafı

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90484-0003

"Rumeli-i Şarkî ve Bulgaristan'dan tebriğe gelen Heyet-i İslâmiye". Yıl:1896

KARADAĞ

Karadağ

Podgorica manzarasından birinci kesit

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91228-0012

“Podgorica’nın bir kısmı.”

بودغوریچه‌نك قسم آخری

Podgorica manzarasından ikinci kesit

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91228-0013

“Podgorica’nın kısm-ı ahiri”

"Podgoriçe'de Moraca Nehri üzerinde inşa edilen Vezir Köprüsü"
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90766-0056

FOTOĞRAFÇI: ALESSANDRO CASSARINI

"Podgoriçe'de Prens Danilo'nun Köşkü"

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-50-0040

FOTOĞRAFÇI: ALESSANDRO CASSARINI

Karadağ'ın eski başkenti Çetine'nin genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-50-0051

"Çetine manzarası"

Çetine’nin görünümünden bir kesit
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91228-0003
“Çetine”

Çetine’de bir cadde üzerinde binaların ve yerel elbiseli Karadağlıların görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91228-0004

“Çetine”

FOTOĞRAFÇI: ALESSANDRO CASSARINI

Dönemin başkenti Çetine'de bakanlıkları bünyesinde bulunduran binanın görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-50-0049

"Çetine'de Nezaretler Dairesi"

FOTOĞRAFÇI: ALESSANDRO CASSARINI

Karadağ hükümdarı Prens Danilo'ya ait sarayın görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-50-0039

"Çetine'de Prens Danilo Hazretlerinin Sarayı"

İşkodra Gölü yakınında yer alan Riyeka köyünün görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91228-0007

“Riyeka karyesinin bir kısmı”

Riyeka köyünden bir diğer kesit ve suyun kenarına kurulan panayırın görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91228-0008

“Riyeka karyesinin kısm-ı diğeri ile panayır”

Pont à Riéka

ریقه کوپریسی

FOTOĞRAFÇI: ALESSANDRO CASSARINI

Riyeka köyünde bir Osmanlı köprüsünün görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-50-0043

“Riyeka (Rijeka) Köprüsü”

طاشلیجه قصبه‌سی

Önemli bir Osmanlı kasabası olan Taşlıca'nın genel manzarası içerisinde Hüseyin Paşa Camii ile Saat Kulesi'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-76-0011

"Taşlıca kasabası"

طاشیلجه قشلهٔ همایونی

Taşlıca'da bulunan kışlanın genel görünümü
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-76-0008
"Taşlıca Kışla-i Hümâyunu"

Kotor Körfezi'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91228-0022

“Kataro (Kotor)”

قطارو

Kotor Körfezi ve aynı adla anılan Kotor kasabasının genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91228-0021

“Kataro (Kotor)”

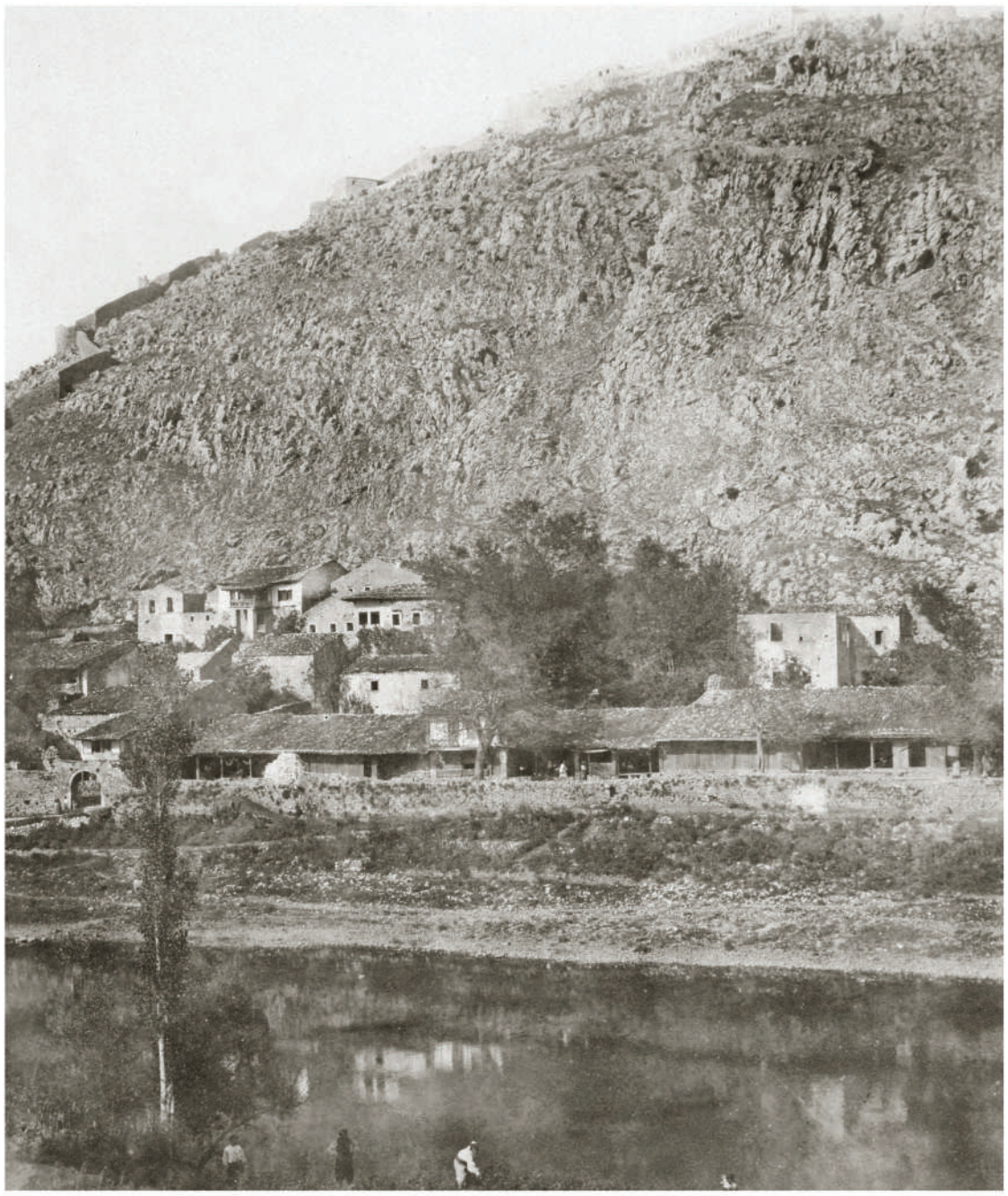

Zeta Nehri kenarında kurulmuş Eşpozi Kasabası ile tarihî kalesinin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91228-0016

"Eşpozi"

Zeta Nehri ile Eşpozi Kasabası'ndan bir kesit
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91228-0015
"Eşpozi"

آفوه قصبه‌سی

Lim Nehri kenarında bulunan Akova kasabasının genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-24-0004

“Akova Kasabası”

برانه جایشوی و استحکامی

Lim Nehri kenarında yer alan Berane şehri ve Müslüman ahalisi

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-76-0005

“Berane Çarşısı ve İstihkâmı.”

Adriyatik Denizi yakınında bulunan tarihi Bar Kalesi ve mezarlığının görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90766-0051

KOSOVA

Kosova

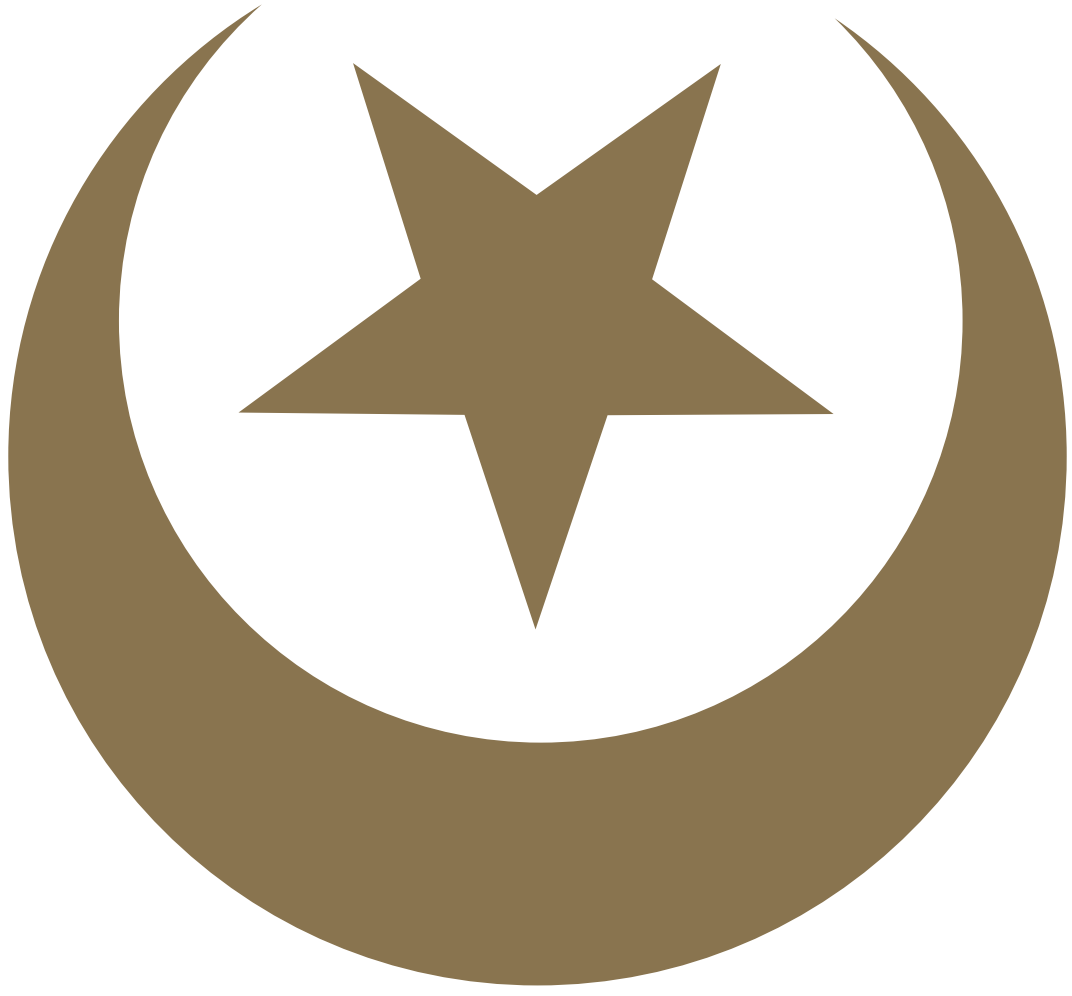

Rumeli Demiryolları'nın önemli duraklarından biri olan Priştine İstasyonu'nun görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90623- 0010c

"Priştine İstasyonu". Yıl:1901-1902

Priştine - Mitroviçe yolu üzerinde yer alan Murad-ı Hudâvendigâr'a ait türbenin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90635-0016

"Cennetmekân Sultan Murad Han Türbesi"

پرزرین قصبه‌ی وقلعه‌سی

Bistriça Nehri kenarında bulunan Prizren kasabasının bir bölümü ile kalenin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-76-0001

“Prizren kasabası ve kalesi”

پرزرین قصبه‌سی

Prizren'in genel manzarası içerisinde konak ve camilerin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-76-0003

"Prizren kasabası"

پرزرین حکومت قوناغی

Prizren Hükûmet Konağı

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-76-0013

مترووجه قصبه‌سی و قلعه خرابه‌سی

İbre Nehri kenarında bulunan Mitroviçe kasabasının genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-76-0004

“Mitroviçe kasabası ve kale harabesi.”

میتروویچه قصبه‌سی

Mitroviçe kasabasının genel görünümünden bir kesit

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-24-0002

"Mitroviçe kasabası"

Rumeli Demiryolları üzerinde bulunan Mitroviçe İstasyonu'nun görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90635-0017

"Rumeli Demiryolları - Selanik ve Üsküp ve Mitroviçe Hattı: Mitroviçe Mevkıfı"

یافوه قصبه‌سی

Konak ve camileriyle meşhur Yakova kasabasının görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-76-0009

“Yakova kasabası.”

کیلان ردیف دائره‌ی و دپوی

Gilan'da bulunan ihtiyatî kuvvetin idare binası ile ona ait deponun görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-76-0002

"Gilan Redif Dâiresi ve Deposu"

اسکوب متروویچه خطنده واقع فیروز بك استاسیوننده النمشدر

Rumeli Demiryolları üzerinde yer alan Firuz Bey kasabasındaki istasyon ve yolcuların görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90623- 0010b

"Üsküp-Mitroviçe hattında vaki Firuz Bey İstasyonunda alınmıştır". Yıl:1901-1902

KUZEY
MAKEDONYA

Kuzey Makedonya

FOTOĞRAFÇI: ANTONIO MORTEN

Üsküp panoraması

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90436-0001

“Üsküp kasabası”

اسکوپ ق

Üsküp Tren İstasyonu ile şehrin genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90635-0002

"Rumeli Demiryolları - Selanik ve Üsküp ve Mitroviçe Hattı: Üsküp"

اسکوبده واردار کنارندن قصبه نك کورونشی

Vardar Nehri kıyısından Üsküp Kalesi'ne şehrin genel görünümünden bir bölüm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90623- 0020b

"Üsküp'te Vardar kenarından kasabanın görünüşü". Yıl:1901-1902

اسکوبده اسکی قلعه اوزرنده عسکری خسته خانه سی

Vardar Nehri kenarında yükselen Üsküp Kalesi içinde bulunan askerî hastanenin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90623- 0020a

“Üsküp’te eski kale üzerinde askerî hastahanesi”. Yıl:1901-1902

اسکوبده عساکر شاهانه خسته خانه‌سی

FOTOĞRAFÇI: ANTONIO MORTEN

Üsküp kale içinde inşa edilen ve günümüzde mevcut olmayan askerî hastanenin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90436-0004

“Üsküp’te Asâkir-i Şâhâne Hastahanesi”

Vardar kıyısında asırlık ağaç ve şehrin bir kısmının görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90623- 0021b

“Vardar mecrasında kalmış büyük ağaç”. Yıl:1901-1902

اسکوبده واردار اوزرنده بیوك طاشلی کوپری

Üsküp'ü ikiye ayıran Vardar Nehri üzerinde inşa edilen ve
şehrin simgesi olan Taşköprü'nün (Fatih Sultan Mehmed Köprüsü) görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90623- 0019c

"Üsküp'te Vardar üzerinde büyük kargir köprü". Yıl:1901-190

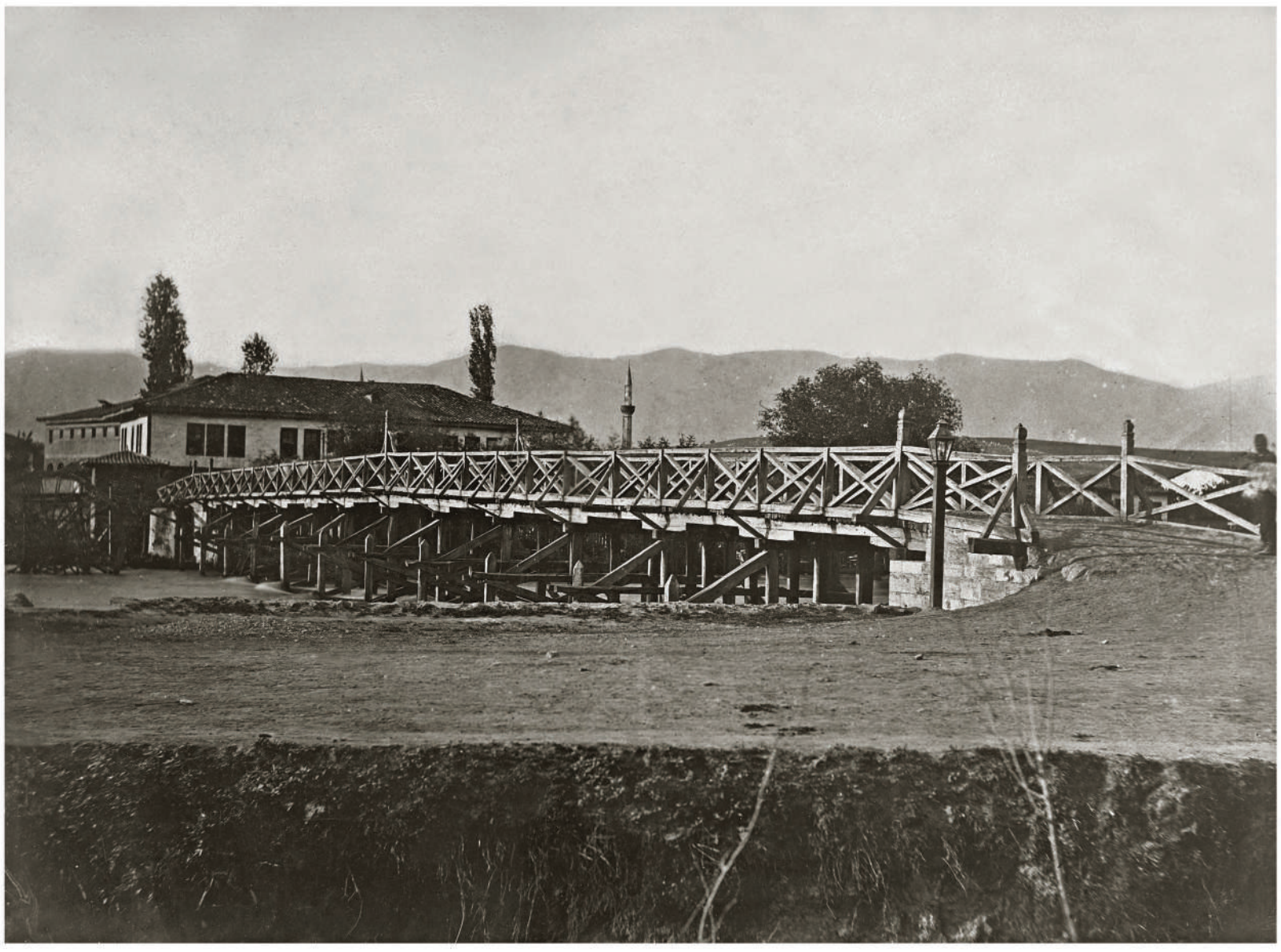

اسکوبه واردار نهری اوزرنده احشاب کوپری

FOTOĞRAFÇI: ANTONIO MORTEN

Vardar Nehri üzerinde inşa edilen ve
Üsküp'ün iki yakasını birbirine bağlayan ahşap köprünün görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90436-0015

"Üsküp'te Vardar Nehri üzerinde ahşap köprü"

اسکوپ حکومت قونغی

FOTOĞRAFÇI: ANTONIO MORTEN

Üsküp Kalesi’nden hükûmet konağı ile Mustafa Paşa Camii’nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90436-0002

“Üsküp hükûmet konağı”

اسکوب بلدیه دائره سیله اجاره لو خانه لری

FOTOĞRAFÇI: ANTONIO MORTEN

Üsküp Belediye binası ile mülkiyeti belediyenin olup kiralanan dükkânların görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90436-0009

“Üsküp belediye dâiresiyle icareli haneleri”

اسکوبده سلطان مراد ثانی حضرتلرینک جامع شریفی

FOTOĞRAFÇI: ANTONIO MORTEN

Sultan II. Murad Han tarafından inşa ettirilen ve halk arasında Hünkâr Camii yahut Cami-i Kebir olarak anılan Sultan Murad Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90436-0022

"Üsküp'te Sultan Murad-ı Sani Hazretlerinin Cami-i Şerifi"

اسکوپده مراد پاشا جامع شریفی

FOTOĞRAFÇI: ANTONIO MORTEN

Üsküp'ün tarihî çarşısı içerisinde yer alan Murat Paşa Camii'nin görünümü
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90436-0019
"Üsküp'te Murad Paşa Cami-i Şerifi"

اسکوپده غازی عیسی بك جامع شریفی

FOTOĞRAFÇI: ANTONIO MORTEN

Üsküp'ün en önemli mabetlerinden biri olan Gazi İsa Bey Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90436-0021

"Üsküp'te Gazi İsa Bey Cami-i Şerifi"

اسکوپده غازی یحیی پاشا جامع شریفی

FOTOĞRAFÇI: ANTONIO MORTEN

Sadece Üsküp'ün değil Balkanların da en büyük tarihî camilerinden biri olan Gazi Yahya Paşa Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90436-0023

"Üsküp'te Gazi Yahya Paşa Cami-i Şerifi"

اسکوبده مهاجرین ایچون تأسیس اولنان حمیدیه محله سنده فاتح پاشا جامع شریفی

FOTOĞRAFÇI: ANTONIO MORTEN

Üsküp'ün mühim mabetlerinden olup günümüzde mevcut olmayan Faik Paşa Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90436-0018

"Üsküp'te muhacirin için tesis olunan Hamidiye Mahallesinde Faik Paşa Cami-i Şerifi

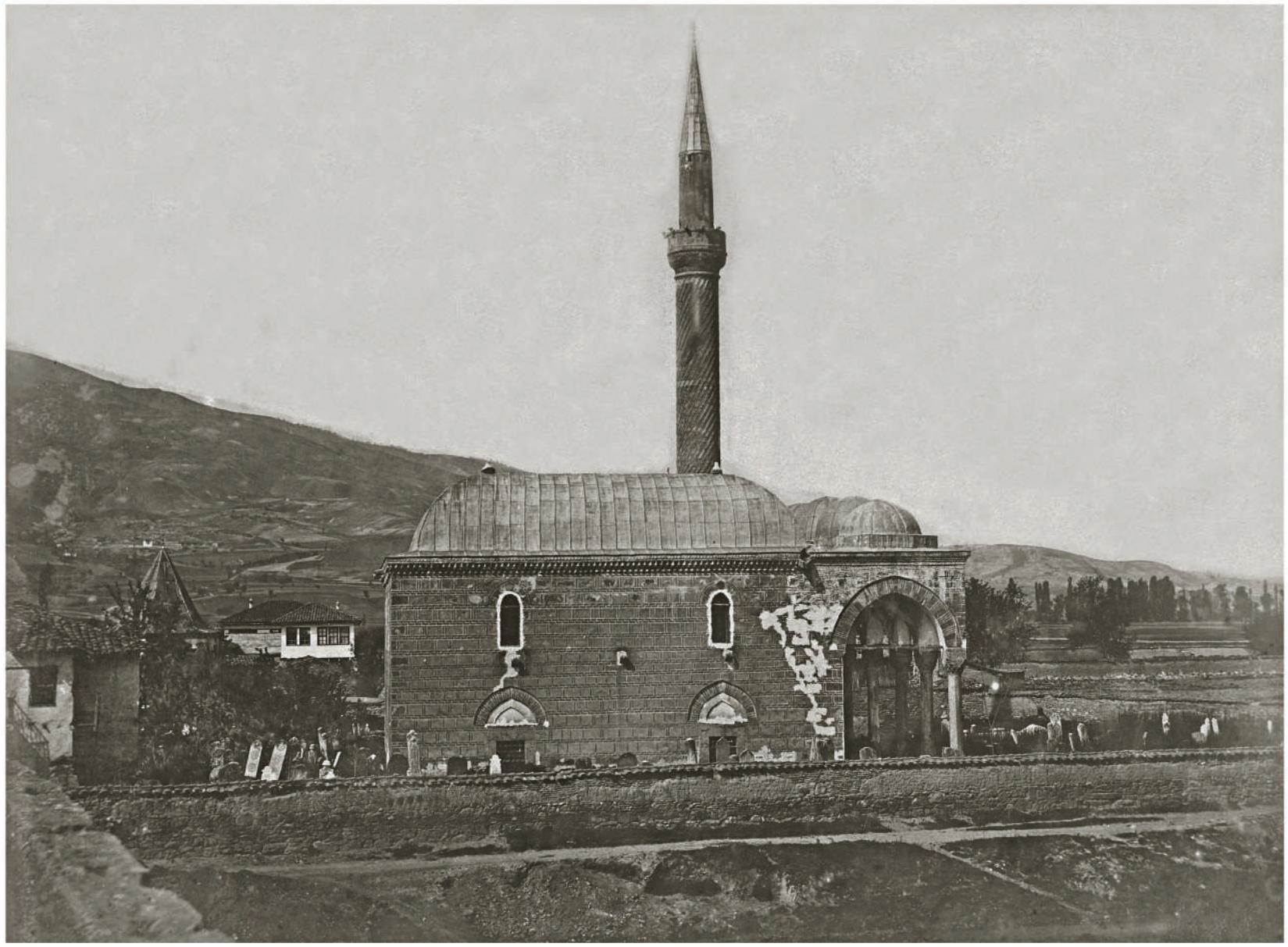

اسکوبده قارلیلی محمد بك جامع شریفی

FOTOĞRAFÇI: ANTONIO MORTEN

Tarihî Taşköprü'den günümüzde mevcut olmayan
Karlı-İli Mehmed Bey (Burmalı) Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90436-0025

"Üsküp'te Karlılı Mehmed Bey Cami-i Şerifi

واردار رنجتمی و بورمه لی جامع شریف

Burmalı (Karlı-İli Beyi Medmed Bey) Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90623- 0021a

"Vardar rıhtımı ve Burmalı Cami-i Şerif". Yıl:1901-1902

اسکوپه اوروپا القصاوه خطی استانبولی

FOTOĞRAFÇI: ANTONIO MORTEN

Üsküp'ten Batı Avrupa'ya açılan raylı sisteme ait bağlantı hattı istasyonunun görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90436-0013

"Üsküp'te Avrupa iltisak hattı istasyonu"

Üsküp'te 1901 yılında açılışı yapılan askerî okulun önünde resimleri alınan mektep hocaları ve talebelerin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-40-0006

"316 senesinde teyemmünen açılışı icra olunan Mekteb-i Rüşdi-i Askerî önünde Mekteb muallimi ve zâbitânı ile şâkirdânının cepheden aldırılan resmidir"

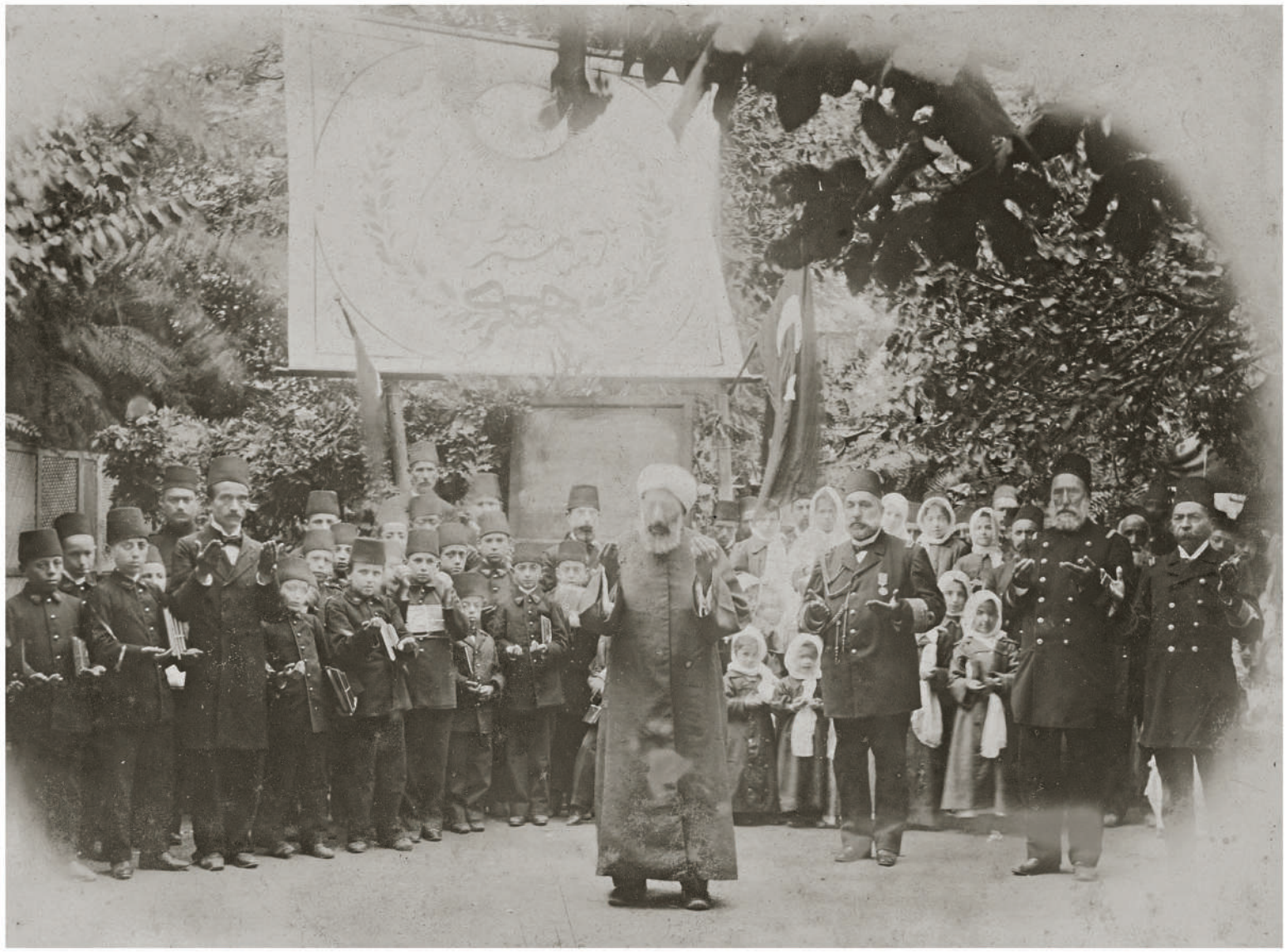

مکتب حمیدی توزیع مکافاتنده دعای حضرتپادشاهینک ایفاسی

یوزباشی علی سامی

FOTOĞRAFÇI: YÜZBAŞI (BAHRİYELİ) ALİ SAMİ

Üsküp'te ikmal ve inşa olunan Hamidiye Sanayii Mektebi'nde yapılan dua töreni

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-92-0001

"Mekteb-i Hamidiye tevzi-i mükâfatında duâ-yı hazret-i padişahînin ifâsı". Yıl:1897

سایهٔ معارف پیرایهٔ حضرت پادشاهیده مکتب حمیدی توزیع مکافاتنده بالجمله شاگردان قوللری یوزباشی علی سامی

FOTOĞRAFÇI: YÜZBAŞI (BAHRİYELİ) ALİ SAMİ

Üsküp Hamîdîye Mektebi'nde derslerinde başarılı olan talebelere hediye töreni sırasında alınan bir resim

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-92-0015

"Sâye-i maârif pirâye-i hazreti padişahîde Mekteb-i Hamidiye tevzi-i mükafatında bilcümle şâkirdân kulları". Yıl:1897

مناستر قصبه‌سی و طوپجی قیشله‌ٔ همایونیله تعلیم میداننك منظره‌ٔ عمومیه‌سی

Manastır şehrinin genel görünümü içerisinde
Topçu Kışlası ve buna bağlı talim meydanının manzarası

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90623- 0013a

"Manastır Kasabası ve Topçu Kışla-i hümâyunuyla tâlim meydanının manzara-i umûmiyesi". Yıl:1901-1902

"Manastır şehrinin genel manzarası içerisinde şehir merkezinde bulunan İshakıye ve Yeni Camiler ile Saat Kulesi'nin görünümü"

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-12-0016

مناستر حکومت قونا غی و اسحاقیه جامع شریفلك منظرهٔ عمومیه سی

Üzerinde Türk Bayrağı çekili Manastır hükûmet konağı ile İshakıye Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90623- 0013d

"Manastır Hükûmet Konağı ve İshakiye Cami-i Şerifi'nin manzara-i umûmiyesi". Yıl:1901-1902

سایهٔ معالیوایهٔ حضرت خلافتپناهیده مناستره انشا و اخیراً رسم کشادی اجرا قلنان مکتب اعدادی ملکی

مناستره - فوطوغرافجی - کورکی لیوندە

FOTOĞRAFÇI: GEORGE LIONDA, MANASTIR

Manastır'da inşa edilip açılışı yapılan Mülkiye Mektebi'nin öğrenci ve öğretmenleriyle çekilen fotoğrafı

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-73-0042

"Sâye-i maâlî-vâye-i hazret-i hilâfetpenâhîde inşa ve âhiren resmî küşadı icra kılınan Mekteb-i İdâdi Mülkî"

مناستر

پازار میدانی

"Pazar Meydanı (Manastır)"

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90623- 0015

Yıl:1901-1902

"Pirlepe'nin genel görünümü"

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-12-0007

"Pirlepe'den farklı bir görünüm"
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-12-0005

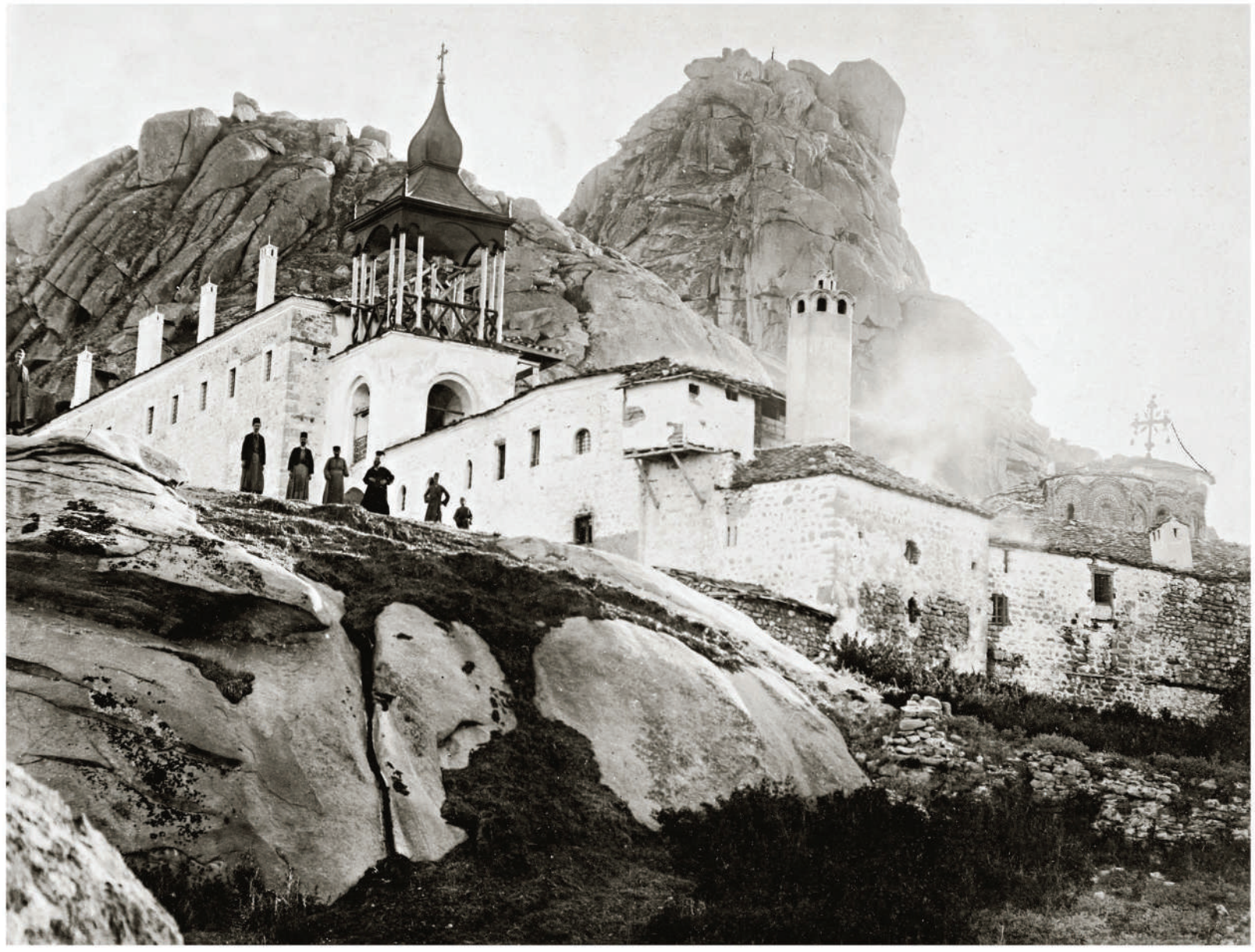

پرلیپه جوارنده بر مناستر

Pirlepe yakınlarında bulunan Treskavec Manastırı'nın görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90623- 0022

"Pirlepe civarında bir manastır" Yıl:1901-1902

Vardar Nehri'nin ikiye ayırdığı Köprülü şehrinin genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90635-0003

"Rumeli Demiryolları -Selanik ve Üsküp ve Mitroviçe Hattı: Köprülü şehrinin tekmili"

Köprülü şehrinin içerisinden geçen
Rumeli Demiryolları hattının görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90635-0004

"Rumeli Demiryolları, Selanik ve Üsküp ve Mitroviçe Hattı: Köprülü şehrinin nısfı"

Rumeli Demiryolları hattı tüneli ile
Köprülü konaklarının görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90635-0009

“Rumeli Demiryolları -Selanik ve Üsküp ve Mitroviçe Hattı: Köprülü Tüneli”

İştip'in genel manzarası içerisinde Hotin Deresi'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90623-0003b

"Rumeli Demiryolları -Selanik ve Üsküp ve Mitroviçe Hattı: Köprülü şehrinin tekmili". Yıl:1901-1902

İştip'te Bregalinça Nehri kenarında bulunan kale harabelerinin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90623-0004b

"İştip'de âsâr-ı atîkadan kale harabesi ve Bregalinça Boğazı". Yıl:1901-1902

اشتیب جوارنده بره غالنیجه وادیسیله بیوك كوپرینك منظره عمومیسی

İştip yakınlarında Bregaliniça Nehri üzerinde inşa edilen günümüzde ayakta olmayan büyük taş köprü ve vadinin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90623-0003c

"İştip civarında Bregalinça vadisiyle büyük köprünün manzara-i umûmiyesi". Yıl:1901-1902

يالا نقه قصبه سنك منظرهٔ عمومیسی

Kriva suyunun ikiye ayırdığı Palanka kasabasının genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90623-0007b

“Palanka kasabasının manzara-i umûmiyesi”. Yıl:1901-1902

FOTOĞRAFÇI: G. BERGGREN

Doyran Gölü kenarında bulunan Doyran kasabasının genel görünüşü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90498-0006

ROMANYA

Romanya

Romanya’nın başkenti Bükreş’te bulunan üniversite binasının görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91212-0009

“Darülfünun, Bükreş”. Yıl: 1880

EGLISE ST: SPIRIDON

(BUCAREST)

Bükreş'te bulunan Saint Spiridon (Spyridon) Kilisesi'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91212-0007

"St. Spiridon Kilisesi Bükreş". Yıl: 1880

Vue de Constantza (Sud)

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Karadeniz kıyısında önemli bir liman şehri olan Köstence'nin (Constanta) güneyden görünüşü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91331-0002

Yıl: 1901

کوستنجه نڭ دیگر جهتدن کورونیشی

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Köstence'nin Karadeniz yönünden genel manzarası içerisinde Aziz Peter ve Paul Katedrali'nin görünümü
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91233-0009
"Köstence'nin diğer cihetten görünüşü"

روما‌نیا ده کوستنجه ده عزیزیه جامع شریفی

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Köstence'de Sultan Abdülaziz Han'ın inşa ettirdiği Aziziye (Hünkâr) Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91233-0056

"Köstence'de Aziziye Cami-i Şerifi"

Mosquée Sultan Mahmoud Constantza

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Köstence'de bulunan fakat yerine 1913'te Kral Camii'nin inşa edildiği Sultan Mahmud Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91331-0031

"Sultan Mahmud Camii-Köstence" Yıl:1901

روما نیاده عزبلر جامع شریفی دنیکله معروف جامع شریف

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Köstence Azaplar köyünde bulunan Azaplar Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91233-0049

"Azaplar Cami-i Şerifi denmekle ma'ruf cami-i şerif"

Mosquée de Chelingic

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Köstence'de bulunan Gelengiç Camii ile cemaatinin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91331-0006

"Gelengiç Camii". Yıl: 1901

Ecole roumaine de Gelingic

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Köstence Gelengiç'te yer alan Romen mektebi ile talebe ve hocaların görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91331-0030

"Gelengiç'te Romen Mektebi". Yıl: 1901

Mosquiée de Sarighiol

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Köstence'de Sarıcıyol Camii ile minaresindeki hocaefendinin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91331-0041

"Sarıcıyol Camii". Yıl: 1901

رومانیا ده عثمانه فاقا جامع شریفی دینکله معروف جامع شریف

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Köstence'ye bağlı Osman Faka köyünde yer alan Osman Faka Camii ile önündeki çocukların görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91233-0029

"Romanya'da Osman Faka Cami-i Şerifi denmekle maruf cami-i şerif"

رومانیاده حاسید ولوحه قصبه سنده اسلام اناث مکتبی

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Köstence'ye bağlı Hasidolok kasabasında bulunan Müslüman kız talebelere ait okul ile öğrenci ve öğretmenlerin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91233-0038

"Romanya'da Hasidolok kasabasında İslam İnas Mektebi"

رومانیاده طونه نهری منصبنده کائن منغالیه قصبه سنگ منظره سی

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Karadeniz kıyısında önemli bir yerleşim yeri olan Mankalya'nın görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91233-0048

"Tuna Nehri mansabında kâin Mangaliye kasabasının manzarası"

روما نیا ده منفالیه قصبه سنده بیوك جامع شریفی

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Mankalya'da bulunan Esmahan (İsmihan) Sultan Camii ile haziresinin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91233-0055

"Mangaliye kasabasının Büyük Cami-i Şerifi"

رومانیاده چرناوودا جامع شریفی

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Tuna Nehri'nin kenarında yer alan Cernova'da (Cernavoda- Boğazköy) bulunan Hünkâr Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91233-0020

"Romanya'da Cernova Cami-i Şerifi"

رومانیاده چرناوود اجامع شریفنك ایچی

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

"Romanya'da Cernova Cami-i Şerifin içi"
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91233-0003

رومانیا ده جرناوه دا اسلام مکتبی معلمیه وشاگردانی

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Cernova İslam okulu öğretmen ve öğrencileri

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91233-0011

“Romanya’da Cernova’da İslam mektebi muallimîn ve şâkirdânı”

رومانیا ده چرناوودا اسلام جماعتی وجوه واشراف ومعتبرانی

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Cernova kasabasının önde gelen şahsiyetlerine ait bir fotoğraf

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91233-0015

"Romanya'da Cernova İslam cemaati vücuh ve eşrâf ve muteberânı"

FOTOĞRAFÇI: N. GHIB

Tuna Nehri kenarında bulunan Hırşova'nın genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91232-0035

"Romanya'da (Harsova Dobrogea)"

رومانیاده حیرچووا جامع شریفی

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Hırşova'da bulunan Sultan Mahmud Camii ile kasaba ahalisinin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91233-0036

"Romanya'da Hırçova Cami-i Şerifi"

رومانیا مفتیسی

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Romanya Müftüsü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91233-0006

Medgedie

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Mecidiye kasabasının genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91331-0005

“Mecidiye”. Yıl: 1901

Mosquée Medgidie

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Mecidiye kasabasında Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılan Mecidiye Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91331-0024

"Mecidiye Camii". Yıl: 1901

رومانیاده مجیدیه قصبه‌سی دار المعلمینی

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Mecidiye kasabasında bulunan öğretmen okulunda hoca ve talebelerin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91233-0018

“Romanya’da Mecidiye kasabası ve Dârü’l-muallimîni”

Ecole de Medjedié

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Mecidiye okulunda öğrencilerinin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91331-0081

"Mecidiye Mektebi". Yıl: 1901

رومانیاده طولچه قصبه سندن بر منظره سی

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Tuna Nehri kıyısında bulunan Tulça kasabasının genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91233-0030

“Romanya’da Tulça kasabasının manzarası”

Vue Generale Tulcea

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

"Tulça'nın genel görünüşü".
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91331-0042
Yıl: 1901

رومانیاده طولجه قصبه سنك بیوك جامع شریفی

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Tulça’da Sultan Abdülaziz tarafından inşa ettirilen Aziziye Camii’nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91233-0037

“Romanya’da Tulça kasabasının Büyük Cami-i Şerifi”

رومانیا ده طولچا جامع شریفی

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Tulça'daki Ahmed Ağa Camii ile Tulçalıların görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91233-0016

"Romanya'da Tulça Cami-i Şerifi"

Vue Generale Babadagy

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Babadağı'nın genel görünüşü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91331-0046

رومانیا ده بابا طاغ جامع شریفی

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Babadağı'nda Gazi Ali Paşa tarafından inşa edilen Gazi Ali Paşa Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91233-0004

"Romanya'da Babadağ Cami-i Şerifi"

Seminaire musulman Babadag

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Babadağı Müslüman Mektebi

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91331-0028

Yıl: 1901

روجانیاده طونه منصبنده سنه قصبه سنك منظره سی

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Tuna Nehri’nin Karadeniz’e döküldüğü noktada yer alan Sünne kasabasının manzarası

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91233-0025

“Romanya’da Tuna mansabında Sünne kasabasının manzarası”

رومانیاده سنه جامع شریفی

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Sünne kasabasında yer alan caminin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91233-0014

“Romanya’da Sünne Cami-i Şerifi”

FOTOĞRAFÇI: LAJOS MÖLLE

"Bir zamanlar Tuna Nehri üzerinde olup günümüzde sular altında kalan Adakale'nin genel görünümü"

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No:91425-0013

آطه قلعه جامعسیدر

Adakale içerisinde bulunan cami ve Adakalelilerin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No:91230-0005

“Adakale camisidir”

Adakale çarşısı ile ada halkının görünümü
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No:91230-0003
"Adakalesi'nin çarşısıdır"

طورنو سوه ـ ینك طونه ساحلیدر

Turnu Severin kasabasından Tuna Nehri'ne bakış

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91230-0009

"Turnu Severin'in Tuna sahilidir"

Pont sur le Danube

FOTOĞRAFÇI: A. MAGRIN

Tuna Nehri üzerinde bir köprü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91331-0062

Yıl: 1901

Yaş şehrinin genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91212- 0047

“Yaş Şehri”. Yıl: 1880

COSTUMES ROUMAINS

رومانیا البیسلری

Kendilerine has elbiseleriyle Romen hanımları

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91212- 0017

“Romanya elbiseleri”. Yıl: 1880

SIRBİSTAN

Sırbistan

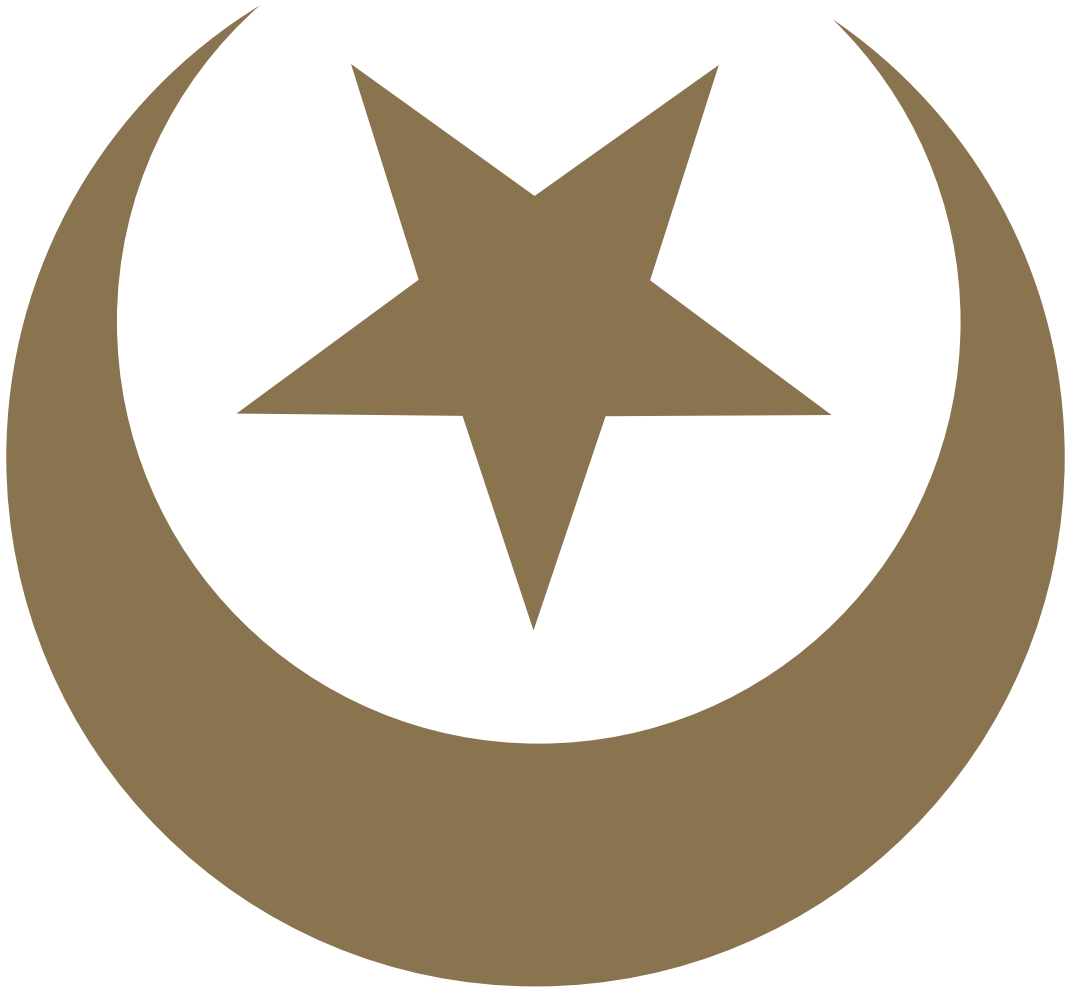

FOTOĞRAFÇI: LAJOS MÖLLER

Tuna Nehri kenarından Belgrad Kalesi'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91425-0003

FOTOĞRAFÇI: LAJOS MÖLLE

Tuna Nehri kenarında yer alan ve Osmanlı'nın önemli sancak merkezlerinden biri olan Semendire şehri ile kalesinin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91425-0004

FOTOĞRAFÇI: LAJOS MÖLLER

Tuna Nehri üzerinde bulunan Kazan Geçidi'nden (Demirkapı) bir görünüm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91425-0009

پریبوی ناحیه‌سی

Sancak bölgesinde yer alan ve Lim Nehri kenarında bulunan Priboy Nahiyesi'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-24-0003

"Priboy nahiyesi"

پره پول قصبک

Sancak bölgesinde bulunan ve Lim Nehri kenarında bulunan Prepol'ün (Semi Pazar) genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-24-0006

"Prepol kasabası"

يكيبازار قصبسى

Sancak bölgesinin merkezini teşkil eden Yenipazar'ın genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-76-0006

"Yenipazar kasabası"

یکی وار ـ وسنه قصبه سی

Sancak bölgesinin önemli şehirlerinden Yenivaroş'un genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-76-0007

"Yenivaroş kasabası"

سنیجه قصه‌سی و
حکومت قونائی

Sancak bölgesinde yer alan önemli şehirlerden Seniçe kasabası ve hükûmet konağının görünümünden bir kesit

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-24-0001

“Seniçe kasabası ve hükûmet konağı”

YUNANİSTAN

Yunanistan

Yunanistan’ın başkenti Atina’nın genel manzarası içerisinde Yunan Meclis Binası’nın görünüşü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91240-0005

“Atina şehrinin manzara-i umûmiyesi”. Yıl: 1888

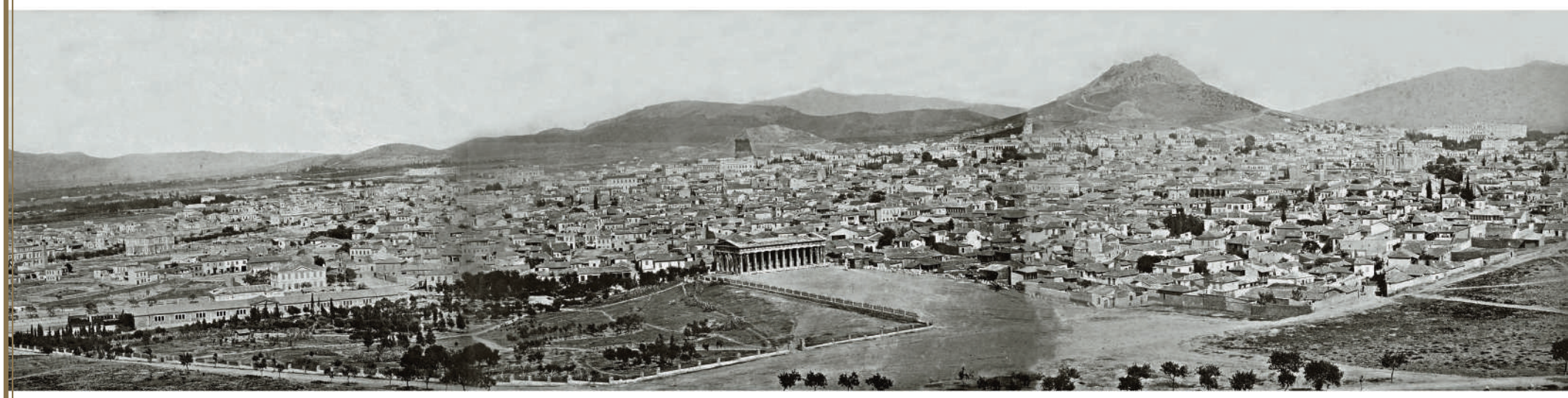

اتنه شهرینك پانارو ماسی

Yunanistan'ın başkenti Atina'nın panoraması

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91226-0001

"Atina şehrinin panoraması"

یونانستانده دیپیلون خرابه‌لری

Dipylon

Atina’da Antik Yunan’dan kalan Dipylon harabeleri ve Akropolis’in görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91446-0034

“Yunanistan’da Dipylon harabeleri”

FOTOĞRAFÇI: P. MORAITES

Atina Akropolis'inin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-21-0001

Yıl: 1914

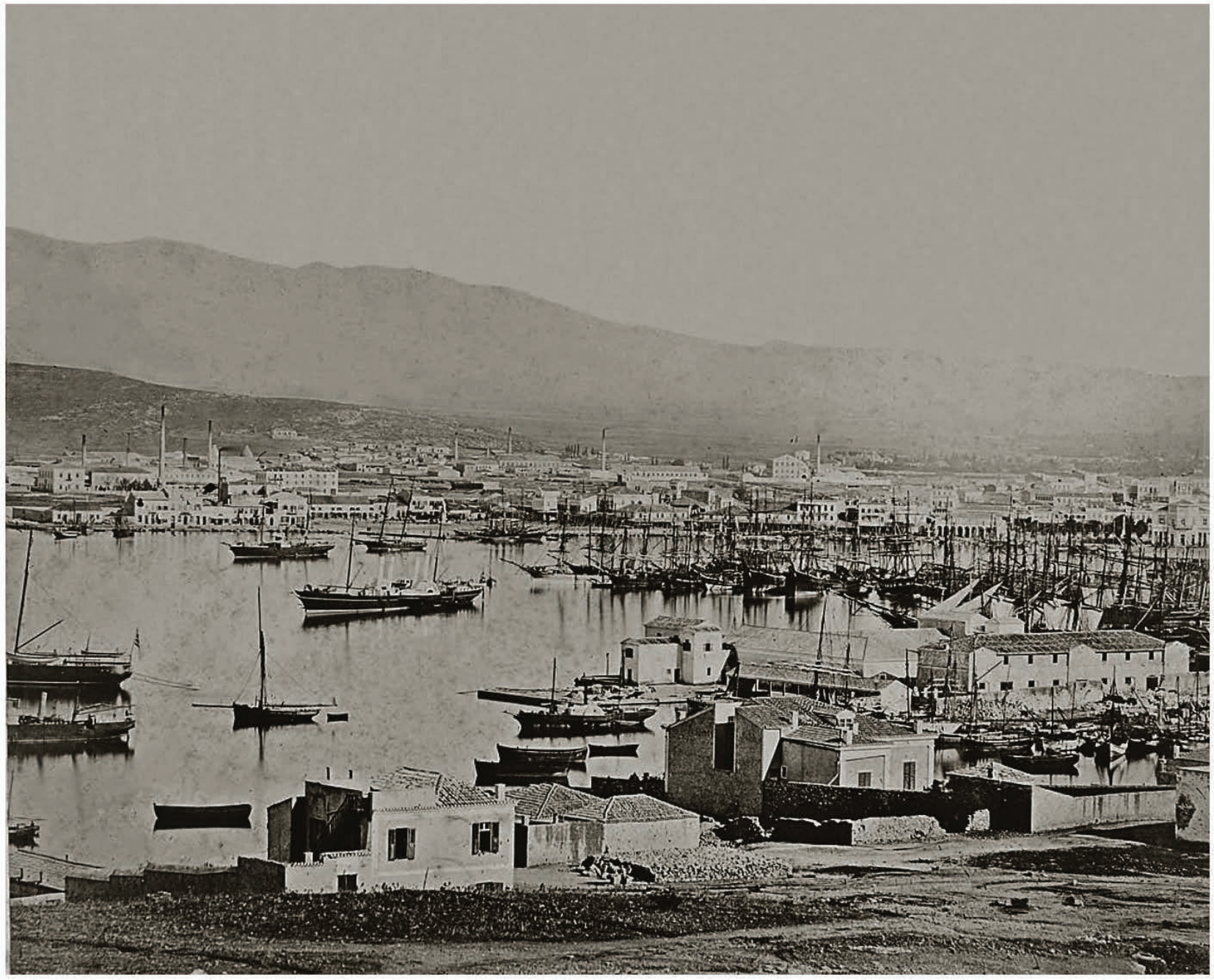

پیره لیمانی

Yunanistan’ın başkenti Atina yakınlarında bulunan Pire Limanı’nın görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91227-0002

“Pire Limanı”

یونانستانده قوره‌نت برزخی ویاخود قنالی

Canal de Korinthe

Mora yarımadasını Yunanistan anakarasından ayıran
Korint Kanalı'nın yapım aşamasındaki görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 91446-0049
"Yunanistan'da Korinthe Berzahı veyahud kanalı"

FOTOĞRAFÇI: G. BERGGREN

Selanik'in genel görünümü içerisinde şehri çevreleyen surlar ile Hortacî Süleyman Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90498-0002

FOTOĞRAFÇI: PAUL ZEPDJI, SELANİK

Selanik İskelesi'nde bulunan yalıların ve şehrin simgesi Beyaz Kule'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90423-0017

"Selanik İskelesi'nden yalılar cihetinin görünüşü"

آثار عتیقه دن سلانیك ساحلنده كائن بیاض قله

FOTOĞRAFÇI: PAUL ZEPDJI, SELANİK

Selanik sahilini korumak için Osmanlı döneminde inşa edilen sur sisteminin en önemli noktası olan Beyaz Kule'nin görünüşü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90423-0008

"Âsâr-ı atîkadan Selanik sahilinde kâin Beyaz Kule"

Rumeli Demiryolları'nın önemli duraklarından biri olan Selanik İstasyonu'nun görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90635-0006

"Rumeli Demiryolları-Selanik ve Üsküp ve Mitroviçe Hattı: Selanik Mevkıfı"

سلانیکده رسام بغوص زپچی

سلانیک حکومت قونغی

FOTOĞRAFÇI: PAUL ZEPDJI, SELANİK

Selanik hükûmet konağı

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90423-0015

آثار عتیقه دن سلانیکده کائن ایاصوفیه جامع شریفی

FOTOĞRAFÇI: LIONDA FRERES, SELANİK

Günümüzde kilise olarak kullanılan Selanik Ayasofya Camii'nin görünüşü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90423-0021

"Asâr-ı atîkadan Selanik'te kâin Ayasofya Cami-i Şerifi"

سلانیکده خسته خانهٔ عسکری

٤٩

سلانیکده رسام یعقوص زیچی

FOTOĞRAFÇI: PAUL ZEPDJI, SELANİK

Selanik’te Sultan II. Abdülhamid Han tarafından inşa ettirilen askerî hastanenin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90854-0049

“Selanik’te Hastahane-i Askerî”

نامرنامئ جناب جهانبانی‌یه منسوب سلانیك مكتب صنایعی شاكردانك مكتب میداننده النان فطوغرافلریدر

Selanik'te Sultan II. Abdülhamid Han tarafından yaptırılan sanayi mektebinin öğrenci ve hocalarına ait fotoğraf

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No:90852-0009

Nâm-ı nâmi-i cenâb-ı cihanbâniye mensub "Selanik Mekteb-i Sanayi" şâkirdânının mekteb meydanında alınan fotoğraflarıdır

سلانیک حمیدی زراعت مکتبینک جاده دن کورینن هیئت مجموعه سی

FOTOĞRAFÇI: PAUL ZEPDJI, SELANİK

Selanik'te Sultan II. Abdülhamid Han tarafından inşa ettirilen Ziraat Mektebi ile talebelerinin görünüşü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90852-0044

"Selanik Hamîdîye Ziraat Mektebi'nin caddeden görünen heyet-i mecmuası"

FOTOĞRAFÇI: PAUL ZEPDJI, SELANİK

Selanik’te Sultan II. Abdülhamid tarafından inşa ettirilen çeşmenin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No:90852-0054

a سلانیکده دائرهٔ عسکریه

b سلانیکده رسام یعقوص زنجی

FOTOĞRAFÇI: PAUL ZEPDJI, SELANİK

Selanik'te Sultan II. Abdülhamid tarafından inşa ettirilen askerlik dairesinin görünüşü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No:90854-0048

"Selanik'te Dâire-i Askeriye"

Athos Dağı'nın Ege Denizi ile buluştuğu noktada yer alan Aynaroz bölgesindeki İviron Manastırı'nın genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90568-0003

"İviron Manastırı". Yıl: 1901

Halkidikya yarımadasının manastırlarıyla meşhur bölgesi olan Aynaroz'daki bulunan Sigoryan Manastırı'nın genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90568-0017

"Sigoryan (Grigoriu) Manastırı". Yıl: 1901

FOTOĞRAFÇI: HAMİDİYE ETFAL HASTAHANESİ FOTOĞRAFHANESİ

Serez şehrinin genel manzarası içerisinde şehre hâkim konumda bulunan Başkule'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No:90642-0021

"Serez menazırından: Başkule". Yıl: 1904-1905

سیروزن مناظر عمومیه سندن

FOTOĞRAFÇI: HAMİDİYE ETFAL HASTAHANESİ FOTOĞRAFHANESİ

Serez'in genel manzarasından bir kesit

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No:90642-0023

"Serez'in menâzır-ı umûmiyesinden". Yıl: 1904-1905

FOTOĞRAFÇI: HAMİDİYE ETFAL HASTAHANESİ FOTOĞRAFHANESİ

Serez'in genel manzarasından başka bir kesit

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No:90642-0025

"Serez'in menâzır-ı umûmiyesinden". Yıl: 1904-1905

سیروس مناظرندن : چارشو

FOTOĞRAFÇI: HAMİDİYE ETFAL HASTAHANESİ FOTOĞRAFHANESİ

Serez çarşısından bir görünüm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No:90642-0016

“Serez menâzırından: Çarşı”. Yıl: 1904-1905

سیروز منظرسندن : اودون پازاری

FOTOĞRAFÇI: HAMİDİYE ETFAL HASTAHANESİ FOTOĞRAFHANESİ

Serez Odun pazarından bir görünüm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No:90642-0012

“Serez menâzırından: Odun pazarı”. Yıl: 1904-1905

سیروز منظره‌دن : بر تکیه

FOTOĞRAFÇI: HAMİDİYE ETFAL HASTAHANESİ FOTOĞRAFHANESİ

Serez'de ulu bir ağacın altında yer alan tekkenin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No:90642-0019

"Serez menâzırından: Bir tekke". Yıl: 1904-1905

FOTOĞRAFÇI: G. BERGGREN

Drama kasabasının genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90498-0011

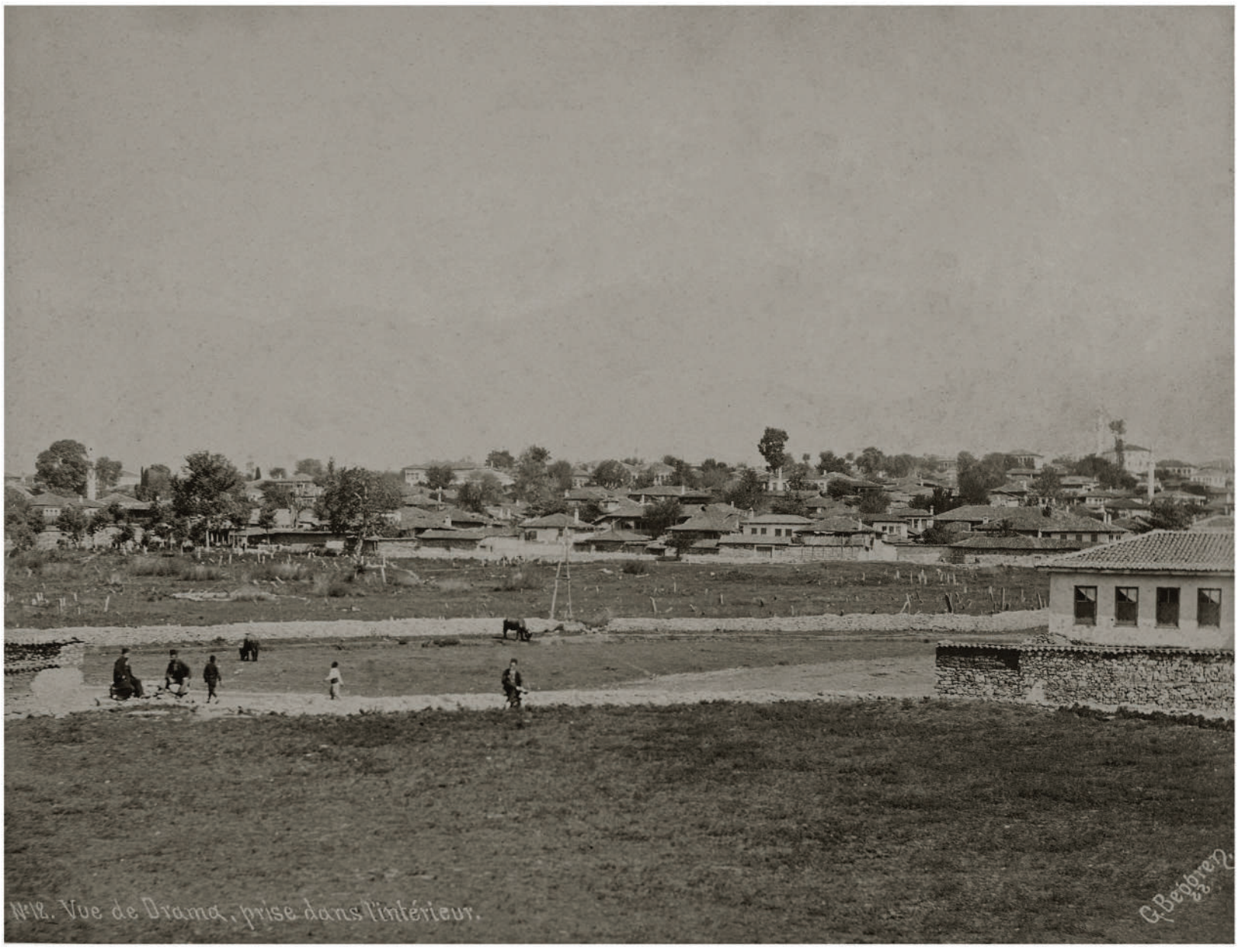

FOTOĞRAFÇI: G. BERGGREN

Drama kasabasının genel görünümü içerisinden bir kesit

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90498-0012

FOTOĞRAFÇI: G. BERGGREN

Drama kasabasının önemli tenezzüh alanlarından biri olan Drama parkı

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90498-0013

دراما استاسیونده النمشدر

Drama Tren İstasyonu’nun görünümü
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90623-0010d
“Drama istasyonundan alınmıştır”. Yıl: 1901-1902

Cavalla. vue d'ensemble.

FOTOĞRAFÇI: P. ZEPDJI

Ege Denizi kıyısında önemli bir liman şehri olan Kavala'nın genel görünümü içerisinde kale, su kemeri ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa Külliyesi'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-15-0016

"Selanik - Dedeağaç Hattı üzerinde yer alan Kavala'ya genel bakış"

سایهٔ معموریتوایهٔ حضرت خلافتپناهیده بوکره قواله ده مجدداً انشا اولنان گمرك ابنیه سنك رسیدر

Kavala limanında Sultan II. Abdülhamid Han'ın yeniden inşa ettirdiği gümrük binasının görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90854-0031

"Sâye-i mâmuriyetvâye-i hazret-i hilâfetpenâhîde bu kere Kavala'da müceddeden inşa olunan gümrük ebniyesinin resmidir"

FOTOĞRAFÇI: G. BERGGREN

Demirhisar (Siderokastro) kasabasından bir görünüm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90498-0008

FOTOĞRAFÇI: G. BERGGREN

Sırtını Rodop dağlarına yaslamış bir Batı Trakya şehri olan İskeçe'nin panoramik görüntüsü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90498-0028

G.Berggren
Sgg

Ligne Salonique-Dédéagach

Pont et vue de Xanthi.

FOTOĞRAFÇI: P. ZEPDJI

Selanik - Dedeağaç tren hattı üzerinde yer alan İskeçe Köprüsü ve şehrin genel görünümünden bir bölüm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-15-0017

سلانیك دده اغاج خطی اوزرنده اسکچه استاسیوننده النمشدر

İskeçe İstasyonu'ndan şehrin görünüşü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90623-0012b

"Selanik Dedeağaç hattı üzerinde İskeçe İstasyonu'ndan alınmıştır". Yıl: 1901-1902

FOTOĞRAFÇI: G. BERGGREN

Yeniköy (Stavroupoli) kasabasının genel görünümü ve demir yolu

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90498-0020

کوملجنه قصبه‌سنده کائن میری اعشار انبار ایله ساعت قله‌سنك رسمیدر

Batı Trakya bölgesinin önemli şehirlerinden biri olan Gümülcine'de aşar vergi deposu, saat kulesi ile Yeni Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90418-0055

"Gümülcine kasabasında kâin Mirî A'şâr Anbarları ile Saat Kulesi'nin resmidir"

کوملجنه ده کائن قشلاق عسکرینک رسمیدر

Gümülcine Askerî Kışlası ve askerlerin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90418-0057

"Gümülcine'de kâin Kışla-i Askeriye'nin resmidir"

گومولجینه بلدیه دائره سنك رسمیدر

Gümülcine belediye binasının görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90418-0056

“Gümülcine Belediye Dâiresi’nin resmidir”

دده‌اغاج حکومت باغچه‌سنك رسم کشادنده‌کی مناظردن

FOTOĞRAFÇI: EBUBEKIR HAZIM TEPEYRAN

Ege Denizi kıyısında yer alan Dedeağaç'ta (Aleksandrupoli) II. Abdülhamid Han'ın teşvikleriyle yaptırılan Hükûmet Bahçesi'nin açılışından bir kesit

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90581-0005

"Dedeağaç Hükûmet Bahçesi'nin resm-i küşâdındaki menâzırdan". Yıl: 1899

دده اغاج قصبه‌ده محدثاً یاپیلان مکتب ایله مسجد شریفك رسمیدر

Dedeağaç’ta Sultan II. Abdülhamid tarafından inşa edilen cami ve mektebin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90418-0015

“Dedeağaç kasabasında müceddeden yapılan mekteb ile mescid-i şerîfin resmidir”

فره‌جك قصبه‌سنده كائن شهزاده غازی سلیمان پاشا حضرتلرینك نامنه منسوب جامع شریفنك رسمیدر

Batı Trakya bölgesinin önemli yerleşim birimlerinden Ferecik'te yer alan ve günümüzde Kosmosoteira Kilisesi olarak kullanılan Rumeli Fatihi Gazi Süleyman Paşa Camii'nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90418-0031

"Ferecik kasabasında kâin Şehzade Gazi Süleyman Paşa Hazretleri'nin nâmına mensup câmi-i şerîfin resmidir"

فرحه ناحیه سی حکومت دائرسنك رسمیدر

Sultan II. Abdülhamid tarafından inşa ettirilen Ferecik hükûmet konağının görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90418-0030

“Ferecik nahiyesi hükûmet dâiresinin resmidir”

صوفولو قصبه‌ده محدثاً انشا اولنان حمامك ایله قصبه‌نك بر قسمنك رسمیدر

Batı Trakya’da Meriç Nehri yakınında bulunan Sofulu kasabasında yeniden inşa edilen hamamın görünüşü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90418-0021

“Sofulu kasabasında müceddeden inşâ olunan hamam ile kasabanın bir kısmının resmidir”

صوفیلو قصبه‌سنده کائن عین حمیدیه نام نامی سامیسنه منسوباً مجدداً یاپیلان شادروانك رسمیدر

Sofulu kasabasında yeniden inşa edilen Hamidiye şadırvanı ve çarşının görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90418-0024

"Sofulu kasabasında Ayn-ı Hamidiyye nâm nâmi-i sâmisine mensuben müceddeden yapılan şadırvanın resmidir"

دیمتوقه قصبه‌سنك رسمیدر

Dimetoka’nın genel manzarası içerisinde kale ve Çelebi Sultan Mehmed Camii’nin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90412-0041

“Dimetoka Kasabasının resmidir”

دیمتوقه قصبه‌سی سلطان بایزید خان حضرتلرینك جامع شریفی رسمیدر

Dimetoka Kalesi, Çelebi Sultan Mehmed Camii ile şehir mezarlığının görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90412-0042

“Dimetoka kasabasıyla Sultan Bayezid Han hazretlerinin cami-i şerifinin (Çelebi Sultan Mehmed Camii) resmidir”

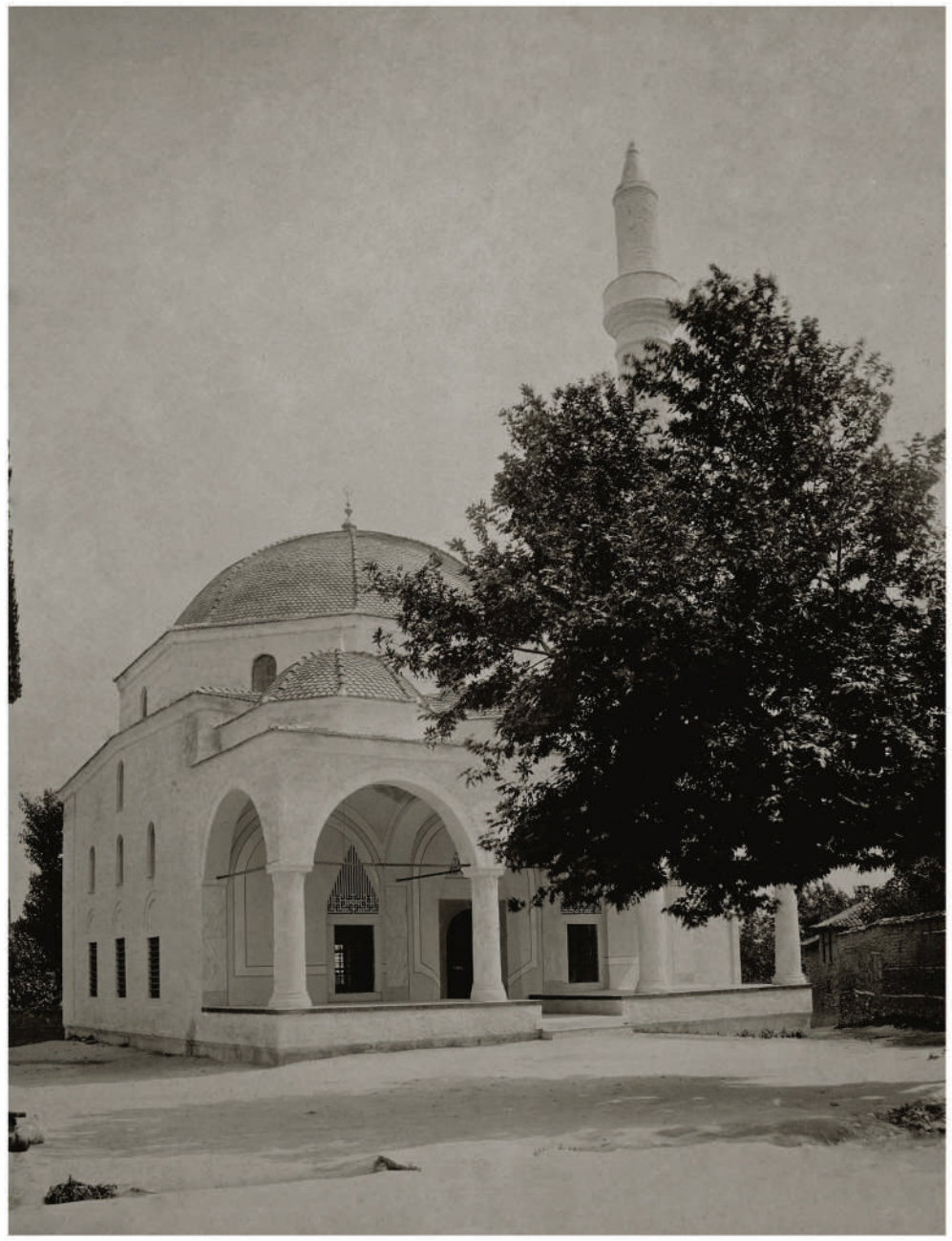

FOTOĞRAFÇI: P. ZEPDJI

Vodina şehrinde II. Abdülhamid Han tarafından ihya edilen Yeni Camii'nin dış görünüşü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-52-0030

"Cümle-i hayrât ve müberrât-ı hazret-i hilâfetpenâhîlerinden Vodina Cami-i Şerifi"

جملهٔ مبرات و خیرات سنیهٔ جناب خلافتپناهیدن دودینه جامع شریف

FOTOĞRAFÇI: P. ZEPDJI

Sularıyla meşhur Vodina'da II. Abdülhamid Han tarafından ihya edilen Yeni Camii'nin iç (Harim) görünüşü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 779-52-0031

"Cümle-i mübarrât ve hayrât-ı seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhîlerinden Vodina Cami-i Şerifi"

یانیه قصبه‌سی پانوراماسندن برنجی پارچه‌م

(۱) یراما چفتلکی (۲) ایا نیقولا کلیسا‌سی (۳) مناستر جاده‌ٔ کبیری اوزرنده واقع بیوک چنار (۴) موسوی ملتی مزارلغی (۵) زوائدیه محله‌سی جامع شریفی

FOTOĞRAFÇI: ALC. M. LAMBRINOS, YANYA

Aynı isimle anılan gölün kenarında bulunan Yanya şehrinin panoramik görünümünden birinci parça

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90496-0001

"Yanya kasabası panoramasından birinci parça. 1. Yarama Çiftliği, 2. Aya Nikola Kilisesi, 3. Manastır Cadde-i Kebiri üzerinde vâki büyük çınar, 4. Mûsevî Milleti Mezarlığı, 5. Zevâidiye Mahallesi Cami-i Şerifi". Yıl: 1900

یانیه قصبه‌سی پانوراماسندن ایکنجی پارچه

(۱) قارشو یقه ده استرون قریه‌سی (۲) ده ده اوروج محله‌سی جامع شریفی (۳) کول کنارنده واقع سنبلی درگاهی (۴) بهرام پاشا جامع شریفی

FOTOĞRAFÇI: ALC. M. LAMBRINOS, YANYA

Yanya'nın ikinci parça panoramik görüntüsü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90496-0002

"Yanya kasabası panoramasından ikinci parça. 1. Karşı yakada İstron karyesi, 2. Dedeoruç Mahallesi Cami-i Şerifi, 3. Göl kenarında vaki Sümbüllü Dergâhı, 4. Behrampaşa Cami-i Şerifi". Yıl: 1900

یانیه قصبه‌سی پانوراماسندن اوچنجی پارچه

(۱) آطه (۲) آرسلان پاشا جامع شریفی (۳) فتحیه جامع شریفی (۴) مملکت ساعتی (۵) سلطان بایزید جامع شریفی (۶) ابراهیم پاشا جامع شریفی (۷) شمس الدین محله‌سی جامع شریفی (۸) حمیدیه جامع شریفی (۹) محمد اغا جامع شریفی (۱۰) حکومت قوناغی (۱۱) حمیدیه اناث مکتب رشدیسی (۱۲) دائره عسکریه (۱۳) قشله‌ی هیون (۱۴) حمیدیه غربا خسته‌خانه‌سنه اساله اولنان صویه دیوسی (۱۵) ولی پاشا جامع شریفی (۱۶) امیرلر محله‌سی جامع شریفی

FOTOĞRAFÇI: ALC. M. LAMBRINOS, YANYA

Yanya şehrinin aynı adla anılan göl ve adaya bakan merkezini gösteren üçüncü parça panoramik görüntüsü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90496-0003

"Yanya kasabası panoramasından üçüncü parça. 1. Ada, 2. Arslan Paşa Cami-i Şerifi, 3. Fethiye Cami-i Şerifi, 4. Memleket Saati, 5. Sultan Bayezid Cami-i Şerifi, 6. İbrahim Paşa Cami-i Şerifi, 7. Şemseddin Mahallesi Cami-i Şerifi, 8. Hamidiye Cami-i Şerifi, 9. Mehmed Ağa Cami-i Şerifi, 10.Hükûmet konağı, 11. Hamidiye İnas Mekteb-i Rüşdiyesi, 12. Daire-i Askeriye, 13. Kışla-i Hümâyun, 14. Hamidiye Gurebâ Hastanesine isale olunan suyun deposu, 15. Veli Paşa Cami-i Şerifi, 16. Emirler Mahallesi Cami-i Şerifi". Yıl: 1900

یانیه قصبه‌سی پانوراماسندن دردنجی پارچه

(۱) لوجه عثمان چاوش جامع شریفی (۲) لوجه یوسف اغا جامع شریفی

FOTOĞRAFÇI: ALC. M. LAMBRINOS, YANYA

Yanya'nın camilerle tezyin edilmiş dördüncü parça panoramik görüntüsü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90496-0004

"Yanya kasabası panoramasından dördüncü parça, 1. Loça Osman Çavuş Cami-i Şerifi, 2. Loça Yusuf Ağa Cami-i Şerifi". Yıl:1900

يانيه قصبه‌سى پانوراماسندن بشنجى پارچه‌سى

(١) حميديه غرباخته خانه‌سى (٢) سنبلى دركاهى (٣) طوپچى قشله‌سى همايونى (٤) پرونزه جاده‌سى (٥) مچوه جاده‌سى

FOTOĞRAFÇI: ALC. M. LAMBRINOS, YANYA

Yanya şehrinin beşinci ve son panoramik görüntüsü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90496-0005

"Yanya kasabası panoramasından beşinci parça. 1. Hamidiye Gurebâ Hastanesi, 2. Sümbüllü Dergâhı, 3. Topçu Kışla Hümâyunu, 4. Preveze Caddesi, 5. Meçuh Caddesi". Yıl: 1900

بابنه دن گولده کی آطه نك منظره سی

Yanya'dan göldeki adanın manzarası

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90618- 0007

نارده شهری منظره سی

Aynı adla anılan nehrin kenarında yer alan Narda (Arta) şehrinin genel görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90618-0015

“Narda şehrinin manzarası”

Narda şehir merkezine açılan köprünün iki yanında yer alan karakol ve gümrük binaları ile şehir halkının görünümü
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90618-0013
"Narda Köprüsü, karakol ve gümrüğü"

آلاصونیه قشلهٔ همایونی

Alasonya şehrinde bulunan kışla binası ile askerlerin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90617-0003

“Alasonya Kışla-i Hümâyunu”

الاصونیه خسته خانه‌ک

Alasonya hastanesi önünde askerî erkânın görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90617-0004

“Alasonya Hastahanesi”

Serfiçe kasabasının genel manzarası içerisinde mülkiye mektebinin görünümü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kod No: 90617-0045

“Serfiçe kasabası ve Serfiçe Mekteb-i İdâdî-i Mülkiye Binası”

İndeks

Yerler, kişiler, kurumlar, mekânlar

93 Harbi 7, 36, 49
I. Carol 59, 60, 61
I. Murad 18, 20, 29, 60, 102
I. Uroş 14
II. Abdülhamid Han 4, 5, 7, 9, 11, 12, 35, 41, 44, 55, 268, 269, 270, 289, 298, 299, 301, 306, 307, 323
II. Dünya Savaşı 13
II. Wilhelm 49, 62
III. Andronikos 15
III. Selim 26
IV. Rükneddin Kılıçaslan 14
XIII. Mihail Paleologos 14

A

Abdullah Biraderler 57
Abdullah (Frères) Biraderler 57
Abdurrahman Nureddin Paşa 69
Adakale 235, 236, 237
Adapazarı 65
Adem Mermerkaya 12
Adolf Deitsch 61
Adriyatik Denizi 86, 137, 142
Ahmed Ağa Camii 229
Ahtopolu 111, 112
Akova 141
Akropolis 258, 259
Aktav Han 21
Alasonya 316, 317
Albert Baubin 62
Alcib M. Lambrinos 67
Aleksa Mijović 61
Aleksandrupoli 298
Alessandro Cassarini 6, 65, 126, 127, 130, 131, 134
Alexandru Rosu 61
Ali Rıza 69
Ali Sami Bey 6, 62, 63, 64
Ali Suavi 42
Ali Şefkati 43
Alman Prensi Adalbert 62
Alman Veliahdı Friedrich Wilhelm 63
Almanya 44, 48, 49, 54, 59, 61, 66
Alois Beer 6, 62, 64, 320
Anadolu 7, 9, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 28, 29, 30, 38, 46, 47, 49, 54, 59, 323
Anastasios Gaziadis 62
Anastas Karastoyanov 6, 59, 62, 66
Anastas Stojanović 61
Anatole Magrin 67
Andreas D. Reiser 61
Ankara 4, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 25, 27, 28, 29, 32, 33, 34, 38, 40, 44, 52, 55, 69
Ansaldo Fabrikası 63
Antalya 15
Antonio Morten 6, 60, 67, 160, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178
Antonis Milionis 62
Anvers 68
Arabî Paşa 44
A. Racanié Efendi 6, 68
Arapkir 64
Ardahan 42
Argos 21
Arnavut 18, 28, 34, 52, 66, 85
Arnavutluk 5, 6, 12, 13, 14, 18, 20, 21, 23, 27, 29, 30, 31, 32, 42, 58, 59, 62, 66, 73
Arslanlar Köprüsü 97
Arta 314
Athanasios Kalfas 67
Athanosios Kalfas 62
Athos Dağı 274
Atina 29, 46, 61, 62, 67, 255, 256, 258, 259, 260
Attila 14
August Meinhardt 61
Avarlar 14
Avrupa Hunları 14
Avusturya 23, 24, 25, 26, 27, 30, 42, 52, 58, 59, 60
Ayastefanos 27
Ayaş 65
Aydınoğlu 14, 15
Aynaroz 62, 274, 275
Azak 26
Azaplar 207
Aziz Bey 43
Aziziye Camii 228
Azmi Özcan 4, 12

B

Baalbek 62
Babadağ 230, 231, 232
Babıâli 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48
Bağdat 49, 65, 69
Bahçelik 76, 82
Bahçelik Köprüsü 82
Bahçesaray Antlaşması 24
Bahriyeli Ali Sâmi 62
Bahriyeli Ali Sami Bey 6, 62, 63, 64
Bahriye Matbaası 62
Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa 63
Bakteriyolog Binbaşı Ömer Fuad Bey 65
Balçık 118
Banat 61
Bandırma 63
Bar 9, 142, 323
Başkule 276
Batı Trakya 9, 18, 290, 295, 298, 300, 302, 304, 323
Batum 42
Beer 6, 62, 64, 320
Belgrad 7, 11, 14, 20, 23, 24, 25, 26, 59, 61, 68, 244
Berane 143
Berat 7, 11, 31
Berggren 6, 62, 65, 197, 262, 282, 284, 285, 288, 290, 294
Berlin 27, 28, 30, 42, 43, 44, 45, 46, 65, 66
Berlin Antlaşması 27, 28, 30
Berlin Kongresi 42, 43, 44, 45, 46
Beyaz Kule 262, 263, 265
Beylerbeyi Sarayı 35, 54
Beyrut 62, 63, 69
Bilecik 65
Bistriça Nehri 149
Bizans 14, 15, 16, 17, 18, 21, 22, 29, 32, 33
Boğazköy 215
Boğdan 23, 26, 27, 61
Bolayır 11, 17, 36, 55
Bonn 66
Bosna 13, 14, 18, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 29, 30, 32, 33, 42, 52, 58
Bosna-Hersek 13, 14, 21, 27, 42, 52, 58
Bosnalı Mehmed Paşa (Kara) Camii 91
Boşnak Mustafa Paşa 109
Boyana Nehri 83
Bozcaada 62
Braća Karastojanovi 59, 66
Bregalinça Nehri 194
Brüksel 64
Bucaç Antlaşması 24, 25
Budapeşte 7, 64
Budin 23, 25
Bulgar 14, 15, 18, 27, 28, 29, 34, 52, 59, 60
Bulgaristan 6, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 22, 23, 27, 28, 30, 33, 34, 36, 38, 42, 46, 47, 52, 58, 59, 60, 62, 89, 118, 119
Burmalı Camii 166

Bursa 9, 41, 57, 69, 323
Buşatlı Mehmet Paşa 76
Bükreş 27, 29, 61, 201, 202
Bükreş Antlaşması 27, 29

C

Camilla Asbóth 61
Carl Koller 61
Carlo Weber 60
Carl Schäffer 61
Carol Popp de Szathmari 61
Cebelitarık 68
Ceneviz 20
Cenevizliler 15
Cernova 215, 216, 217, 218
Cidde 49
Cisr-i Mustafa Paşa 109, 110
Cluj 61
Constanta 203
Constantin Sturza-Şcheianu 61
Corrado Ricci 65

Ç

Çanakkale 20, 62
Çariçe II. Katerina 26
Çelebi Sultan Mehmed Camii 304, 305
Çembertaş 63
Çerkez Hasan 36
Çeşme Vakası 26
Çetine 59, 60, 65, 127, 128, 129, 130, 131
Çimbi (Cinbi) 15
Çimpe 15, 16
Çirmen Savaşı 18

D

Dalmaçya 22, 25
Darülaceze 62, 63
Debrecen 68
Dedeağaç 65, 69, 287, 292, 293, 298, 299
Demirhisar 65, 288
Demirkapı 246
Dera 63
Despot Dragaş 18
Devlet-i Aliyye 11, 48, 49, 50
Dimetoka Kalesi 305
Dimitrije Novaković 61
Dimitri Mihailidis 59
Dimitrios Constantinou 62
Dipylon 258
Diyarbakır 64
Diyar-ı Rum 9, 323
Dobruca 14, 16, 65, 67
Doğubeyazıt 42
Doğu Trakya 14, 30
Đoka Kraljevački 61
Doksanüç Harbi 40, 41, 44, 45, 46, 48, 50
Doktor Bakteriyolog Yarbay Nuri Bey 65
Domestik Kantakuzenos 15
Doyran 65, 197
Doyran Gölü 197
Draç 9, 323
Drama 65, 282, 284, 285, 286
Drava 14
Drin 76, 77, 82
Drin Nehri 82

E

Ebubekir Hazım Tepeyran 6, 62, 68, 69, 298
Ece Bey 15
Edirne 11, 14, 15, 16, 17, 27, 29, 41, 59, 69
Edirne Antlaşması 27
Edremit Körfezi 15
Eflak 26, 27, 61
Eğinli Said Paşa 68
Eğridere 65, 106
Eğridere Boğazı 65
Elizabeth A. Zachariadou 15, 17, 32
Emanuel Foscolo 59
Emile Carréz 67
Emil Fischer 61
Emir Süleyman 20
Erdel 23
Erlangen 66
Eskişehir 65
Esmahan (İsmihan) Sultan Camii 214
Estergon 23
Eşpozi 139, 140
Eşpozi Kasabası 139, 140
Evlad-ı Fatihan 29
Evrenos 15, 16, 18, 20
Evrenos Bey 15, 16, 18
Exposition Universelle de Paris 61

F

Faik Paşa Camii 175
Falakron Dağı 282
Fatih Sultan Mehmed Köprüsü 167
Fazıl Bey 15
Ferecik 15, 16, 34, 300, 301
Fetva Emini Hacı Nuri Efendi 53
Filibe 11, 14, 16, 17, 18, 21, 101, 102, 103
Filistin 59, 64
Firuzbey 65
Florian Gantenbein 61
Francesco Pizzi 60
Fransa 27, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 49, 64, 67
Fransız İhtilali 26
Franz Duschek 61
Franz Laforest 60

G

Galatasaray Lisesi 42, 64
Gamliel ve Baubin 59
Gazi Ahmet Muhtar Paşa 41
Gazi Ali Paşa 231
Gazi İsa Bey Camii 173
Gazi Osman Paşa 41, 44
Gazi Süleyman Paşa 11, 16, 300
Gazi Süleyman Paşa Camii 16, 300
Gazi Yahya Paşa Camii 174
Gegë Marubbi 59
Gelengiç 208, 209
Gelengiç Camii 208
Gelibolu 11, 15, 16, 17, 18, 34
George Lionda 67
Georgios P. Moraites 67
Gilan 60, 156
Girit 24, 27, 28, 46, 52, 58, 62
Giritli Sırrı Paşa 64
Grand Logofet 61
Graz 64
Grigorios Palamas 22
Guillaume Berggren 6, 62, 65
Gümbet 65
Gümülcine 9, 16, 295, 296, 297, 323

H

Hacı İlbeği 18
Hacı İlbeyi 15
Hadîdî 20
Hamburg 65
Hamidiye Etfal Hastanesi Fotoğrafhanesi 6, 65
Hamidiye Sanayii Mektebi 180
Hareket Ordusu 52, 53
Hariciye Nazırı Saffet Paşa 38
Harkov 68
Haseki Hürrem Sultan 110
Hasidolok 212
Hatt-ı Hümayunu 37
Haydarpaşa Liman 62
Hayfa 62
Hendesehane-i Berri-i Hümayun 64
Henry Eliot 36, 40
Herculane 61
Hermanştad 21
Hırşova 219, 220
Hırvat 18
Hırvatistan 14, 34
Hicaz 63, 69
Hicaz Demiryolu 63
Hidiv İsmail Paşa 44
Hortacî Süleyman Camii 262
Hotin 26, 193
Hotin Deresi 193
Hudâvendigâr Camii 102, 103
Hünkâr Camii 85, 171, 215
Hüseyin Avni Paşa 36
Hüseyin Paşa Camii 135

I

Ioannina 308
Ioannis Xanthakis 62
Ionnes 15
Irak 59
Islahat Fermanı 30, 35, 46
Ivan A. Karastoyanov 66
Ivan Gromann 61
Ivan Karastoyanov 62, 66
Ivan Stojanov Papazov-Zografov 59

İ

İbn Haldun 7
İbre Nehri 152
İlhanlı Devleti 14
İmparator II. Theodosios 14
İngiltere 27, 30, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 57
İpsala 16
İran 14, 24
İshakiye Camii 184
İskeçe 65, 290, 292, 293
İskeçe Köprüsü 292
İstanbul 4, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 95,

96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 116, 118, 119, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 255, 256, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 320, 321, 323

İstendil 62, 67
İstiklâl Caddesi 65
İşkodra 59, 66, 67, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 132
İşkodra Gölü 132
İştib 18, 29
İştip 65, 193, 194, 195
İtalya 22, 59, 63, 65, 67
İtalyan Amirali Palombo 63
İttihad-ı İslam 49
İttihat ve Terakki 51, 52, 55
İviron Manastırı 274
İzladi Derbendi 21
İzmir 57, 63, 64, 65, 69
İzmit 62, 65
İzmit Tersanesi 62
İznik 14
İzzeddin Keykavus 14

J

Jacques Mande Daguerre 57
James Robertson 62
Janos Zapolya (Szapolyai) 23
Josesph Philibert Girault de Prangey 61
Josif Kappilleri 61
Jön Türk 51, 54

K

Kaçanik 25, 60
Kadınhanı 64
Kadı Seyfullah Efendi (Banyabaşı) Camii 93, 94, 95
Kağıthane 35, 62
Kahire 49
Kandiye 24
Kantakuzenos 15, 16
Kanun-i Esasi 37, 38, 40, 42, 43, 50
Kanunî Sultan Süleyman 23
Kapıdağı 15
Karadağ 6, 12, 14, 26, 27, 28, 29, 30, 36, 42, 58, 59, 60, 121, 127, 131
Karadeniz 14, 20, 23, 25, 26, 27, 49, 107, 111, 112, 118, 203, 204, 213, 233
Karadeniz Demiryolu 49
Karasu Boğazı 65
Karatova 65
Karesi 14, 15, 32
Karinovası 16
Karpat Dağları 14
Kars 42
Kasımpaşa 62
Kavalalı Mehmed Ali Paşa Külliyesi 287
Kazaklar 24
KF Zipser ve Herman Leon 61
Kıbrıs 42, 44
Kırcaali 104, 105, 106
Kırcaali Çarşısı 104
Kırım 21, 25, 26, 27, 35, 36, 40, 41, 57, 61
Kırım Hanı 25
Kırmızı Camii 84
Kiev 59
Kir 76, 77
Kleanti Skalyeri 43
Koçana 65
Komanova-Palanka 65
Konstantin Jirecek 23
Konya 65, 68
Korfu Adası 320, 321
Korint Kanalı 261
Kosmosoteira Kilisesi 300
Kosova 6, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 22, 25, 29, 32, 33, 34, 48, 58, 59, 60, 64, 65, 70, 145
Kostur 60
Kotor 137, 138
Kotor Körfezi 137, 138
Köprülü 20, 34, 65, 190, 191, 192, 193
Köprülüler 24
Köstence 7, 67, 68, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212
Köstendil 18, 20
Kraliçe Victoria 61
Kral Marko 18
Kratova 20
Kriva 196
Kudüs 57, 62
Kuman 14
Kumanlar 14
Kumanova 25
Kuruçeşme 63
Kuzey Makedonya 6, 12, 13, 14, 19, 45, 58, 159
Küçük Kaynarca Antlaşması 26
Kütahya 65

L

Lajos Möller 67, 244, 246
Lala Şahin Paşa 18
Lehistan 24, 25, 26
Leopold Adler 61
Leyla Saz Hanım 64
Lim Nehri 141, 143, 247, 248
Limni 48
Londra 40, 64
Lord Salisbury 40
Ludwig Angerer 61
Luttrell 15, 20, 32

M

Makedonya 6, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 23, 27, 28, 29, 30, 32, 34, 42, 45, 46, 48, 58, 59, 60, 159
Malkara 16
Malta 68
Manaki Kardeşler 59, 60, 70
Manastır 9, 18, 29, 45, 48, 59, 60, 65, 67, 69, 182, 183, 184, 185, 186, 308, 323
Manisa 22, 32, 65
Mankalya 213, 214
Marburg 66
Marie Jacovliff 68
Marmara 15, 42, 64
Maslak 35
Mati ve Kel Kodheli Kardeşler 59
Mecidiye 9, 222, 223, 224, 225, 323
Meclis-i Umumi 37, 38
Medine 62
Mehmed Akif Ersoy 11
Mehmed Reşad 60, 118
Mehmet İnbaşı 4, 12, 15, 18, 24, 25, 33, 34
Mekteb-i Sultani 42
Mekteb-i Tıbbiye 63, 70
Memlekteyn 27
Meriç 11, 18, 109, 302, 304
Meriç Nehri 109, 302, 304
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 24, 25
Meşrutiyet 27, 34, 36, 37, 38, 48, 52, 53
Mevlanzade Rıfat Bey 52
Mısır 27, 35, 44, 45, 49, 51, 63, 64
Midilli 48, 63
Mikel Kodheli 67
Milan Jovanović 61
Milija Marković 61
Millî Mücadele 63, 69
Milorda Medakoviç 60
Miloş Obiliç 20
Mimar Sinan 91
Mimar Vedat Tek 64
Miskolc 68
Mithat Paşa 36, 38, 39, 43, 44, 55
Mitroviçe 60, 148, 152, 153, 154, 157, 162, 190, 191, 192, 193, 264
Mitsikeli Dağı 309
Mizancı Murad 52
Moglena 14
Moğol 15
Mora 21, 22, 23, 25, 26, 261
Moraca Nehri 125
Morova 14, 21
Mudanya 15
Mustafa Paşa Camii 169
Mükrimin Halil Yinanç 11
Münih 64

N

Nafia Nezareti Demiryolları 64
Namık Kemal 36, 37
Napolyon 27, 61
Narda 314, 315
Navarin 27
Neretva 11
N. Ghib 65
Niccolo Idromeno 6, 66, 67
Nicea 14
Niğde Tahrirat Müdürü Bekirbeyzâde Hasan Efendi 68
Nikifor Konstantinopol 59
Nikifor Nenčev Minkov 59
Nikola Djonovic 60
Nikolaos Pantzopoulos 67
Nikolayev 68
Niş 14, 18, 25
Noel Marie Paymal Lerebours 61
Novaberde Kalesi 22

O

Odesa Limanı 26
Odessa 65, 68
Ogurlar 14
Ohri 18
Oktay Akbal 69
Orhan Bey 15, 16, 17
Orhan Gazi 7, 15, 17
Orhan M. Çolak 4, 12, 57, 58, 63, 65, 70
Orsova 26
Ortaköy 63
Osman Faka 211
Osmanlı 5, 7, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 68, 70, 106, 134, 135, 245, 265, 323
Osmanlı Devleti 7, 9, 11, 13, 15, 16, 17, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 59, 60, 323
Otranto 22
Otuzbir Mart Vakası 52

Ö

Ömer Fuad Keskin 6, 62, 65, 66
Özi 26

P

Panta Hristić 61
Paris Antlaşması 27, 40, 41, 42, 44
Pasarofça Antlaşması 26
Patra 62
Paul Zepdji 6, 59, 62, 69, 70, 263, 265, 266, 268, 270, 272, 273
Pax Ottomana 7
Pax Ottomanica 30
Pazar Meydanı 186
Peçenek 14
Peçenekler 14
Peruş Mahallesi 84
Peşte 25
Peter Gustaf Berggren 65
Petervaradin 26
Petros Marubbi 62
Petros Moraites 6, 62
Philibert Perraud 59, 61
Philippos Margaritis 61
Piacenza 59, 67
Piccolomini 25
Pierre Gustave Joly de Lotbinière 61
Pietro Marubbi 6, 59, 66, 67, 75
Pire Limanı 260
Pirlepe 18, 65, 187, 188, 189
Plevne 116
Ploşnik 18
Podgorica 123, 124
Potgoriçe 65
Pörtschach 64
Prens Alexandre Meydanı 93
Prens Danilo 126, 131
Prens Eitel Friederich 63
Prepol 248
Preveze 23, 312
Priboy 247
Priştine 20, 29, 60, 65, 147, 148
Priştine İstasyonu 147
Prizren 7, 11, 60, 149, 150, 151
Prut 25, 33
Pythion 15

R

Rahip George Wilson Bridges 62
Resanet Vapuru 62
Rhomaides Kardeşler (Konstantinos ve Aristotelis) 62
Rhomaides Kardeşler 62
Richard Musil 61
Rila Manastırı Kilisesi 100
Riyeka 65, 132, 133, 134
Rodop 14, 117, 290, 294
Rodop Dağları 14, 294
Rodos 23, 58
Roma 14, 22, 25
Romanya 6, 12, 14, 27, 28, 29, 30, 42, 58, 59, 60, 61, 65, 67, 68, 199, 201, 211, 212, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 224, 226, 228, 229, 231, 233, 234, 241
Rumeli 5, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 23, 25, 27, 29, 32, 33, 34, 42, 45, 46, 58, 60, 119, 147, 154, 157, 162, 190, 191, 192, 193, 264, 300
Rusçuk 114
Rus Sefiri İgnatiyef 36
Rusya 26, 27, 29, 32, 36, 39, 40, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 61
Rüsumat Emaneti 63

S

Sadrazam Mahmud Nedim Paşa 36
Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa 37
Sadrazam Rüştü Paşa 38
Saint Spiridon 202
Sakarya 9, 323
Salih Paşa 69
Sancak 13, 33, 247, 248, 249, 250, 251
Saraybosna 7, 11
Sarıcıyol Camii 210
Sarı Saltık 9, 323
Sarı Saltuk 14
Sava 11, 24
Savaş Tepe 63
Selanik 7, 11, 14, 20, 21, 22, 29, 35, 48, 52, 53, 54, 57, 58, 59, 60, 62, 65, 67, 69, 154, 162, 190, 191, 192, 193, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 287, 292, 293
Selanik Ayasofya Camii 267
Selanik İskelesi 263
Selçuklular 14
Semendire 26, 245
Seniçe 251
Serez 16, 18, 65, 276, 277, 278, 279, 280, 281
Serfiçe 318
Sırbistan 6, 12, 14, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 34, 36, 39, 40, 42, 46, 58, 59, 60, 61, 62, 243
Sırp 14, 15, 18, 20, 22, 27, 30, 52, 59, 61
Siderokastro 288
Sigetvar 23
Sigoryan Manastırı 275
Silistre 16
Sinaya 60
Sinop 15
Sivas 69
Sivastopol 68
Slav 14
Slovenya 14
Sofulu 302, 303
Sofya 7, 11, 14, 16, 18, 20, 25, 59, 60, 62, 66, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100
Sofya İstasyon Büyük Cadde 98
Speros Vryonis 20, 21, 34
Spis 67
Spyridon 202
Stavroupoli 294
Stephan Duşan 14, 15
Stephan Nemanja 14
Stockholm 65
Stojan Karaleev 59
Studio Marubbi 59
Sultan Abdülaziz 35, 36, 43, 57, 58, 205, 228
Sultan I. Abdülhamid 26
Sultan II. Abdülhamid 4, 5, 9, 12, 27, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 62, 63, 65, 70, 268, 269, 270, 272, 273, 289, 299, 301, 323
Sultan III. Mustafa 26
Sultan II. Süleyman 11
Sultan-ı Sabık 35
Sultan Mehmed Reşad 118
Sultan Murad Han Türbesi 148
Sultan Murad-ı Hudâvendigâr 148
Suriye 59
Süheyl Ünver 11
Süleyman Paşa 11, 15, 16, 17, 34, 300
Sünne 233, 234

Ş

Şadiye İstimbotları 62
Şam 62, 63
Şar Dağı 9, 323
Şarkî Rumeli Vilayeti 27
Şeyhülislam Hayrullah Efendi 36
Şumnu 59, 115

T

Tabak 76
Taif 44
Takvim-i Vekayi 57, 70
Tanzimat 27, 30, 34, 35, 37, 46, 50, 51, 54
Taşköprü 166, 167, 176
Taşlıca 135, 136
Tatarlar 14, 33, 67
Temeşvar 25, 26
Tersane Kolnferansı 37
Tersane Konferansı 38, 40
Teselya 21, 42, 46
Theodor Glatz 61
Timurtaş Paşa 20
Tiran 66, 67
Tirimüjgan Kadın Efendi 35
Toma Hitrov 60
Tökeli İmre 24
Trabya 35
Trakya 9, 14, 18, 29, 30, 42, 65, 290, 295, 298, 300, 302, 304, 323
Treskavec Manastırı 189
Trieste 22
Tsympe Kalesi 15
Tulça 226, 227, 228, 229
Tuna 11, 14, 21, 24, 26, 61, 68, 113, 114, 213, 215, 219, 226, 233, 235, 238, 239, 244, 245, 246
Tunca 11
Turnu Severin 68, 238
Turuk 64, 65
Türkiye 4, 9, 12, 13, 14, 20, 34, 35, 54, 60, 64, 69, 70, 323
Türkmen 15, 18, 20, 21

U

Ukrayna 24, 26, 34, 68
Uyvar 24, 25
Uz 14
Uzlar 14

Ü

Ülgün 7, 60
Üsküp 7, 9, 11, 14, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 29, 32, 34, 47, 60, 64, 65, 67, 154, 157, 160, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 190, 191, 192, 193, 264, 323
Üsküp Hamidi Sanayi Mektebi 64
Üsküp Hamîdîye Mektebi 181

V

Vardar 11, 14, 18, 65, 69, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 190, 191, 192
Varna 9, 21, 22, 32, 107, 108, 323
Vasvar Antlaşması 24
Vasvar barışı 24
Venedik 15, 20, 25, 26, 66
Veraset Savaşları 26
Vezir Köprüsü 125
Vılkıoğlu 22
Vidin 20, 113
Vituş Caddesi 96
Viyana 23, 25, 64, 67
Vize 16
Vladaya suyu 97
Vodina 306, 307
V. Paleiologos 15

W

Wilhelm Auerlich 61

Y

Yafa 53, 62
Yahya Kemal Beyatlı 9, 323
Yakova 9, 60, 155, 323
Yanaki ve Milton Manaki Kardeşler 60
Yanya 60, 62, 67, 308, 309, 310, 311, 312, 313
Yaş 26, 61, 240
Yedi Yıl Savaşları 26
Yeniköy 294
Yenipazar 9, 249, 323
Yenivaroş 250
Yeşilköy Antlaşması 42, 46
Yıldırım Bâyezid 20
Yıldız Fotoğraf Albümleri 7, 9, 12, 323
Yıldız Sarayı 7, 9, 12, 43, 58, 323
Yunan 14, 17, 28, 29, 30, 46, 58, 59, 61, 62, 67, 255, 258
Yunan ihtilali 30
Yunanistan 6, 12, 13, 14, 16, 20, 23, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 42, 46, 52, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 67, 253, 255, 256, 258, 260, 261, 320
Yusuf Razi Bel 6, 62, 64

Z

Zağra 16
Zeta Nehri 139, 140
Ziştovi 26

الغمام
١٣٠٤